DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

J.H. Elliott

TARİHİ YAPANLAR TARİHİ YAZANLAR

Tarihçi Kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Sir John Elliott 1930 doğumludur. İspanya tarihi üzerine çalışan ilk İngiliz tarihçilerindendir.
Ödül sahibi bir tarihçi olan Elliott, Oxford Üniversitesi Modern Tarih Kürsüsü Başkanıdır. Öncesinde, Princeton Üniversitesi, Cambridge Üniversitesi ve Londra Üniversitesi'nde uzun yıllar profesör olarak çalışmıştır. Bir dizi önemli çalışmaya imza atmış ve bunlardan yedi tanesi "Yale" tarafından basılmıştır.

Eserlerinden bazıları şunlardır;
- *Spain, Europe and the Wider World, 1500–1800* (Yale University Press, 2009)
- *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America 1942-1830* (Yale University Press, 2007)
- *A Palace for a King – with Jonathan Brown* (Yale University Press, 2003)
- *Imperial Spain: 1469–1716* (Penguin Books, 2002)
- *The World of the Favourite* (Yale University Press, 1999)
- *Spain and Its World, 1500–1700: Selected Essays* (Yale University Press, 1990)
- *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline* (Yale University Press, 1986),

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

J.H. Elliott

TARİHİ YAPANLAR
TARİHİ YAZANLAR

İstanbul, 2016
Tarihçi Kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarihçi Kitabevi Yayınları • 94

Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Editör
Necip Azakoğlu

Kapak ve sayfa tasarımı
Çağlar Yalçın

Özgün adı
History In The Making

Özgün baskı
Yale University Press Publication, 2012

Tarihçi Kitabevi'nde birinci baskı: Mart 2016, İstanbul
Boyutlar: 13,5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 240

ISBN: 978-605-4534-87-6

Baskı ve cilt
İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri
Çobançeşme Mah. Altay Sk. No: 8 Yenibosna
BAHÇELİEVLER-İSTANBUL
+90 (212) 496 11 11
Sertifika no: 10614

© Yayın hakları Yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Tarihçi Kitabevi'ne aittir.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
Sertifika No: 17618

Moda Caddesi No: 104/A Moda/Kadıköy-İSTANBUL
Tel: 0216 418 68 86
GSM: 0530 370 74 11
www.tarihcikitabevi.com
info@tarihcikitabevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

J.H. Elliott

TARİHİ YAPANLAR TARİHİ YAZANLAR

Çeviri
Ebru Sürmeli

İstanbul, 2016

Tarihçi Kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sonuçlarla yaşamayı bilen Oonah'ya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

GÖRSELLER LİSTESİ / xi

ÖNSÖZ / xiii

TEŞEKKÜR / xvii

BİRİNCİ BÖLÜM
Neden İspanya? / 19

İKİNCİ BÖLÜM
Ulusal ve Ulus-ötesi Tarih / 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Siyasi Tarih ve Biyografi / 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Çöküşün Algılanışı / 119

BEŞİNCİ BÖLÜM
Sanat ve Kültür Tarihi / 139

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ALTINCI BÖLÜM
Karşılaştırmalı Tarih / 175

YEDİNCİ BÖLÜM
Daha Geniş Bir Bakış Açısı / 201

DİPNOTLAR / 220

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA / 234

DİZİN / 237

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Görseller Listesi

1. Diego de Velázquez, *Kont-Dük Olivares At Sırtında* (1638), Mueso del Prado, Madrid.
2. Simancas Şatosu Arşivi.
3. Yazar, Coderch ailesiyle birlikte (1954). Yazarın çektiği fotoğraf.
4. Jaume Vicens Vives ve Ferran Soldevila (1957). Jaume Vicens Vives'in varislerinin ve Vicens Vives Editörlüğü'nün izniyle.
5. Stephen Farthing, *'Past and Present' Tarihçileri* (1999). © Ulusal Portre Galerisi, Londra.
6. Diego de Velázquez, *'Breda'nın Teslim Edilişi'* (1634-5). Mueso del Prado, Madrid.
7. Jusepe Leonardo'ya atfedilen, *Buen Retiro Sarayı* (1636-7).
8. Yazar ve Jonathan Brown (2005). Ricardo Gutiérrez tarafından çekilen fotoğraf, *El País.*
9. Hernán Cortés, *John Elliott* (2001-2).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Bu kitap bir yandan kişisel bir kitap, bir yandan da değil. 20. yüzyılın ikinci yarısı ile 21. yüzyılın açılış yıllarında tarihçiler tarafından irdelenen temalar ve sorunlar kısmen ele alındığından, kişisel değil. 1950'lerden günümüze kadar olan dönemde bir tarihçi olarak kendi kariyerimi kapsaması nedeniyle de kişisel. Dolayısıyla kitapta kendi tecrübelerimin ışığında, profesyonel yaşantımın izlediği yol süresince tarih çalışmalarının gelişim şekli üzerine görüşler ifade edilmekte. Kendi eserlerimden birkaçını, benim özel ilgi alanıma girmekle birlikte, geçmiş hakkında okumayı ve yazmayı seven herkesi ilgilendirebilecek sorular üretme potansiyeli taşıyan tartışma konularını ateşlemeleri için seçtim. Gene de zaman zaman böyle bir anlam çıksa da, bu kitabı hiçbir şekilde bir *apologia pro vita sua* niyetiyle yazmadım. Cambridge, Trinity College'deki lisans öğrenimim sırasında akıl hocalığımı yapan 19. yüzyıl tarihçisi Dr. George Kitson, Kipling'den alıntı yapardı:

> There are nine and sixty ways of constructing tribal lays,
> Ve bunların her biri de doğru![1]

Tarih yazımında bunun yüzde yüz doğru olduğuna inanmasam da, tarihin kendi adıma denediğim farklı tasvirlerine hoşgörülü bir yaklaşım ifade etmekte olduğunu söyleyebilirim.

Bu nedenle genel kurallar koymak yerine, kitapta genelde tarihçilerin ve bilhassa bu tarihçinin son elli ya da altmış senede tarihe bir anlam vermeye çalışırken karşılaştığı zorluklardan bir kısmını incelemeyi amaçladım. Bu yıllar, geçmişe yaklaşımlarda ve tarih mesleğinin karekterinde büyük çaplı değişimlerin yaşandığı yıllardı. Batı dünyasında üniversitele-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rin ve tarih bölümlerinin sayısında yaşanan ani artış, akademik tarihçilerin sayısında muazzam bir artışa yol açtı. Çok sayıda kadın tarihçi, 20. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tamamen erkekler tarafından icra edilmiş olan bu mesleğe adım attı. Aynı zamanda geleneksel disiplinlerin sınırları da, geçmişin bütün hümanist disiplinlerin temsilcilerinin diledikleri gibi gezindikleri, herkese açık bir meydan haline gelmesiyle, aşınmaya başladı. Bütün bunlar tarih ve tarih süreci anlayışımızın zenginleşmesine yardım ederken, geçmiş hakkında gerçekte ne bilebileceğimize ve geri kazanabileceğimize, hatta geri kazanılmayı bekleyen nesnel bir geçmişin mevcut olup olmadığına dair geniş çaplı ve genelde polemikle sonuçlanan bir tartışma ortamı da yarattı.

Bu tartışmalarla ya da geçmiş araştırmalarına teorik yaklaşımlarla hiç bir zaman cidden ilgilenmediğimi itiraf etmek zorundayım. Britanyalı tarihçiler aşırı pragmatik yaklaşımları nedeniyle genelde eleştirilseler de, son yarım yüzyılda teori savunuculuğu yapmaksızın hem kendi ülkelerinin hem de yabancı ulus ve toplumların geçmişlerinin incelenmesi ve yazılması açısından standartları yükselttiler. Bana göre teori, iyi tarih yazımı açısından, bizden zaman ya da mekân açısından uzak bir toplumun yaşantısına hayal gücüyle girme ve orada yaşayanların neden o şekilde düşünüp davrandıklarına dair olası bir açıklama üretme becerisinin yanında, ikinci derecede önemlidir.

Kendi çalışmalarım ve yazılarım bilgisayarların herkesin kullanımına sunulmasından önce tamamlandı. Dijitalleşme öncesi son kuşağı temsil eden birinin elinden çıkan bu kitap, yalnızca bunu kayda geçirmesiyle bile tarihi bir önem taşıyabilir. Kapanış saatleriyle ve kütüphane ve arşivlerdeki belirsiz çalışma koşullarıyla sınırlı olmayan gelecek nesiller, bir kalem ve not defterinden başka silah taşımayan önceki nesilerin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaptıklarına hayretle bakıp, ulaşabildikleri bilgilerdeki büyük boşluklar karşısında şaşkınlık duyabilirler.

Gene de elektronik kaynakların kullanılmaya başlanmasıyla ulaşılması beklenen bilgideki artışa rağmen, her zaman karşılarına çıkan sorunlardan kurtulabildiklerini söyleyemeyiz. Geçmişi tüm ayrıntılarıyla izah etmek kolay ulaşılabilir bir hedef değil ve ciddi tarihçiler de, bunu arzu etmekle gerçekleştirmek arasındaki büyük uçurumun her zaman farkındadırlar. Ancak bu uçurumu aşma çabası, hayal kırıklığına olduğu kadar heyecana da gebe. Heyecanlı tarafı, aynı anda güncel yaklaşımların ve varsayımların yarattığı sınırlamaları fark ederken, onlardan kurtulma mücadelesinden geliyor. Evvelki çağlardan birine yoğun şekilde daldıktan sonra, orada yaşayanlara dokunabilecek kadar yaklaşmanın, ya da en azından davranışlarını ya da arzularını kısmen kavramanın yarattığı heyecan çok büyük ve bu sayede tarihi araştırmanın insanı fazlasıyla tatmin eden bir deneyim olduğu söylenebilir. Ben de bu kitapla, geçmişi incelemenin taşıdığı mükâfatlara ve tarih yazmanın keyfine dair bir fikir verebilmeyi umuyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TEŞEKKÜR

Yirmi seneden uzun bir süredir yayıncım olan Yale Üniversitesi Yayınları'ndan Robert Block, bir tarihçi olarak kariyerim üzerine kişisel fikirlerimi ve çalışma hayatım süresince tarih yazımında yaşanan gelişmeleri içeren bir kitapla ilgilenip ilgilenmeyeceğini sorduğumda, bu teklifimi çok sıcak karşıladı. O günden bu yana da harika bir editör oldu, yazmak zorlaştığında beni cesaretlendirdi ve yatıştırdı, ortaya çıkan her bölüm üzerine yorum yaptı ve yayın aşamasına gelene kadar, kitabın geçtiği her aşamayı bir atmaca gibi izledi. Ona ve kendilerini işlerine adayan ekibine büyük teşekkür borçluyum: Candida Brazil, Tami Halliday ve çarpıcı kapak tasarımıyla birlikte resimler üzerinde çalışan Stephen Kent. Aynı zamanda usta redaksiyonu için Laura Davey'e, düzeltmeleri için Lucy Isenberg'e ve dizini hazırladığı için Meg Davies'e de teşekkür ederim.

Arkadaşım ve kitabın ortak yazarı olan New York Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nden Jonathan Brown'a ve Princeton'daki eski araştırma asistanım, şimdi Barselona Üniversitesi tarih profesörlerinden Xavier Gil'e okumalarını rica ettiğim bölümler üzerine yaptıkları değerli yorumları için teşekkür borçluyum. Quentin Skinner büyük cömertlik gösterip kitabın tüm metnini okumayı teklif etti. Teşvik edici cevabı ve kitabı son kez gözden geçirirken dikkate aldığım kendine özgü keskin gözlemleri için kendisine minnettarım.

Bu kitabı, dostluğuna ve tarihin yapımı aşamasında eksik etmediği desteğine duyduğum derin minnettarlıkla, karıma adıyorum.

Oriel College, Oxford
19 Nisan 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

Neden İspanya?

İspanya tarihiyle ilgilenmeye aslında tesadüfen başladım. 1950 yazında, Cambridge Üniversitesi'nde tarih okuduğum ilk senenin bitimine yakın, lisans bölümünün çıkardığı *Varsity* gazetesinde eski bir ordu kamyonuyla İber Yarımadası'nda yapılacak gezide birkaç kişilik yer kaldığını söyleyen bir ilan dikkatimi çekti. Yaz için henüz tatil planı yapmamıştım, geziye katılmaya karar verdim. Temmuz, Ağustos sıcağında İspanya ve Portekiz'de altı hafta arabayla dolaştık; ucuz pansiyonlarda kaldık, zeytin ağaçlarının altında çadır kurduk. Bizi toprağından kovmak isteyen kızgın çiftçiler tarafından şafak vakti uyandırıldığımız oldu.

Bu altı hafta süresince ilk kez İspanya'yı yakından görme fırsatı buldum. İç Savaş'ın yaralarını sarma yolunda ilk adımlarını atan ülke, sefalet derecesinde fakirdi. Bilhassa Endülüs'te, kamyondan inerken ya da kent meydanında oturmuş kahve içerken, etrafımızı yiyecek veya bozuk para isteyen çocuklar sarıyorlardı. Gene de bütün bu sefalet ve yoksulluğun arasında, aynı zamanda muazzam bir asalet de vardı – zor günlerden geçse de öz değerinin farkında olan, gururlu insanların asaleti. Kırsal alanlardan da, yakıcı yaz güneşinin altında kavrulmuş ve sararmış uzanan Kastilya'nın merkezindeki büyük ovanın açık düzlüklerinden de ayrıca

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etkilenmiştim. Anıtsal karakterdeki İspanya'nın zenginlikleri ve güzellikleri, katedraller, kiliseler ve Toledo, Salamanca, Avila ve Segovia gibi iç kısımlardaki kentlerin tarihi merkezleri de beni büyülendi; Prado'nun ve bilhassa, eserlerini neredeyse hiç tanımadığım Velázquez'in tabloları karşısında şaşkına döndüm.

Cambridge'e dönüğümde İspanya aşkıyla yanıp tutuşuyordum; ancak o aşamada tarihi henüz meslek olarak seçmeye karar vermemiştim. Hâlâ daha Cambridge'deki tarih müfredatıyla boğuşuyor, benim için yeni konuların üstesinden gelmeye çalışıyordum. Okulda, burs kazandığım Eton'da, bulduğum ilk fırsatta Fransızca ve Almanca okuduğum bölümde klasikten modern dillere dönüş yaptım. Gene de tarih her zaman ilgimi çekmişti. Babamın müdür olduğu ilkokulda geçirdiğim öğrencilik yıllarımın başlarında donanımlı okul kütüphanesindeki tarih kitaplarını bir solukta okur ve 1930'ların ortalarında basılan yeşil ciltli *The Romance of the Nation: A Stirring Pageant of the British Peoples through the Ages*'in kalın ciltlerinin metinlerine ve çizimlerine dalıp giderdim. Bunun içindir ki Çambridge'de modern diller *Tripos*'u yerine tarih okumaya karar verdiğimde, eski bir sevdaya dönüyordum aslında. Aynı zamanda, Fransızca ve Almanca klasikleri okuyabilecek kadar her iki dile hâkim olmanın verdiği motivasyon da vardı elbette.

Tarih, *Tripos*'u, yeniliği ve bir anlamda da zorluğu temsil etti. O dönemdeki kurs geniş tabanlıydı, siyasi düşünce tarihinin yanı sıra, İngiliz anayasal ve ekonomik tarihini, genel Ortaçağ ve modern Avrupa tarihini de kapsıyordu. Bu nedenle müfredat genişti ve ben de ilk senenin büyük kısmını zorlanarak geçirdim. Gene de okudukça daha çok zevk almaya ve zevk aldıkça konuya hâkim olma isteği duymaya başladım. Aldığım üniversite eğitiminin bir kısmı, bilhassa Ortaçağ tari-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hi, beni daha bir gayrete getirdi. İki hocamın birbiriyle çelişen yaklaşımları sayesinde, Ortaçağ'a karşı neredeyse şizofren bir bakış açısı edinmiştim. Söz konusu hocalar, gözlerinde eksik olmayan ışıltı ve derslerinde sergilediği coşku dolu araştırmacı tavırla kilise hukuku ve Ortaçağ'da Papalık tarihinin takıntılı tarihçisi Walter Ullman ile Ortaçağ Avrupası'nın kıyılarındaki toplumların tarihinden alınmış, yüksek ölçüde ezoterik gözüken konularla tanışmama vesile olan, aldatıcı şekilde ağırkanlı tavrıyla Steven Runciman'dı. Derslerine katıldığım bazı üniversite öğretim üyelerinden de çok şey öğrendim: 18. yüzyıl İngilteresi üzerine coşku dolu derslerini makineli tüfek hızıyla veren J.H. Plumb; çözmeye çalıştıkça 18. yüzyıl Avrupası'nın gizemlerini daha da çetrefilli hale getiren Herbert Butterfield; ve tatlılıkla ama kararlı bir tavırla Ortaçağ felsefesi tartışmalarının arasından bize yol gösteren Dom David Knowles. Üçüncü yılın sonlarında, fırsat çıktığı takdirde gelecek birkaç seneyi tarih araştırmalarına adamaya karar vermiştim. Üniversitem Trinity buna sıcak yaklaştı, hocalarım beni cesaretlendirdiler ve böylece araştırma öğrenciliği hayatına başlamam için önümde yol açılmış oldu.

Tarihçilerin konu seçimine etken olan neden ve nasıllara farklı karışımlar ve farklı seviyelerde mizaç, yetişme tarzı, şans ve hesaplama da dâhil olur. Bir süre, lisans öğrencisiyken çekici bulduğum 18. yüzyıl İngiliz siyasi tarihini araştırma fikrini kafamda tarttım. Ne var ki İspanya'nın cazibesine bir kez daha kapılınca, kararsızlığım da geçiverdi. Yabancı dile yeteneğim vardı; hem seyahat hem de keşif açısından, kendi ülkemin tarihinden seçilmiş bir konuya nazaran yabancı bir konu daha heyecan verici fırsatlar içeriyor olabilirdi. Üstelik 1950'lerin başında, akademik kariyer yapmaya niyet ettiğim takdirde Britanya tarihinde artık doğru dürüst yer kalmadığı gerçeği de kafama dank etmişti. Mezun oldu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğum senenin yaz tatilinde İspanyolca öğrenmek için Santiago de Compostella'ya yaz kursuna gittim. Kursta fazla bir şey öğrenemedim, ama bu güzel şehirlerde vakit geçirmekle, İspanya'nın ve İspanya medeniyetini öğrenmenin her şeyden daha çekici geldiği yönündeki inancımı pekiştirmiş oldum.

Cambridge'e döndüğümde "Modern Tarih" profesörü Herbert Butterfield'a danışmaya gittim ve ona İspanya tarihiyle ilgilendiğimden bahsettim. Coşkuyla tepki verdi ve Britanya üniversitelerinin İspanya tarihi konusunda daha çok bilgi ve anlayışa ihtiyaç duyduğu yönünde beni teşvik etti. İspanya edebiyatı üniversitelerin Roma dilleri bölümlerinde iyi temsil ediliyor olsa da, ülkede yeterli sayıda İspanya tarihçisi yoktu. Bunlar içerisinde, benim en esas ilgi duyduğum dönem olan 17. yüzyılla ilgilenenlerin sayısı daha da azdı. Bunun nedeni kısmen İspanya İç Savaşı ve bu savaşın, benden önceki nesil üzerindeki etkisiydi. O neslin İspanya Cumhuriyeti'nin yenilerek çöküşüne şahit olan çok sayıda üyesi, General Franco iktidarda kaldığı müddetçe İspanya'yı ziyaret etmeye yanaşmamıştı. Bense İç Savaş'a dair net hatıralara sahip olamayacak kadar gençtim ve rejime kararlı bir şekilde karşı olmakla birlikte, bu düşmanlığımın beni, ülkeyi ve tarihini daha iyi tanımaktan alıkoymaması gerektiğini düşünüyordum. Nedendir bilinmez, İspanya, lisans eğitimim sırasında ziyaret ettiğim Fransa ve İtalya'ya kıyasla daha çekici geliyordu. İspanya, 1960'lardaki Turizm Bakanı tarafından iddia edildiği gibi 'farklıydı', ya da ben öyle hissediyordum. Bu, Franco rejiminin hem destekçileri hem de düşmanları tarafından kendi amaçları doğrultusunda hızlı bir şekilde benimsenip kullanılan bir slogan oldu.

Bu farklılık, Britanyalı gezginler ve akademisyenler tarafından nesiller boyunca hissedildi. Britanya Hispanist araştırmaları, en az Robert Watson'un II. ve III. Philip'in iktidar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dönemlerine ait hikâyelerini bastırdığı, Watson'dan çok daha iyi bir tarihçi olan William Robertson'un *History of the Reign of the Emperor Charles V* ve ardından da, *History of America* adlı eserleriyle uluslararası ünü yakaladığı, 18. yüzyıla kadar uzanan uzun ve seçkin bir geçmişe sahiptir. 19. yüzyılda tarihçi ve sanat tarihçisi, *Handbook for Travellers in Spain*'in (1845) yazarı emsalsiz William Stirling Maxwell dâhil birçok sanatçı, yazar ve akademisyenin etkilendiği İspanya'nın bu cazibesinin, karşıtlıkların birbirini çektiği gerçeğini temsil ettiği söylenebilir. İspanya Tarihi üzerine bir araştırmaya başlamakla İber yarımadasının farklı dünyasını araştırmaya yönelik bir içsel güdüyle harekete geçen meraklı kuzeyli Protestanlardan oluşan uzun kuyruğa yalnızca bir halka daha eklemiş oluyordum.[2]

Beni araştırma öğrencisi olarak kabul etmeye razı olan Herbert Butterfield'ı ziyaret ettiğimde, yalnızca bölge değil, üzerinde çalışmak istediğim konu hakkında da bazı fikirlerim vardı. Prado'ya o güne kadar yaptığım iki ya da üç ziyaret sırasında büyüsüne kapıldığım Velázquez tabloları arasında bir tanesi özellikle ön plana çıkıyordu. Bu, Philip IV'ün 1621'den 1643'e (Görsel 1) kadar gözde başbakanı olan Kont Dük Olivares'in -Conde - Duque- atlı bir tablosuydu. Resimde Olivares şaha kalkmış doru bir atın üstünde oturmuş, gümüş çizgili, siyah ve altın sarısı bir zırhın içerisinde, iri yapılı ve hafif kambur bir figür olarak görülüyor. Asasını uzaklardaki bir savaş meydanına doğru uzatmış, ama her şeyin ötesinde, yüzü dikkatleri üzerinde toplamakta. Üç çeyrek profilde teke sakalını ve uçları kıvrık bıyığını sergilerken, arkasındaki safların kendisini savaş alanına kadar takip etmeye hazır beklediğinden emin olmak istercesine buyurgan bir tavırla omuzunun üzerinden geriye bakmış. Olivares'in gerçek hayatta ne bu, ne de başka bir savaşta birliklere komuta etmemiş ol-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

masının bir önemi yok elbette. Bir portrenin gücün yansıttığı kibri cisimleştirmesi mümkünse, bu kesinlikle o olmalı.

Bu tablo aklıma takıldı; Olivares'i ve yaşadığı dönemi merak etmeye başladım. Erken 17. yüzyıl, İspanya sanat ve edebiyatında Altın Çağ olarak biliniyordu. Altın Çağ, aynı zamanda 16. yüzyılın ortasından beri Avrupa'da egemen güç konumunda olan İspanya'nın ilk çöküş emarelerini verdiği dönemdi, Avrupa üzerindeki egemenliğini Fransa kralı XIV. Louis karşısında kaybetmişti. Çağdaşlarınca ekonomik ve teknolojik geri kalmışlık, dini yönden gericilik ve genel uyuşukluk yüzünden Avrupalı rakiplerinin gerisinde kalan bir toplum olarak tanımlanan bu çöküş, 1640'lardan sonra açıkça dile getirilecekti. Ülkenin ihtişam ve gerileme arasındaki dönüm noktasında durduğu 1620'ler ve 1630'ları kapsayan kritik yirmi sene boyunca İspanya'yı yöneten adam olan Olivares'in dönemini konu alan bir inceleme, geleneksel anlamda tarihî bir ikilem olarak görülen "İspanya'nın Çöküşü"ne dair bir takım ipuçları içermek zorundaydı.

Dahası bu alan, her yöne uzamaya açıktı. 17. yüzyıl Avrupası ve On Üç Yıl Savaşları üzerine yapılan standart araştırmalarda Olivares kısa süreliğine sahneye çıksa bile, muhteşem ve nihayetinde de muzaffer rakibi Kardinal Richelieu'ya göre ona çok az yer ayrılmıştı. Santiago de Compostela'daki yaz kursum sırasında, çağdaş İspanya'nın en bedbaht yıllarından biri olan 1936 basımı, Kont-Dük'ün tek çağdaş biyografisi olduğu anlaşılan kitabın kısaltılmış örneğiyle karşılaştım. Bu kitap profesyonel bir tarihçi tarafından değil, seçkin İspanyol hekimi Gregorio Marañón (1887-1960) tarafından yazılmıştı. Marañón mümtaz hekimlik kariyeri süresince tarih üzerine başka önemli eserler de üretecekti[3]. Hâlen daha güvenemediğim İspanyolcamla Marañón'un kitabını incelemeye devam ederken, çok geçmeden bunun çok ilginç bir biyografi oldu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğunu ve psikotarihin başdöndürücü ilk örneklerinden birini oluşturduğunu, ancak yazarın seçtiği öznenin siyasi kariyerinin çizdiği yolu ve idare şeklinin yapısını ayrıntılı şekilde incelemektense Olivares'in karmaşık karakterinin düğümlerini çözmekle ilgilendiğini anladım.

İncelemeyi sürdürdükçe, sanat ve edebiyat âleminin dışında, 17. yüzyıl İspanyası'nın tarihçilerden adil muamele görmediğini anladım. Olivares dönemini konu alan en ciddi çalışma, tarihe olan ilgisi siyasi kariyerinin yanında ister istemez ikinci plana düşen, 19. yüzyıl devlet adamı Antonio Cánovas del Castillo'un (1828-97) elinden çıkmıştı. İspanya'nın 'çöküşü' başlığı, bitmek tükenmek bilmeyen ve çoğunlukla da ıstıraplı tartışmalara konu olan durumunu sürdürse de, Cánovas'tan bu yana bu dönem üzerine önemli kabul edilebilecek çok sayıda arşiv çalışması yoktu. İspanya tarihçileri, dikkatlerini çoğunlukla Ferdinand ve İsabella, V. Charles ve II. Philip'in muhteşem İmparatorluk İspanyası dönemine yöneltmeyi tercih ediyorlar, onların nispeten önemsiz Habsburg figürleri III. ve IV. Philip'in, II. Carlos'un hüzünlü hükümdarlıkları ve bedbaht yaşamı ve yavaş ölümüyle İspanya'nın ihtişamının sonunu özetlermiş gibi görünen Avusturya Hanedanı'nın son kralını ikinci plana atıyorlardı.

17. yüzyıl İspanyası o dönemde öncü nitelikte bir araştırma için sonsuz fırsatlar sunuyor olsa da, hangi yöne gidileceği belirsizdi. Biyografik yaklaşım ilgimi çekmiyordu, zaten doktora tezi için de bir şekilde uygun değildi. Hükümet ve siyaset geliştirme meseleleriyle özellikle ilgiliydim; ancak Fernand Braudel'in, Cambridge'e girdiğim sene olan 1949'da basılan muhteşem eseri *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Phillippe II,* beni derinden etkilemişti. Bu eser sayesinde, bilhassa siyaset ve diplomasi tarihinin hikâyenin ancak bir kısmı olduğunu anladım ve Braudel'in tarihçilere

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yönelttiği 'tüm tarihin' yazılması çağrısından büyük oranda etkilendim. Bu ayrıca, Braudel ve Lucien Febvre'nin öncü nitelikteki savunucuları olduğu, bilhassa Paris'teki *Annales* akademilerinde uygulanan, Marksist ve Marksizan tarihin önlerine çıkan her şeyi yıkıp geçtikleri dönemdi. Ben determinist yaklaşıma güçlü şekilde karşı çıkarken, ekonomik ve sosyal tarihe gereken önemin verilmesinin ve *annalistes* tarafından savunulan geniş tabloya katılmalarının gerekliliğine de ikna olmuştum. Cambridge tarih *Tripos*'unda ekonomi tarihine verilen önem, gözlerimi bu meselenin taşıdığı ehemmiyete açmıştı. Üstelik de 17. yüzyıl İspanyası'yla ilgilenen birinin, ekonomik tarihçilerin önemli eserler ortaya çıkarttıkları ülkenin 'çöküşü' sorununu görmezden gelmesi imkânsızdı.

Gene de kendimi fiyat ve ücret istatistikleriyle boğuşurken hayal edemiyordum. Böylece IV. Philip'in İspanyası'na yönelik nispeten daha az ciddi –ve şüphesiz daha az sıkı- bir yaklaşım aramaya başladım. Bu dönem üzerine yazılan az sayıdaki genel kapsamlı kitaplardan bir tanesi, amatör Britanyalı tarihçi Martin Hume'un ilk kez 1907'de ve yirmi yıl sonra ikinci kez basılan *The Court of Philip IV: Spain in Decadence* adlı eseriydi. Anne tarafından akrabası Andrew Hume'un soyundan gelen Hume (1843-1910), bir girişimciydi; İspanya Kralı III. Carlos döneminde imalatı teşvik etmesi için tutulmuş ve orada yaşamaya karar vermişti. O zamanki adıyla genç Martin Sharp, İspanyalı akrabalarını ilk kez 1860'da ziyaret etmiş ve anında ömür boyu sürecek bir Latin hayranlığına kapılmıştı. İspanyol akrabalarının sonuncusu da 1876'da öldüğünde, ailenin malvarlığının mirasçısı oldu. Bu sayede Hume soyadını alan Martin Hume, miras parasıyla geçinebilecek hale geldi. Bir müddet ticaret, siyaset ve gazetecilikle uğraştıktan sonra, İspanya ve Anglo-İspanya ilişkileri mevzuunda yazmaya yöneldi. Eserleri sayesinde ünü giderek büyüdüyse de,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üniversitede bir makam kazandıracak boyutlara varmadı. Bu da Hume açısından hayal kırıklığı getirdi elbette. Hume'un kendi arşivine ait araştırmaları ve İspanya'ya dair şahsi tecrübeyle edindiği bilgilerle yazdığı kitapları, çoğunlukla halk kitleleri düşünülerek hazırlanmıştı, amatördü ve öyle de kaldı[4].

Hume'un *The Court of Philip IV* adlı eseri birçok açıdan rahatsız edici olsa da, söz konusu döneme giriş için faydalıydı. Hume melodrama ve renkli anlatıma eğilimli olmakla birlikte, arşivlerde kapsamlı araştırma yapmıştı ve kitabı da bana faydalı ipuçları sağladı. Eserlerini araştırırken, onun 1907 tarihli bir İspanyol dergisi hakkında yazdığı, 'Kont-Dük'ün merkezileştirme siyaseti' üzerine bir makaleye denk geldim[5]. Bu makalesinde Hume, Olivares Kontu'nu bitik durumdaki İspanya'yı felaketten kurtarmaya kararlı bir adam olarak tanımlıyordu. İktidarının ilk yıllarındaki genç bir yönetici için uzunca sayılan bir memorandum hazırlayarak yönetim ilkelerinin neler olacağını ana hatlarıyla belirlemiş[6]. Bu belgenin ana teması, Hume'a göre, 'merkezileştirme'ydi. Olivares'e göre, farklı krallıklara ve bölgelere ayrılmış bir İspanya'nın Fransa karşısında şansı yoktu. Olivares'in reform planları, ülkeyi Kraliyet denetimi altında birleştirmeye yönelik bir plan içermekteydi. Alelacele dayatılan ve uygulamaya geçilen bu plan yüzünden İber yarımadasındaki birçok krallık ve vilayetle arasında anlaşmazlık çıkacaktı: Bask vilayeti, Portekiz ve Aragon Hükümdarlığı'nın toprakları –Aragon ve Valensiya Krallıkları ve Katalonya Prensliği- bütün bunlar İber yarımadasının kalbi Kastilya'nın egemenliği altına girmekten kurtulma telaşı içine girdi.

Bu makaleyi okuduğum anda, aradığım konuyu bulduğumu anladım. Kont-Dük Olivares'i ve onun reform planını araştıracaktım. Bu konunun bana neden bu kadar çekici geldiğini tam olarak bilemesem de, bir anlamda o günlerde kendi ülkemde yaşananların etkili olduğunu söyleyebilirim. Bri-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tanya, II. Dünya Savaşı'ndan zaferle, ancak savaşta ödenen bedel yüzünden ciddi kayıplar vererek çıkmıştı. Ben olgunluk yaşlarıma eriştiğimde, Attlee Hükümeti büyük çaplı bir kalkınma ve reform planı için devletin gücünü kullanmaktaydı. Aynı kuşaktan birçok kişi gibi ben de savaş sonrası yılların başarılarını coşkuyla karşılamaktaydım. Ancak, araştırmama başladığım 1952-53 yıllarında savaş sonrası anlaşmanın bazı zayıf yanları açığa çıkmaya başlamıştı ve Attlee, 1951 yılında iktidardan düşmüştü. Reform hayranlığı, İmparatorluğun kayıpları ve ulusal çöküşün habercisi oluşuyla birlikte, kafamda yer etmişti. İspanya'nın 1620'lerdeki haliyle Britanya'nın 1950'lerdeki hali arasındaki benzerlikleri görmemek neredeyse imkânsızdı: tükenmiş imparatorluk iktidarı ve reform yapan bir hükümet; bunların ardından gelen karşılanmayan beklentiler ve en azından kısmen başarısızlığa uğrayan reformlar. Benim ülkem de İspanya'nın yolundan gidiyor olabilir miydi?

Potansiyel olarak böylesine gelecek vaat eden bir konuda araştırma yapma ihtimali heyecan vericiydi; ancak Fernand Braudel'den gelen mektupla kısa bir süre için de olsa sarsıldım. İhtiyatlı davranıp seçtiğim konuda fikrini sormuş ve cesaret kırıcı bir cevap almıştım. Braudel'in görüşüne göre, tarihi araştırmaların mevcut durumunda çabalarımı 'Kont-Dük'ün idari merkezileştirme politikasının ideolojik ve uygulamalı kaynağına adamam, 'pek sağduyulu' bir hareket değildi. 'Sınırlamanın ve kavramanın çok zor olduğu ve genel çıkarımların önceden tahmin edilebileceği bir konuydu.' Braudel, böylesine 'kati bir tavsiyede' bulunurken tereddüt yaşadığını, gene de bu tavsiyeye uyup uymamaya 'düşündükten sonra, aklımla' karar vereceğime inandığını söylüyordu[7]. Çalışmalarına büyük çapta hayranlık duyduğum bir tarihçiden gelen böyle bir karşılık, benim açımdan bir tür şok oldu elbette.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İspanya Tarihi üzerine uzman olmadığını iddia etse de o günlerde ve sonrasında, benim görüşme göre kendisini ideal bir araştırma süpervizörü yapan sezgi yeteneği sergileyen Herbert Butterfield'a danıştım. Nasıl yaptığını bilmiyorum, ama Butterfield ortaya çıkabilecek sorun türlerini içgüdüsel olarak hissediyordu. Aynı zamanda, araştırmanın zorlaşan aşamalarında hayranlık duyulacak teşvik ve tavsiye mektupları da yazdı. Kendisi de tarih yazımı tarihi ve bilim tarihi gibi yeni alanların gelişiminde öncü bir tarihçi olarak, esneklik ihtiyacı ve 'kesin' bir çalışma ortaya çıkartmanın imkânsızlığı konularında her zaman ısrarlı oldu. Araştırmamın erken aşamalarında yazdığı bir mektupta, "Tarihin tamamı" diyordu, "geçici raporlardır. Asıl soru şu olmalıdır: bizi bir adım ileri taşıyabilecek misin?" Söz konusu olayda, genel çıkarımların önceden tahmin edilebilir olmasının gerçekte önemli olmadığını iddia ederek Braudel'e karşı çıktı. Konuyu derinlemesine araştırmak ve olayların yaşandıkları şekilde neden ve nasıl geliştiklerini yeniden yapılandırmak çok daha önemliydi. Sıklıkla kullandığı deyişle 'içimdeki sesi' dinleyip dinlememek bana kalmıştı[8].

Butterfield'ın tavsiyesi, öğrendiğim ilk derslerden birisi oldu ve bu tavsiyeyi yürekten benimsedim. Bana, geçmişin şekillenmesinde karakterin ve tesadüfün rolünü takdir etmeyi öğretti. Braudel'in uyarısına rağmen, içgüdülerim bana azimle devam etmemi söylüyordu. Gene de araştırmamın ilk senesini İngiltere'de, İspanyolcamı geliştirerek ve elime geçen her türlü ikincil ve birincil kaynakları okuyarak ve Britanya Müzesi'nde tutulan muazzam İspanyol Belgeleri Koleksiyonu'nun içindeki 17. yüzyıl İspanyolca el yazmalarıyla ilk temasımı kurarak geçirdim. Bu belgeler, çok yıllar sonra Britanya Kütüphanesi'ne gönderilecekti. Başvurduğum belgeler arasında, Martin Hume'a söz konusu makaleyi yazma

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yönünde ilham veren, Olivares'in genç Kral IV. Philip'e talimatlarını içeren memorandumun bir nüshası da vardı. Belge elime verildiğinde, ilk kez geçmişle gerçek bir temas kurduğumu hissettim. İspanya'ya yola çıkmaya ve ciddi bir araştırmaya başlamaya hem hazırdım, hem de hevesliydim.

1953 yazının sonlarında Avrupa kıtasına yola çıktım ve Fransa üzerinden Barselona'ya ulaştım. Yanımda, Cambridge'de yaşayan tanınmış bir Katalan sürgünü olan Dr. Jocep M. Batista i Roca'nın (1895-1978) bir iki Katalan tarihçiye yazdığı tanıtım mektupları vardı. Dr. Roca'yla araştırma projem konusunda birçok kez görüşmüştüm. Barselona'dan Madrid'e geçip, Valladolid şehrinden kısa bir otobüs yolculuğuyla Simancas'ın muhteşem Şato Arşivi'ne ulaştım. Burada ucuz bir *pensión*'a yerleştim. O günlerde, arşivlerde araştırma yapan çok az sayıda araştırmacı vardı. Müdür de, arşiv çalışanları da, İspanyolcayı hâlâ doğru dürüst bilmeyen bu genç yabancıya yardımcı olmak için ellerinden geleni yaptılar. Yüksek Kastilya yaylasındaki aynı adlı köye hâkim Simancas Şatosu, son yıllarda yapılan talihsiz bazı inşaat çalışmalarına rağmen, insanın üzerinde derin bir etki bırakmayı başarmaktadır (Görsel 2). Biz araştırmacılar, derin ancak susuz bir kale hendeğinin üzerindeki köprüyü aşıp akşam seansı için varıyor ve kızgın öğleden sonra güneşiyle kavrulan şatonun büyük giriş kapısındaki ağır demir bir tokmağı çalarak geldiğimizi duyuruyorduk. Ardından büyük kapı açılıyor ve *investigadores* topluca üst kata çıkıp *sala de investigadores*'deki küçük masada yerlerimizi alıyorduk. Burada farklı farklı derecelerde neşeli ya da aksi ruh halleri içindeki görevliler, talep ettiğimiz kırmızı şeritlerle bağlı belgeleri getirip götürüyorlardı. Belgeler, II. Philip şatonun İspanya'nın devlet evrakının kalıcı deposu olması gerektiğine karar verdiğinde takılan çam ağacından raflarda duruyorlardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Simancas'ta etrafım tarihle kuşatılmıştı. Geçmiş duygusu taşıyan herhangi birinin bu atmosferi hissetmemesi mümkün değildi. Belge tomarlarını ilk kez açmanın kendine has bir heyecanı vardır; bilhassa o günlerde bu tarz katalogların genelde özet şeklinde tutulduğu Simancas'ta. Dijitalleşmenin gelişi, günümüz tarihçilerinin çoğunun başvurdukları belgeleri asla göremeyecekleri ya da dokunamayacakları anlamına geliyor. Bu yeni yöntem çok sayıda belgeye ulaşma imkânı sağlamakla birlikte, yeri başka bir şeyle doldurulamayan, geçmişle doğrudan temas kurma şeklini ortadan kaldırdı. 16. ya da 17. yüzyıl belgelerinin görünüşü, dokunuşu ve hatta kokusu, kurumuş kahverengi mürekkep, kimi zaman insanın elinde dağılan kâğıt, bütün bu algısal özellikler, en azından benim tecrübeme göre, geçmişteki toplumların tarihsel açıdan yeniden kurulması için önemli olan imgesel ve sezgisel duyuların güçlenmesini sağladılar.

Gene de Simancas'taki ilk haftalarımdaki heyecanın yanı sıra, giderek büyüyen bir hayal kırıklığı da yaşadım. 1620'li yıllara ait talep ettiğim yığınla devlet evrakına rağmen içlerinden hiç biri, bulacağımdan emin olduğum türden malzemeyi içermiyordu. IV. Philip'in hükümdarlığının ilk yıllarındaki dış ilişkiler politikası gayet güzel temsil edilmişti, ancak benim aradığım "ülke içindeki reformlara" ve "merkezileştirmeye" ilişkin belgelerden iz yoktu. Marañón'dan okuduğum kadarıyla, Kral'ın Olivares'e görev yaptığı dönemle alakalı bütün devlet evrakını elinde tutma izni verdiğini biliyordum; ancak Marañón bu evrakın akıbetinin ne olduğuna dair tek kelime dahi etmemişti. Kont-Dük, görev süresi zarfında bir araya getirdiği büyük kütüphanenin kalıcı şekilde korunması yönünde ayrıntılı önlemler almış olsa da, 1645'teki ölümünden kısa süre sonra kütüphane dağılmıştı. Kitaplarının çoğu, bir kısmı dul eşi tarafından ruhu için yapılan ayinlerin parası-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nı ödemek amacıyla satılmış, arşivinin küçük bir kısmı da, nihayetinde miras yoluyla Alba Dükü'ne kalmıştı. İki ya da üç hafta boyunca giderek artan bir umutsuzluğun ardından, günümüz Alba Dükü tarafından son zamanlarda basılan Aile Arşivi rehberini tesadüfen buldum. Rehberde, tek bir cilt haricinde bütün koleksiyonun 1974 ve 1975 yıllarında Dük'e ait Madrid'deki Buenavista Sarayı'nda çıkan iki yangında yok olduğunu dehşet içerisinde okudum. Seçtiğim konu, daha başlayamadan kapanmıştı.

Bu tür sorunlar her seferinde böylesine dramatik bir biçimde ortaya çıkmasa da, en hazırlıklı araştırmanın bile karşısına çıkabiliyor. Nihayet, ideal görünen bir konu seçildikten sonra şu ya da bu nedenle projenin uygulanabilirlikten uzak olduğu anlaşılıyor. Böyle bir durumla karşılaşıldığında zihnen esnek olmak şart ve kişi konuya kendini yürekten adadığında, esnek olmak o kadar da kolay değil. İspanya arşivlerinde heyecan verici keşiflerle dolu, verimli bir araştırmayla geçeceğine inandığım yılın başında yaptığım bu keşifle yıkıldım elbette. Üç aydan az bir süre kaldığım İspanya'dan eve eli boş dönmem söz konusu değildi. Kayıplarımı nasıl sınırlayabileceğime dair olası yöntemleri düşünmek zorunda kaldım. Bu sırada, 1640 yılında Kont-Dük'ün iddia edilen 'merkezileştirme' politikasının IV. Philip'in iki sömürgesinde, Katalonya ve Portekiz'de isyana yol açtığını hatırladım. Madrid'teki merkezi hükümetten değil de diğer uçtan, isyan eden bölgelerden başlamak ve oradan da isyana neyin yol açtığını geriye doğru araştırarak bulmak mümkün olabilir miydi?

Katalonya ile Portekiz arasında bir seçim yapmak zorundaydım; ya da daha basite indirmek gerekirse, Barselona ve Lizbon arasında. Barselona'yı seçtim; bunun nedeni kısmen Batista i Roca ile aramda geçen sohbetlerdi, ama daha büyük oranda asıl ilgi alanımın Portekiz Tarihi değil, İspanya Tarihi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oluşuydu. Portekiz, 1580 yılından beri İspanya Kralı'nın sömürgelerinden bir tanesiydi, ancak Portekizliler 1640 yılında bağımsızlıklarını kazanmayı başarırken, Katalanlar kazanamamıştı. Bu yüzden de Katalonya Tarihi, Portekiz Tarihi'nin aksine, 'İspanya' Tarihi'nin bir parçasıydı ve böyle olmayı da sürdürmüştü. Bense ülke seçimimi değiştirmeyi istemiyordum. Her halükârda Lizbon yerine Barselona'yı seçme kararım neticede şans getirdi. 17. yüzyıl Portekizi araştırmalar için büyük fırsatlar sunmakla birlikte, isyanı kuşatmayı sürdüren esrar perdesini aralamaya yetecek miktarda belge ortaya çıkmamıştı.

Böylece Ekim 1953'de Barselona'ya hareket ettim. Ancak burada yeni bir zorlukla karşılaştım; yabancı dil. Kastilya İspanyolcam hâlâ daha yeterli değildi, ancak çok geç kalmadan Katalan dilini öğrenmem gerektiği açıkça anlaşıldı. Franco rejiminin bu dile şiddetle karşı olmasına, resmi işlerde kullanılmasını kısıtlamasına, yayın araçlarında, çoğu yayında ve okullarda öğretilmesini yasaklamasına rağmen, Katalan sokak isimlerinin Kastilya İspanyolcası'na çevrildiği, hatta zaman zaman okunmayacak derecede silindiği Barselona'da, herkes Katalan dili konuşuyordu. 17. yüzyıl Katalonyası'nı anlamak bir yana, çağdaş Katalonya ile yakınlaşmak istiyorsam, bu dili öğrenmek zorunda olduğum açıktı. En iyi çözümün, *La Vanguardia* gazetesine Katalan dili öğrenmek isteyen genç bir İngilizin Barselonalı bir ailenin yanında yaşamak istediğini anlatan bir ilan koymak olduğuna karar verdim. İlana çuvalla yanıt geldi ve nihayetinde, sempatik bir aile üzerinde karar kıldım (Görsel 3). Aile üyelerinin benimle yalnızca Katalan dilinde konuşmaları konusunda ısrar ederek, zaman içerisinde dili iyi kötü anlamaya başladım. Kalış sürem bitmeden, rüyalarımı bile Katalan dilinde görüyordum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

O günlerde Barselona'nın gotik meydanındaki eski bir Genel Vali Konağı'nda yer alan Aragon Krallığı Arşivi'nin de, Simancas gibi, kendine özgü bir atmosferi vardı. Bu sefer bol miktarda belge buldum. Katalonya Prensliği hükümetinin genel sorumluluğunu taşıyan istişari makam, Aragon Meclisi'ydi. Yaklaşık 1600'lerden itibaren geniş çaplı yazışmalara ek olarak, *consultas* adıyla bilinen çok sayıda belge de bulunmaktaydı. Bu belgelerde, Meclis üyeleri günlük meseleleri tartışıyor ve Krallığa yönelik tavsiyelerini düzenliyorlardı. Bu şekilde, 17. yüzyılın başlarından itibaren Madrid'deki karar alma sürecini anlamak mümkün oldu. 1640 İsyanı'nın kaynağını tam olarak kavrayabilmek için, hikâyeyi Olivares'in 1621'de iktidara gelişinden önceki senelere taşımam gerektiği açıktı.

Kısa süre içerisinde konuya kendimi tümüyle kaptırmıştım. Bir senenin bitimine yakın, elimdeki belgelerin çokluğu karşısında, hırsımın beni altından kalkabileceğimden büyük bir işe sürükleyip sürüklemediğini merak etmeye başladım. Üstelik eve dönüp tezimi yazmaya başlamama yalnızca beş altı ay kalmıştı. Belge avının başlı başına bir amaç haline gelmesi gibi bir risk her zaman vardır. Herbert Butterfield da mütemadiyen "toplamanın cazibesine" kapılmak yerine yazmaya koyulmanın önemi üzerinde ısrarla durmuştu. Barselona Kütüphaneleri'ni ve Arşivleri'ni keşfederken, yavaş yavaş 1640 Katalan İsyanı konusuna el atarken, tesadüf eseri, bütün ihtimalleri tümüyle araştırmaya kalkıştığım takdirde altı ile dokuz aydan çok daha uzun bir araştırma dönemine ihtiyaç duyan ve büyük potansiyel taşıyan bir mevzu seçtiğimi anlamaya başladım.

Bu, yeni bir konu başlığı sayılmazdı aslında. Geleneksel olarak her yaz hasat zamanında mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere Barselona'ya gelen ve o sene beraberlerinde is-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanı da getiren köylüler ya da orak işçileri yüzünden *Guerra del Segadors* adıyla bilinen 1640 İsyanı, uzun zamandan beri Katalonya'nın çalkantılı tarihinde belirleyici bir hadise olarak bilinmekteydi. Bu isyan, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Katalan tarihçiler tarafından ayrıntılı şekilde işlenen, Katalonya'yı Kastilya'nın sürekli baskısı altında ezilen bir kurban olarak gösteren üstanlatının da merkezi olmuştu[9]. Aragon Meclisi'nin belgelerine yoğun bir şekilde daldığım andan itibaren, olayların bu yorumundan şüphe duymaya başladım. Olivares gerçekten de İspanya'nın Fransa ile savaşta olduğu böylesine kritik bir dönemde, geleneksel yasaları ve prensliklerin özgürlüklerini kaldırmaya mı karar vermişti? 1640 ilkbaharı ve yazında, ulusalcı tarihçilerin iddia ettikleri gibi, eyaleti kontrolü altına alabilmek için bahane yaratmak amacıyla Katalonya'yı kasten mi isyana kışkırtmıştı? Her ne kadar bu yorumu savunan iddialar mevcut olsa da, ben bütün bu meselenin ciddi şekilde yeniden değerlendirilmeye ihtiyaç duyduğu kanaatine vardım. Katalan ya da Kastilyalı olmayan tam bir yabancı oluşum nedeniyle hem tarafsız, hem de faydalı bir katkım olabileceğini düşündüm.

Neyle uğraştığımı öğrendiğinde beni konuşmak için çağıran Barselona Üniversitesi Modern Tarih Bölümü'nün karizmatik profesörü Jaume Vicens Vives (1910-60) de bu fikrimi destekledi. Çevresinde bir kısmıyla arşiv araştırmalarım sırasında tanıştığım küçük bir öğrenci grubu toplayan Vicens, son dönem Ortaçağ Katalonyası tarihinin kendine özgü bir yeniden değerlendirmesine uzun zaman önce başlamıştı. Artık nispeten yeni Katalan tarihiyle daha derinden ilgilenmekteydi. Öncelikle Vicens'in çıkarttığı, bütün İspanya Tarihi alanında çıkan yeni yayınların bibliyografik bir kaydı niteliğindeki *Índice Histórico Español* dergisinin son sayısına yazdığı yazı üzerinde tartışmak amacıyla haftada bir buluşan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu gruba ben de kabul edildim. Gruptaki tartışmalar, tarihten sanata ve siyasete geniş bir alana yayılmaktaydı ve benim açımdan başlı başına bir eğitim imkânıydı.

Son derece hassas bir alana adım attığımın farkındaydım. Tarih ile siyaseti birbirinden ayırmak her zaman kolay olmuyor. Ulusalcılık her ne kadar Franco rejiminin baskıcı politikalarıyla yeraltına itilmiş olsa da, bugün olduğu gibi 1950 Katalonyası'nda da güçlü mevcudiyetini sürdürmüştü. Bir tarihçi olarak entelektüel bağımsızlığımı korumam ve bir yandan Vicens ve takipçilerinin revizyonist tutkuları ve diğer yandan ezilenlere duyduğum doğal sempati yüzünden taraf tutma eğilimi göstermemem önemliydi. Bu, hassas denge gerektiren bir işti ve tavrımı bozmadan korumayı başardığımı söylersem yalan olur.

O sırada, nihayetinde okuma ve notlarımı düzenleme vakti geldiğinde hangi yorumu benimseyeceğimden ziyade, tezin yazımı için gerekli malzemeyi toplamakla ilgileniyordum. Evvelden gözden kaçırmış olabileceğim bir malzemeyi aramak için Simancaş'a yaptığım kısa bir yolculuğun ardından, 1954 ilkbaharının sonlarında İngiltere'ye döndüm ve tezimi yazmaya koyuldum. Bu, başlangıçta Trinity Kolej'de bir burs ödülü için hazırlanan bir tez olacaktı ve altı hafta boyunca daktilomun tuşlarını döverek, 'Kastilya ve Katalonya, 1621-40' üzerine yaklaşık bin sayfa ortaya çıkarttım. Elimde farkına varmadığım kadar çok malzeme birikmişti. Abartılı uzunluğuna rağmen, tez bana bir ödül kazandırdı. Ayrıca, arzu ettiğim takdirde dört sene kesintisiz araştırma yapma fırsatı sundu. O dönemde kendi kolejimde 1956 yılı için öğretim bursu kazanmıştım ve sonraki sene de bir üniversiteye asistan öğretim görevlisi olarak atanacaktım. Bu yüzden toplamda en fazla iki senem vardı. Gene de bu ödül sayesinde, araştırma sonuçlarımı bir doktora tezine aktarmadan önce

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

araştırmamı derinleştirmek ve genişletmek üzere, 1955-6 yıllarının büyük kısmında İspanya'ya dönme imkânı yakaladım. Doktora tezi o dönemde yalnızca 60.000 kelimeyle sınırlıydı. Araştırma sonuçlarımı, zamanı geldiğinde kitap halinde basılması için hazırlayacaktım.

Bu ilave yılın, devam eden kişisel İspanya keşfim açısından büyük önemi olduğu ortaya çıktı. 1955 yılının sıcak yaz aylarında Simancas Arşivleri'ne döndüm. Hafta sonlarında izin yapıp Kastilya'nın iç kısımlarındaki şehirleri ve kasabaları geziyordum. Simancas'a vardığımda, şatonun neredeyse hemen karşısında *investigadores*'in kullanımı için mütevazı bir ikametgâhın açıldığını gördüm. Konutun ilk sakini büyük ihtimalle bendim. Zaman içerisinde bir iki kişi daha bana katıldı. Bunlar arasında Granda'dan gelen uzun boylu, soluk tenli bir tarihçi olan Antonio Domínguez Ortiz (1909-2003), özellikle önemliydi. Ortiz o dönemde henüz tanınmış biri değildi. Küçük bir uzman çevresi dışında takdir edildiği de söylenemezdi. Ancak 20. yüzyılın son yirmi otuz senesinde Habsburg İspanyası üzerine en saygın İspanya tarihçilerinden birisi olacaktı. O dönemin toplumsal ve siyasi tarihi üzerine bilgisi o günlerde bile muazzamdı. O sırada, IV. Philip hükümdarlığı döneminde İspanya Kraliyeti'nin mali durumu üzerine bir araştırmaya başlamak üzereydi. İşin komik tarafı, önce karşılıklı yazışmalarımızda ve ardından İspanya'ya dönerken Paris'te kendisini ziyaret ettiğim sırada Fernand Braudel'in tezimin ana başlığı olarak seçmemi ısrarla istediği konuydu bu.

Domínguez Ortiz ile *residencia*'da yediğimiz tatsız tuzsuz öğlen ve akşam yemekleri sırasında yaptığımız uzun sohbetlerden büyük keyif aldım. Kendisi, İspanya arşivlerinde uzun yıllar süren araştırmaları sırasında topladığı bilgileri kullanımıma sunma cömertliği gösterecekti. Ondan yalnız-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ca ülkesinin tarihini öğrenmedim, sayesinde ülkenin güncel sorunlarından ve ciddi araştırma yapmak için ne yeterince kaynak ne de fırsat bulabilen, öğretmenlik yaparak ve yazarak hayatlarını kazanmakla fazlasıyla meşgul olduklarından arşivlerde araştırma yapmaya girişecek vakit bulamayan İspanyol akademisyenlerinin yaşadığı sorunlardan da haberim oldu. Söz konusu güçlükler Ortiz'in kendi hayatında da mevcuttu, üstelik büyük boyutlarda. Ortiz, kararlılığının mutlak gücüyle bu güçlükleri aşmayı başarmıştı. Ne o dönemde ne de sonra bir üniversiteye atanamadı ve mesleki kariyeri yükseköğrenim okullarıyla sınırlı kaldı. Takdir, vakti geldiğinde, ilk önce yurt dışından geldi ve ancak sonraki yıllarında kendi ülkesi de, gecikmeli de olsa diğer ülkeleri takip etti.[10]

Bu kasvetli Franco yıllarında, yabancı oluşum sayesinde imtiyazlı bir konuma sahiptim ve giderek kıymetini anladığım bir şekilde, benim kuşağımdan genç İspanyol akademisyenlerin, hatta yaşça büyük olanların bile ancak hayalini kurabilecekleri zaman ve maddi kaynaklara sahip olmanın konforundan istifade ediyordum. Bu akademisyenlerden çok azı, kendi ülkelerinin sınırları dışına yolculuk etme ve yabancı dil öğrenme fırsatı bulabiliyordu. Üstelik yabancı tarih eserlerine ulaşma olanakları da, hem sansür hem de maliyet nedeniyle sınırlıydı. Marksist yayınların yanı sıra mevcut rejimin sakıncalı bulduğu çağdaş İspanya üzerine her türlü kitap yasaklanmıştı. Benim gibi yabancı akademisyenler ülkeye diledikleri gibi girip çıkmakta serbesttiler. Güncel uluslararası burslara serbestçe başvurabildiklerinden, önlerinde araştırma için neredeyse tamamen açık bir saha uzanıyordu. Ben, özellikle karşıma çıkan bütün fırsatları elimden geldiğince değerlendirmekte kararlıydım. Aynı zamanda da, bir gün hem İspanya halkı hem de yabancı halklar yararına, tarihinin anlayış ve yorumuna şahsen katkıda bulunmak suretiyle, beni

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

böylesine büyük bir cömertlikle karşılayan bu ülkeye borcumu ödeyebilmeyi ümit ediyordum.

Uzunca bir süredir Olivares rejimindeki nazırların ve temsilcilerin çıkarttığı resmi belgeleri okuyordum. Katalan İsyanı'nın başlangıç hikâyesini yalnızca tek taraflı dinlediğime dair giderek artan bir rahatsızlık duymaya başlamıştım. Katalonya'ya dönüp 17. yüzyıl Katalanlarının kendi konumlarını nasıl gördüklerine dair daha net bir fikir edinmeme yardımcı olacağını düşündüğüm yerel idare ve kilise kayıtlarına daha yoğun gömülme vaktim gelmişti. Bu sebeplerle, 1955 sonbaharında Barselona'ya döndüm. Bu sefer farklı bir ailenin yanına yerleştim. Evin genç bir doktor olan oğlunun Barselona'nın profesyonel ve kültürel açıdan seçkin çevresinde çok sayıda arkadaşı vardı. Onun refakatinde, bir yandan 17. yüzyıldaki geçmişi hakkında bilgimi derinleştirirken, 20. yüzyıl Katalonyası ve yaşadıkları sorunlar hakkında da bir fikir edindim.

Barselona'nın çeşitli arşivleri ve kütüphanelerinde araştırmalar yaptım ve evvelden öğrendiğim kadarıyla İç Savaş'ın yol açtığı kargaşa ve yıkımdan sağ çıkan kent arşivlerini düzenli şekilde ziyaret ettim. Buraya gelmeden önce umut ettiğim gibi, yavaş yavaş kendi içinde bölünen ve kaynaklarını savaş için ayırmaya kararlı Kraliyet yönetiminden gördükleri baskıya öfkeyle ve şaşkınlıkla tepki veren 17. yüzyıl toplumunun karmaşık tablosunun parçalarını bir araya getirmeye başladım. Çok ilginç mektuplar ve belgeler gün ışığına çıkıyordu; bunlar arasında profesyonel sınıftan birinin zihin yapısına, Kastilyalılara ve kendi ırkından olan Katalanlara yaklaşımına dair çarpıcı bir anlayış kazanmamı sağlayan Barselonalı bir avukatın ve tarihçinin günlüğü de vardı.[11] Arşiv araştırmasında, ilgi çekici bir unsur içermeyen belgeleri birbiri ardına incelemek zorundasınızdır. Bu da kaçınılmaz şe-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kilde sıkıntılı bir iş olabilir. Ne var ki geçmişe birdenbire yeni pencereler açan bu tür bir keşif yapıldığında, çoğu karman çorman ve okunmaz el yazılarıyla yazılmış, tozlu ve dağılan kâğıt tomarlarını tarayarak geçen veya hiç ya da çok az meyve veren uzun saatlerin karşılığı fazlasıyla alınmış olur.

Katalonya civarındaki gezilerim, yerel arşivciler ve tarihçilerle kurduğum ilişkiler başlı başına bir zevkti. Zaman zaman kendimi ilginç durumlara düşmüş buldum. Bu ilginç durumlar arasında örneğin, Katalan Pirenesi'nin eteklerindeki Seu d'Urgell Katedral Meclisi papazının, arasının iyi olmadığı açıkça anlaşılan diğer papazlar varlığımdan haberdar olmadığı sürece katedral arşivlerinde çalışmama izin vermesini sayabilirim. Papaz beni sabahtan Arşiv Odası'na kapatıyordu ve ben de arşivi dilediğim gibi kullanıyordum. Bir keresinde öğlen vakti beni dışarı çıkartmayı unuttuğu için, içeride gereğinden biraz fazla kaldım.

Tarihçiler, geçmişle olduğu kadar şimdiyle de alakadar olmak zorundadır. Bu tarz karşılaşmalar ve olaylar vasıtasıyla, 20. yüzyılın ortasındaki Katalan yaşamına dair ani ve şaşırtıcı izlenimler edindim. Bu sayede erken dönem Katalan toplumu hakkındaki fikrim de gelişti. Arşivlerinde üzerinde çalıştığım belgelerden anladığım kadarıyla, 17. yüzyıl Urgell'indeki papazların geçmişinde bölücülük ve fesat vardı.

Zaman zaman, geçmiş ve geleceğin birbirinden asla ayrılmayacak şekilde iç içe geçtiğini hissettim. Bir gün boş bulunup Barselona'daki bir trafik polisine yol sorarken Kastilya dilinde değil de Katalanca konuştum. Bana, "İmparatorun diliyle konuşun [*Hable la lengua del imperio*]" diye karşılık verdi. Bu, birkaç hafta önce, 1630'lu yıllardan kalma, vaazlarda kullanılması gereken dille ilgili bir kitapçıkta okuduğum, yazarın Katalanlara 'İmparatorun diliyle konuşmadıkları' için saldır-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dığı deyişin aynısıydı. Üzerinden üç yüzyıl geçmiş olmasına rağmen zaman olduğu yerde kalmıştı sanki.

Araştırmalarım sırasında, Kastilya ile Aragon Krallıkları'nın 15. yüzyıl sonlarında birleşmesinin ardından Kastilya ile Katalonya arasındaki ilişkinin karmaşık yapısının yalnızca Katalan tarihini değil, İspanya'yı bir bütün olarak anlama açısından hayati önem taşıyan ipuçları sunduğunu açıkça anladım. İber yarımadasının kalbindeki Kastilya, 16. yüzyılda baskın bölge haline gelmişti. II. Philip 1561 yılında krallığının kalıcı merkezi olarak Madrid'i seçtiğinde, başkent seçimi Kastilyalıların egemenliğini pekiştirmiş ve devlet gücünün düzeneğine net şekilde Kastilyalı bir kadro kazandırmıştı. Ancak Kastilya'nın yönetici sınıfı özellikle Kastilyalı olmayanlara karşı zaman zaman İspanya ve Kastilya'yı birbirinin yerine geçebilen siyasi varlıklar olarak gördükleri izlenimi uyandıran bir tavır içine girse de, Kastilya İspanya demek değildi. Bir imparatorluğu yönetmeyi kendilerine doğuştan hakgören kişilerin kibri, yarımadanın diğer kısımlarında yoğun bir kin duygusunun doğuşuna neden olmuştu. 16. yüzyılda yaşayan bir Katalan'ın iddiasına göre, Kastilyalılar "mutlak bir güç olmayı çok istiyorlardı ve kendi başarılarına büyük değerler biçerken başkalarının başarılarını öylesine küçümsüyorlardı ki, onların cennetten yeryüzüne indiklerine ve insanlığın geri kalanının çamurdan yaratıldığına inanmamak imkânsızdı."[12] Bu izlenimi silmek mümkün olmayacaktı.

17. yüzyıla ilişkin araştırmalarım ve 20. yüzyılın ortasındaki gezilerim sayesinde, merkezi bir istikrar sağlamak için elinden geleni ardına koymayan General Franco'nun rejimi altında da İspanya'nın çeşitliliğini ısrarla koruduğunu gördüm. Üç yüzyıl önce Olivares'in uyguladığı politikalarla arasındaki çarpıcı benzerliği fark etmemek imkânsızdı. İspanya tarihi, ülkenin doğasında mevcut çeşitlilik ile merkezden gelen yo-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğun birleşme baskısı arasında yaşanan bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışmadan ibaretti sanki. Bir yanda yarımadanın farklı krallıkları ve vilayetleri vardı; Aragon Hükümdarlığı, Bask vilayetleri, Navarre ve 1580 ile 1640 arasında Portekiz. Diğer yandaysa, birçok yüzyıl boyunca hanedanlığın ya da devletin çıkarları ile bir dizi metafizik değeri korumak üzere ilahi bir irade tarafından atandığına inanan, kendini adamış merkezi bir idare.

Katalonya Prensliği ve Madrid'deki IV. Philip yönetimi arasındaki bu çatışmanın birlik ile çeşitlilik arasında süregelen ve çözülemeyen gerilimi vurguladığı ve özetlediği sonucuna, bir bakışta ulaştım. Belki de o günlerin sosyolojik modellerinden etkilenerek, anlatımımı merkez ve taşra arasındaki mücadeleyi temel alarak kurdum. Ancak geriye dönüp baktığımda bunun, ayırıcı çizgilerin çoğunlukla bulanık olduğu karmaşık bir pazarlık ve çatışma sürecinin oldukça üstünkörü bir formülü olduğu söylenebilir. Merkez ve taşra teması, nihayetinde 1963 yılında *The Revolt of the Catalans* başlığıyla basılan tezimin yanı sıra, aynı sene bastırdığım *Imperial Spain 1469-1716* adlı eserimde de yer aldı.[13] Bu kitap, Cambridge Tarih Fakültesi'nde genç bir asistan olarak verdiğim bir dizi dersten doğdu ve yayınevleri tarafından ders kitaplarındaki boşluğu doldurmak amacıyla ısmarlandı. Tarih seçimi de sembolikti: neticede Kastilya Hükümdarlığı ile Aragon'un birleşmesine yol açan Ferdinand ile İsabella'nın evlendiği sene olan *1469* ile 1700 yılında tahta çıkan yeni Bourbon Hanedanlığı'nın geleneksel yasaları ve Aragon Krallığı'nın topraklarının serbestliğini kaldıran, bilinen adıyla *'Nueva Planta'* yazılı buyruklarını yayınladığı yıl olan *1716* yılı. Kitabın bitiminde yer alan İspanyol filozof Ortega y Gasset'ten yaptığım alıntının da sembolik bir anlamı vardı: "Kastilya İspanya'yı var etti ve yıkımı da gene Kastilya'nın elinden oldu." *Imperial Spain* adlı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eserim, en azından kısmen, taşranın merkez karşısında uğradığı yenilginin hikâyesiydi; Aragon Hükümdarlığı'nın Kastilya karşısındaki yenilgisinin.

Kitabı bastırdığım günlerde Franco'nun on beş sene sonra, 1975 yılında öleceğini, İspanya'nın demokrasiye geçişinin ardından yeni bir anayasayla ülkenin çeşitliliğinin resmen tanınacağını, merkezi hükümetin yetkilerinden çoğunun artık 'özerk topluluklar' olarak adlandırılan farklı bölgelere ve eyaletlere aktarılacağını bilemezdim. *Imperial Spain* basıldığında, ülke hâlâ daha birlik, düzen ve dünyanın geri kalanının sırtını döndüğünü iddia ettiği ruhani değerlere sadakat mesajını bıkıp usanmadan tekrarlayan otoriter bir rejimin baskısı altında yönetilmekteydi. Kitabın ilk basımı, Anglo-Amerikan okuyucu kitlesi hedef alınarak hazırlanmıştı. Yayıncılar birkaç buluşmamızda, sade kaçan '*Spain*' başlığı yerine daha dikkat çekici bir isim koymamı istediklerinde, üzerinde fazla düşünmeden, kulağa hoş geleceğini düşündüğüm '*Imperial*' kelimesini ekledim. Nedense Franco rejiminin ideolojisine kusursuz şekilde uyan bir kitap ismi seçtiğim aklımın köşesinden dahi geçmemişti. İki sene sonra *La España imperial* adıyla İspanya'da basıldığında, okuyucular doğal olarak geleneksel çizgide ilerleyen tarihi bir ders kitabıyla karşılaşmayı bekleyecekler, ancak okumaya başladıktan sonra ellerindekinin oldukça değişik bir kitap olduğunu anlayacaklardı.

Kitabı, kaçınılmaz olarak, içeriden değil dışarıdan bir bakış açısıyla yazdım. 17. yüzyıl Katalonyası ile Madrid arasındaki ilişkiler üzerine şahsi araştırmalarım sonucunda bulduklarım dışında, önceki on ila on beş yıl arasında süren modern Britanya ve Avrupa tarih yazarlığıyla ilgilememin sonuçlarını da ekledim. İspanya tarih yazımı geleneğiyle sınırlanmadan, serbestçe ulaştığım geniş kapsamlı eserlerden yararlandım ve bu teze, İkinci Dünya Savaşı sonrası kuşağından, kendi dö-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

neminin tarih yazımından ve diğer kaygılarından haberdar, yeni bir tarihçinin bakış açısıyla yaklaştım. Bunun anlamı, tezimin ana teması olan Avrupa'nın egemen gücü İspanya'nın yükseliş ve çöküşüne sadece siyaset, diplomasi ve askeri tarih açısından yaklaşılmasının eksik olduğu inancıyla ele almış olduğumdu. İspanyol toplumunun doğasına ve İspanya İmparatorluğu'nun izlediği gidişatı belirleyen ekonomik ve finansal zorluklara gereken önemin verilmesini de gerektiriyordu.

Her ne kadar Britanyalı ya da Amerikalı okuyucular açısından bu yeni bir yaklaşım olmasa da, otoritenin deli ceketine sarmalanmış yaşayan İspanyollar çok farklı bir açıdan etkilendi. Amacım bu olmamasına rağmen, kitabın ideolojik açıdan doğru başlığı, sonuçta birden fazla yıkıcı mesajı gizlemeye yaradı. Bunlar arasında resmi bakış açısına göre en rahatsız edici olanlar, birlik ve çeşitlilik temasıydı elbette. Aralarında Ramón Carande'nin de (1887-1986) bulunduğu, Seville'de V. Charles'in maliyesi üzerinde araştırma yapan dönemin büyük İspanya tarihçilerinin bu alana yaptıkları önemli katkılara rağmen, Marksist nitelik taşımasa da, toplumsal tarih ve ekonomi tarihi üzerinde durulması, bir çeşit keşif olarak görüldü. Gene de bu araştırmalar, tamamen olgucu bir tutum benimseyen ve ağırlıklı olarak siyasi, askeri ve diplomasi tarihine meyleden, dönemin İspanyol Üniversiteleri'nde kullanılan standart ders kitaplarında belirgin şekilde yer almadılar. *Imperial Spain* birçok açıdan telaşlı ve vakitsiz bir sentez sunma teşebbüsü kabul edilmekle birlikte, eserin döneme taze gözlerle baktığı ve kapanmış ve mumyalanmış bir tarih yerine halen daha üzerinde düşünülmeye açık bir tarih fikri sunduğu şüphesiz. Bu sebeple de İspanya'da büyük bir başarı yakalaması ve kuşaklar boyunca üniversite öğrencileri tarafından okunması da şaşırtıcı olmasa gerek.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

The Revolt of the Catalans ve *Imperial Spain*'i yazarken, kendisinin ait olmadığı bir toplumun tarihini araştırmanın bir tarihçi açısından avantajları kadar dezavantajları da bulunduğunu anladım. Dezavantajlar yeterince açık. Yabancı toplumlar, bir yabancı için bütünüyle kavranması zor, belki de imkânsız bazı karakteristik özellikleri içeriyor. Benim gibi kuzeyli bir Protestan açısından Akdeniz Katolizmi, simgelere yoğun adanmışlığıyla yabancı ve ulaşılmaz bir alan olarak kalmaya mahkûm. Kuzeye özgü çekirdek bir ailede yetişen birinin İspanyol toplumundaki geniş aileleri ve en azından 20. yüzyılın ortalarına kadar korunduğu şekliyle İspanyol aile yaşamının gücünü anlaması da zor. Öte yandan dışarıdan yeni bir bakış açısıyla bakan bir yabancı, yerel halkın fazlasıyla kanıksadığı için dikkatinden kaçırdığı ögeleri görmek açısından elverişli bir konumda bulunuyor kuşkusuz. Örneğin Katalonya üzerinde araştırma yaparken, ülkenin kırsal kesimlerinde varlığını hâlâ daha yer yer de olsa sürdüren geleneksel çiftlik biçimi *masia*'nın tasarımı ve *masia*'nın Katalan kırsal toplumunda aile ve miras kavramlarını şekillendirişi beni derinden etkilemişti.[14] Barselona Üniversitesi'nde derslerine girdiğim Vicens Vives, Katalan toplumunun şekillenmesinde büyük rol oynayan kırsal istikrar ve ekonomik dinamizm kombinasyonunun anlaşılması açısından bu konunun kritik öneme haiz olduğunu ısrarla hatırlatmasına rağmen, ben araştırmama başladığımda, Katalanların fazlasıyla aşina oldukları bu konu üzerine yapılmış yeterli inceleme yoktu.

Bir topluma ait olmayan tarihçiler, antropologların da karşısına çıkan bir sorunla mücadele etmek zorunda kalırlar –ait olmadıkları, ancak içinde bulundukları bir toplumu anlamak ve yorumlamak. Tarihçiler açısından bazen bu ikilem çift yönlüdür; onlar kendilerinden yalnızca mekân değil, zaman olarak da uzak toplumları incelerler. Kendi ülkeleri-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin tarihini araştıran tarihçiler bile bu uzaklıktan etkilenmektedirler; çünkü L.P. Hartley'in meşhur sözünde dediği gibi, 'geçmiş, yabancı bir ülkedir' ve geçmiş ile bugün arasındaki aşikâr benzerlikler bazen amansız tuzaklarla dolu olabiliyor. Bu soru birçok antropoloğun, özellikle de 1973 ila 1990 yılları arasında İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde fakültenin bir üyesi olarak geçireceğim yıllarda çalışma arkadaşım ve dostum olan Clifford Geertz'in aklını kurcalamıştır. Âdeti olduğu üzere yazdığı parlak denemelerinden birinde Geertz, Bronislaw Malinowski'nin ölümünden sonra basılan *Diary*'sini inceliyor ve günlüğün içeriğinin 'antropologların nasıl çalıştıklarına dair yerleşmiş tanımları imkânsız kılmıştır' yorumunu yapıyordu. 'Egzotik ortamlara mükemmel uyum sağlayan, empati, incelik, sabır ve kozmopolitlik mucizesi misali ortada dolaşan bukalemun saha çalışanı efsanesi, bu efsaneyi büyük ihtimalle yaratan kişi tarafından yıkılmıştır.'"[15]

Antropologların 'olayları yerel halkın bakış açısından görme' yönündeki emre sadık kalmasının önemi üzerinde ısrarla duran Geertz, kendi sahasındaki ikilemi, 'kelimeler, imgeler, yerleşik gelenekler, davranışlar gibi' sembolik formları, insanların kendilerini kendilerine ve başkalarına yansıtma şekilleri açısından araştırıp analiz ederek çözmeye çalıştı.[16] Geertz'in kendi uygulaması, güncel tarihi yazında sembollere ve törensel davranışlara verilen önemi geliştirdi, yabancı bir toplumun tarihini başarılı şekilde yorumlayan tarihçiler, bunu uygulamaya çalıştılar. Kişinin kendi toplumu dışında bir toplumu az da olsa anlayabilmesinin tek yolu, ne kadar hafif olursa olsun, en uzak sinyalleri bile algılamaya açık, hassas duyargalar geliştirmesidir.

Bunun öncelikle dinleme becerisi gerektirdiği ve yabancı toplum araştırmalarının da kulağı iyi olmayanlara uygun bir dal olmadığı şüphesiz. Ancak en azından kendi deneyimleri-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

me dayanarak söyleyebilirim ki dinleme kapasitesi, içinde bulunulan toplumun düşünce ve davranış şekillerinin bazılarını benimsemeye gayret etmek suretiyle, arka plana olabildiğince karışma yönünde bir isteklilikle geliştirilebilir. Bu, kişinin kendi kimliğini bırakmasından ziyade, ikinci bir takım kıyafete benzeyen ilave bir kimlik kazanmasıyla ilgili bir durum ve iyi sonuç alabilmek için de, üzerinde fazla düşünmeden icra edilmesi gerekiyor.

İleride daha ayrıntılı şekilde açıklanacak nedenlerle, geçtiğimiz iki yüzyıl içerisinde Britanyalı tarihçilerin yabancı ülkelerin tarihi üzerine hisselerine düşenden fazla araştırma üretmiş olma ihtimalleri yüksektir.[17] Denizaşırı bir imparatorluğa sahip olmanın, Britanya Krallığı'nın tebaası haline gelen halkların zihniyetini ve geleneklerini anlama ihtiyacıyla 'ötekilere' yönelik ilgiyi arttırdığı ve hükümet yetkilisi, antropolog ve hatta tarihçiler olsun, bu halkların yeni imparator efendilerine karşı davranışlarını yorumlayacak ve izah edecek kişilere yönelik pratik bir gereksinim yarattığı kuşkusuz. Genelde küçümseyici de olsalar bu yorumların, araştırmacıların iyiden iyiye içine daldıkları, hatta zaman zaman kendilerini kaybettikleri toplumlara dair derin bir bilgi ve yoğun bir araştırmadan doğduklarını kabul etmek gerekir. On sekizinci yüzyılla yirminci yüzyılın ortaları arasında birçok Britanyalı, İmparatorluğun taleplerinin yanı sıra merak, macera tutkusu ve bazen de yalnızca kendi dünyalarının ötesindeki dünyaları keşfetmenin egzantrikliğinden cesaret aldı. Bu saydığımız özelliklerin Britanyalılarda, Kıta Avrupalı ya da Kuzey Amerikalı çağdaşlarına kıyasla daha fazla olup olmadığı net değil. Üstelik hangi içsel dürtülerin etkisiyle harekete geçtikleri de henüz esrarını koruyor. En azından bazı vakalarda 'diğeriyle' kurulan temasın kişinin kendini keşfetmesine yardım ettiği söylenebilir belki.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yarım yüzyıl sonra bile, kendi deneyimimin bu saydığım vakalardan biri olup olmadığından hâlen emin değilim; gene de mekân ve zaman açısından bir toplumu ya da toplumları anlama çabasının, geçmişte ve bugünde, kişisel bir zevk kaynağı olduğunu biliyorum. Bilinmeyen, keşfedilmemiş topraklara ayak basmanın ve sırlarını çözmenin her zaman insanı heyecanlandıran bir tarafı oluyor. Bu tür bir heyecan, tarihi bilmeceleri çözen ya da öncesinde bilinmeyen bir kanıtı açığa çıkartan her tarihçiye tanıdık gelecektir. Bu, yabancı bir ülkenin keşfini de içeriyorsa, özellikle güçlü bir deneyim haline gelebilir. Burada yabancı olduğunuz gerçeği şifrenin çözülmesini iki katı güçleştirir ve çözüldüğünde yaşanan tatmin daha da büyür. Bütün tarihi yazında olduğu gibi burada da aşılması gereken sınav, sonuçların belirsizliği ve diğerlerine iletilme şeklidir.

İspanya Tarihi söz konusu olduğunda, İspanyollarla ya da İspanyol olmayanlarla etkili iletişim kurabilmemin önemli olduğunu düşündüm. Görkemli gücünün keyfini sürdüğü tarihinin erken dönemlerinde yabancı yazarların muhtemel hatalı yorumlarına ve itibarının hafife alınmasına karşı hassasiyeti nedeniyle İspanya kötü bir ün kazanmıştı. Engizisyonun Avrupa ve Amerika'daki faaliyetleri ve mezalimiyle bağlantılı olarak 16. yüzyılda doğan İspanya'nın zulmüne ve fanatizmine dair Kara Efsane *–leyenda negra-*, II. Philip ve haleflerini savunma durumuna geçirdi. İlk çıktığında İspanya'nın akademik çevrelerince sıcak karşılanmasına rağmen, William Robertson'ın *History of America*'nın tercümesi ve satışı, 18. yüzyılda Kraliyet emriyle yasaklanacaktı.[18]

Kara Efsane'nin gene yabancı düşmanlar tarafından oluşturulan ve yayılan etkisi resmi çevrelerle sınırlı kalmadı. Yavaş yavaş ulusun ruhuna da sızdı.[19] Yabancı eleştirilere karşı hassasiyetin 20. yüzyılda varlığını sürdürmeye devam etme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sine ve Franco döneminde fazlasıyla canlı olmasına rağmen, geçmişi 16. yüzyıla uzanan ve Bartolomé de las Casas ve başkalarının kendi hemşerileri tarafından Amerikan yerlilerine uygulanan zalimlikleri ifşa ettiklerinde başlayan bir özeleştiri tarzıyla birlikte gelişmişti. 18. ve 19. yüzyıllarda bu özeleştiri, ülkelerinin daha 'ileri' Avrupa toplumları karşısında kültürel ve siyasi anlamda aşikâr şekilde geri kalışının nedenleri üzerinde İspanyol entelektüellerinin kafa yordukları dönemlerde giderek yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.[20]

Bu tarz bir özeleştiri, şu ya da bu nedenle İspanyolların kendi başlarına ele almayı başaramadıkları İspanya tarihinin çeşitli yönlerini araştıran ve ışık tutan yabancı akademisyenlerin faaliyetlerini takdir etmelerini sağladı. Onların verdiği bu alışılageldik şekilde cömert tepki, diğer Avrupa ülkelerinde benzerine rastlanmayan bir imaj yaratılmasına yaradı. Bu, hayatını İspanya'yı anlamaya ve yorumlamaya adayan yabancı akademisyen imajıydı.[21]

Tarih incelemesiyle ilgili olarak 'Hispanist araştırmalar' olgusu, en azından kısmen, yerel bilimin taşıdığı eksikliklerden bazılarını telafi edebilecekleri duygusunun ifadesi olarak görülebilir. Uygulamada İspanya biliminin geri kaldığı şeklinde bir anlayış gerçeklikle uyuşmamaktadır. 20. yüzyıl İspanyası son derece seçkin bazı tarihçiler çıkartmıştır. Bunlardan bazıları, ben araştırmama başladığım dönemde başarılarının zirvesine ulaşmak üzereydiler. Bunlar arasında ekonomi tarihçisi Ramón Carande ve Felipe Ruiz Martín (1915-2004), entelekt ve kültür tarihçisi José Antonio Maravall (1911-86) ve çalışmalarım üzerinde en büyük etkisi olan iki tarihçi, Vicens Vives ve Domínguez Ortiz bulunmaktadır. Ancak İç Savaş'ın ardından yaşanan uluslararası yalıtılmışlık döneminde tarihsel araştırmayı etkileyen zorluklar İspanyol Tarihi yazınının eksiklikleri ve zayıflıkları üzerinde durma eğilimi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

göstermekte ve bilinen adıyla 'Hispanist araştırmacıların' katkılarının daha da sıcak karşılanmasını sağlamaktadır.

İspanyol akademisyenlerin ve daha geniş bir okuyucu kitlesinin ulusal tarihlerine yabancı bir mercekle bakılmasına yönelik istekli tavırlarından, ikisi de modern dönemler üzerinde çalışan Raymond Carr ve Hugh Thomas'la birlikte ben de yararlandım. Bu merceğin, özellikle İspanya'nın gelişen Avrupa topluluğuna girişinin daha iyi bir gelecek için en iyi, belki de tek umut gibi göründüğü bir dönemde ülkenin geçmişini daha geniş bir Avrupa bağlamına yerleştirerek kendine özgü çok sayıda yeni biçim bozukluğu eklemediğini, ulusal okuyucuya yeni bir bakış açısı getirdiğini umut etmek zorundayız.

Özellikle *Imperial Spain*'de, İspanya'nın geçmişine dair çok sayıda tartışmada bulunan özcülüğün hatalı olduğunu ispatlamaya çalıştım, ülkenin şansını ve şanssızlığını anlamak açısından önemli olan anahtarın bir şekilde İspanya'nın ortak ruhunun derinliklerinde saklı olduğuna dair bir inanış. Mesela çağdaş İspanyolların ve aynı şekilde yabancı ziyaretçilerin büyük eleştirilerine hedef olan 17. yüzyıl İspanyollarının 'tembelliği', İspanyol karakterinde kalıtsal mıydı, yoksa sıradan iş fırsatlarının yokluğunun bir sonucu muydu? İşin aslı, 16. ve 17. yüzyılın başlarında İngiliz halkı da benzer eleştirilere hedef olmuştu. Tembelliğe yatkınlık, ulusun karakteristik özellikleriyle değil de premodern dönemdeki genel ziraat ekonomileriyle açıklandığı takdirde, İspanya da büyük ihtimalle geleneksel yorumun bizi inandırdığı şekilden çok farklı bir ülke olacaktır.

Şu ya da bu şekilde 'farklı' bir İspanya fikrine yöneltilen itirazlar, İspanyolların da geçmişlerini farklı bir bakış açısıyla incelemelerine olanak sağladı. Bense kendi kariyerim çerçe-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vesinde, İspanya'nın imajıyla benzer şekilde alakalı nedenlerle, İspanyol okuyucu kadar İspanyol olmayan okuyucuya da ulaşmayı arzu ettim. Kara Efsane İspanya'nın ruhuna kazınmakla kalmamıştı, ülkeye yönelik yabancı ve Anglo-Amerikan yaklaşımını da ciddi şekilde etkilemişti. 18. yüzyılda *Encylopédie*, İspanya'nın son iki, dört, hatta on yüzyıldır Avrupa'ya ne katkıda bulunduğunu soruyordu.[22] Yaklaşık iki yüzyıl sonra bile Kenneth Clark, kendine ait meşhur televizyon dizisinden doğan *Civilisation* adlı kitabının önsözünde, 'sanat tarihinden söz ediyor olsaydım İspanya'yı dışlamayı düşünemezdim bile. Ancak insanlığı zihinsel yönden ilerletmek ve birkaç adım da olsa yükselmesine yardım etmek adına İspanya'nın ne yaptığını soracak olursanız, bu sorunun cevabı aynı derecede net değil' diyebilecekti. '*Don Quixote, Büyük Azizler*, Güney Amerika'daki Cizvitler mi? Bunlar dışında, İspanya olduğu yerde saydı.'[23] Kenneth Clark'a sormak lazım, medenileşme süreci gerçekten de Pirenelerde durma noktasına gelmiş olabilir mi?

Bilhassa Britanya ve Birleşik Devletler'de varlığını sürdüren 'çağın gerisinde kalmış İspanya' stereotipi, birden fazla unsurun bir araya gelmesiyle oluştu. Bu, kısmen kaynağını Mary Tudor yönetiminde Protestan şehitlerin yakılmasında bulan din ve ulus kökenli nefretin, kısmen de İspanya Kralı II. Philip ile İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth arasındaki savaşın sonucuydu. Kara Efsane'den kaynaklanan edebi eserlerden destek alan ulusal rekabet ve Katolik entrikalarının dehşetiyle canlı tutulan İspanya'nın olumsuz imajı, aynı zamanda, Avrupa'daki egemen güç olan Habsburg İspanyası'nın 'evrensel krallığa' talip olduğu yönündeki yaygın Avrupalı kuruntusunun da sonucuydu. İspanya uluslararası egemenliğini kaybettikçe bu kuruntunun etkisi azalmakla birlikte, bu sefer de yerini, yüzyıllardır süren kötü yönetim yüzünden ilerleye-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

meyen, geri kalmış, batıl itikatlı ve fanatik bir İspanya olarak gösteren bir dizi yeni imaj aldı. 19. yüzyılda Britanya'da ve aynı şekilde Birleşik Devletler'de çıkan Ango-Sakson ırkının üstünlüğüne dair ırkçı teoriler, bu imajları güçlendirecek geleneksel anti-Katolik tavır, İspanya'nın kendisinin ve uzun yüzyıllar boyunca sömürgesi olan Latin Amerika uluslarının siyasi istikrarsızlığı, İspanya'nın ayrılmaz parçası olan mirası hakkında süregelen inanışı onaylamaya yaradı.

Bu yüzden, İspanya'yı İspanyol olmayan bir halka anlatabilmek için, derine işlemiş önyargıların sorgulanması ve aksinin ispatlanması gerekiyor. İspanya hakkındaki bilgisi birkaç çarpık imajdan ibaret, ya da alternatif olarak, İspanya ile vakit kaybetmeye ne gerek olduğunu merak eden uluslararası bir okuyucuya İspanya'yı anlatmak, sürekli bir mücadeleyi gerektiriyor. 'Neden İspanya?' sorusuna başkaları adına cevap vermeye yeltendiğimde bile, kendi adıma da bir cevap bulmak zorundaydım. Kendime ait yıllar içerisinde gelişen ve değişen cevap, çarpıcı başarılar ve aynı derecede şaşırtıcı başarısızlıklardan oluşan, evrensel öneme haiz konu başlıklarını kapsayan tarihiyle İspanya'nın insanı her çağda büyüleyen bir ülke olduğu şeklindedir. Burada Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam âleminin arasında yer almış, geçmişinde karmaşık dinlerin ve etnik ilişkilerin yapılandığını ve ardından yıkıldığını görmüş bir ülke ve ulustan söz ediyoruz. Muazzam boyutlarda bir denizaşırı imparatorluğu kurup yönetmesiyle Avrupalı güçler arasında liderlik yapan bir ülke. Mütemadiyen çabalayıp hiçbir zaman tam anlamıyla başaramasa da, kendi topraklarında birlik ve çeşitliliğin çelişen taleplerini uzlaştıramaya çalışan bir ülke. Aynı zamanda yüzyıllar içerisinde din, kültür ve sanat alanlarındaki başarılarıyla medeniyete, sıklıkla tartışmalı olsa da, müthiş derecede zengin katkılarda bulunan bir ülke. Hispanist araştırmacılar tek başına yetersiz kalıyor.

'Hispanist araştırmacı' kişiliği, tarihçi kişiliğinin yanında her zaman ikinci planda kalmak zorunda. Gene de engin zenginliklere sahip bir ülke seçen bir tarihçinin çok şanslı olduğu da bir gerçek!

İKİNCİ BÖLÜM

Ulusal ve Ulus-ötesi Tarih

1950'lerde Katalan Tarihi ve Katalan toplumuyla yoğun şekilde ilgilenmek benim için önemli bir hayat tecrübesi oldu. 20. yüzyılın ortalarında orta sınıftan bir İngiliz olarak geçirdiğim hayatımın ilk yirmi senesinde gördüklerimin beni, vatandaşlarının çoğunun kendi dillerinde konuşma hakkı dâhi bulunmadığı, diktatörlük rejimiyle yönetilen, özgürlüğünü kaybetmiş bir ülkede yaşamanın zorluklarına hazırlaması mümkün değildi. Katalan dili tamamen yasak değildi elbette; ama Barselona'daki trafik polisiyle yaşadığım olayda anladığım kadarıyla, kullanımı resmi şekilde kısıtlanmaya çalışılıyordu.[24]

Katalan halkı için hayatın bir gerçeği olan özgürlük yoksunluğunun bir yabancının bakış açısından günlük hayat bazında farkına varmam, Katalancanın kullanımındaki kısıtlamalar ve sansür sayesinde oldu. Toplumsal kimliğe özgü sıradan semboller yasadışıydı. Bastırılan ulusal hassasiyetin ifade edilmesine, (benimkisi gibi matematiksel olmayan bir zihin için fazlasıyla matematiksel hesap gerektiren) geleneksel *sardana* dansı ve Barselona ile Madrid takımlarının kapıştıkları kavgalı futbol maçları dışında, izin verilmiyordu. Hal-

kın taşıdığı ulusal duyguların yoğunluğunu ise, Katalonya'da kaldığım ilk dönemin hemen başlarında tarihçi Ferran (1894-1971) ile birlikte taşrada yaptığım bir yürüyüş sırasında anladım. Soldevila ile on yedinci yüzyıl Katalan Tarihi'ni tartışıyorduk. Ondan *segador*'ların, yani Haziran 1640'da Barselona'ya gelişleriyle taşradaki isyanın ülke geneline sıçrayan bir başkaldırıya dönüşmesine yardım eden hasatçıların şarkısını söylemesini istedim. Katalonya'nın 19. yüzyıldaki kültürel dirilişi *–renaixança-* sırasında üzerinde çalışılarak yenilenen ve rejim tarafından kati suretle yasaklanan bu şarkı, Katalonya'nın milli marşı olmuştu. Soldevila şarkının kıtalarını okurken, yanaklarından yaşlar süzülüyordu. Bir yandan yürüyüp bir yandan onu dinlerken, hayatımda belki de ilk kez özgürlüğün manasını kavradım.

Franco'nun Cumhuriyet güçleri karşısında kazandığı zaferin getirdiği kayıpları hissetmesi için Soldevila'nın sebepleri çoğu insana göre daha fazlaydı. İç Savaş'ın sonunda sürgüne gönderilen Soldevila, 1943 yılında ülkesine dönmüştü. Ancak arşivcilerin resmi teşkilatlarına dönebilmek için 1954'e, birlikte yaptığımız yürüyüşten yaklaşık birkaç ay sonraya, yani altmış yaşına kadar beklemek zorunda kalmıştı. Engin tarih bilgisi birikimiyle Soldevila, İç Savaş başlamadan önceki yıllarda Katalan ulusal tarih yazınının seçkin temsilcilerinden biri olmuş ve 1934-35 yıllarında Katalonya Tarihi üzerine üç ciltlik etkileyici bir eser yayınlamıştı.[25] 1935 yılında, Barselona Özerk Üniversitesi'ndeki Tarih Enstitüsü'ne müdür olarak atandı. Savaş Sodevila'nın hem kariyerini, hem de ülkesini kaybetmesine yol açmıştı. Mağlup olmuş bir adam izlenimi bırakması da bu yüzdendi.

Sodevila ile çok geçmeden yakınlaşacağım Vicens Vives arasında büyük bir tezat vardı (Görsel 4). Soldevila'nın yaydığı tasviri imkânsız kederli havaya karşılık Vicens, etrafına

iyimserlik saçıyordu. İki erkek arasındaki ilişkiyi, saygılı ve soğuk olarak tanımlayabilirim. Aragon Kralı II. Ferdinand'ın iktidarı üzerine doktora tezini yazdığı sırada Soldevila'dan on altı yaş küçük olan Vicens, Romantik hareketten ve 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki ulusal uyanıştan doğan geleneksel Katalan tarihsel yazınını açıkça eleştiren bir eser yayınlamaktaydı. Vivens 1935'de, tanınmış tarihçi Antoni Rovira'nın basında yayınlanan "Katalan 'duyarlılığından' yoksun oluşu" içerikli saldırılarına hedef olmuştu. Akabinde kamuoyu önünde, aralarında Soldevila'nın da bulunduğu geleneksel *Institut d'Estedis Catalans'a* bağlı olan tarihçilerin Vicens'i Katalonya tarihine peşin ideolojik hükümlerle yaklaşmakla suçladığı şiddetli bir tartışma yaşandı. Aynı sene Vicens, Soldevila'nın *História de Catalunya* adlı eserini, ekonomik ve toplumsal tarihten yoksun oluşu nedeniyle yerdiği bir eleştiri yayınladı ve bu eseri, Romantik ve ulusalcı yaklaşımın egemenliğinde geçen altmış yıllık tarih yazınının doruk noktası olarak gösterdi.

Vicens böylece, kendisinden önce gelen kuşaklardan ziyade modern dünyayla uyum içerisindeki yeni kuşağı temsil eden revizyonist bir tarihçi olarak kariyerine başlamış oldu. İşin ilginç yanı, Vicens'den önce Soldevila da kendisini 19. yüzyıl yazınının Romantik geleneğini yıkan ve Katalan Tarihi'ni daha modern bir konuma getiren birisi olarak görmüştü.[26] Vicens de Soldevila gibi İç Savaş'ın hemen ardından gelen yıllarda zor günler geçirmiş, ancak Soldevila'nın aksine 1939 yılında sınıra varmadan önce dönmüş, sürgüne gitmektense kendi ülkesinde kalmaya karar vermişti. Bu kararı yüzünden, kaçınılmaz olarak rejime karşı bazı tavizler vermesi gerekti. Böylece 1947 yılında itibarı nihayet iade edildi ve üniversitede ders vermeye yeniden başlamasına izin verildi.[27] Barselona Üniversitesi Modern Tarih profesörü olarak Vi-

cens çok geçmeden Katalonya'nın tarihî ve siyasî yaşamının, tartışmalı da olsa, nüfuzlu bir kişiliği olarak ortaya çıktı ve Katalan Tarihi'ni mit olmaktan çıkartıp ülkeyi yeniden kuracak ve Franco sonrası döneme hazırlayacak bir kuşak yetiştirmeyi kendine vazife edindi.

1640 İsyanı'na dair araştırmalarım beni ulusalcı ekolün yorumuna yönlendirdiğinden, doğal olarak kendimi entelektüel açıdan Vicens ve öğrencilerinin oluşturduğu çevreye yakın hissediyordum. Onlar gibi ben de putlara saldıran ve mitleri dağıtmaya çalışan birine dönüşmüştüm. Ezilen bir halka karşı duyduğum olağan sempati ile bir tarihçi olarak görev kabul ettiğim, ülke tarihindeki geleneksel anlamda ihtişamlı bir dönem hakkında ortaya çıkarttığım hoş olmayan gerçekleri açıklamak arasında bir denge bulmaya çalışırken bir miktar gerilim oluştu elbette. *Patria*'nın mevcudiyetiyle ilgili anlaşılır kaygılar şahsi çıkarlarla iç içe geçmişti ve beklendiği üzere, ulusal tarih yazınının kahramanlar anıtında kutsallaştırılan liderlerden bazılarının kimse tarafından bilinmeyen bazı kusurları olduğu ortaya çıkmıştı. Bulduklarım, Soldevila ve yarı gizli *Institut d'Estudis Catalans*'daki arkadaşları açısından bir hayal kırıklığı kaynağıydı. Doğal olarak tarafsız bir yabancı tarihçinin kendi yorumlarını haklı çıkartacağını umut etmişlerdi. Şimdiyse, söz konusu tarihçi de diğer tarafa satılmış gibi konuşuyordu.

Aldığım bu tür tepkiler, Madrid ve Katalonya ilişkilerindeki çok yıllık sorunlar gibi son derece hassas bir konu üzerinde ve gergin bir siyasi ortamda çalışmayı seçtiğim gerçeğini kabul etmemi sağladı. 1950'li yıllarda İspanya'nın ortamına dair bir diğer ipucu da, Vicens Vives benden araştırmamın ilk sonuçlarını yeni kurduğu tarih dergisinde yayınlamamı istedikten sonra, İspanyolca tercümesini sipariş etmesinin ardından, makalemin İngilizcenin duruma uygun düşen loşlu-

ğunda kalmasının daha uygun olacağına karar vermesiydi. Bu endişesinde rejimin uyguladığı sansürün mü yoksa yazımın Katalonya içinde uyandıracağı tepkilerin mi etkili olduğu net değildi.[28]

Zaman zaman ıstırap verse de yaşadığım her türlü kişisel güçlük, daha geniş çaplı sorunlarla kıyaslandığında önemsiz kalıyor. Soldevila ile Vicens Vives arasındaki anlaşmazlıkların Katalonya'ya özgü olmadığını, ulusal tarih yazınının doğasında mevcut gerilimlerin bir ifadesi olduğunu giderek daha iyi anlamaya başlamıştım. Bunun nedeni ulusların geçmişe şimdiki zamanın, şimdiki zamana da geçmişin merceğinden bakmasıydı. Geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki bu sürekli etkileşim nedeniyle ulusal tarihçiler, uluslarının ulus hakkındaki fikirlerini, bilerek ya da bilmeyerek biçimlendirmekteler. Bu yönleriyle ulusal kimlik siyasetinin bitmeyen dramında büyük oranda gizli kalan oyuncular haline geldikleri de bir gerçek.

Ulus, Benedict Anderson'ın meşhur tanımıyla 'hayali bir siyasi cemaattir.' '*Hayalidir*; çünkü en küçük ulusların üyeleri bile aynı ulustan olan kişileri asla tanımayacak, tanışmayacak, hatta onlardan hiçbir şekilde haber almayacaktır, gene de bütün fertlerin zihninde, cemaatlerinin imajı var olmayı sürdürecektir.'[29] Bu imaj, Katalonya'da olduğu gibi, düşman ya da değil, farklı algılanan komşular veya nispeten uzak kişiler karşısında ortak bir dayanışma duygusu yaratır. Bu da karşılığında, her türlü ulusal cemaatin özalgısında doğuştan mevcut türde bir özgücülük duygusu yaratmaktadır.

Imperial Spain'i yazarken fark ettiğim gibi, özgücülük duygusu 'seçilmiş ulus sendromu' denebilecek ortak bir zihin yapısı yaratmaya muktedirdir. Bu sendroma yenik düşen uluslar Tanrı tarafından kendilerine, yalnızca onlar tarafından gerçekleştirilebilecek ilahi bir görev verildiğine inanır-

lar.[30] Katolik Kilisesi'nin ülküsünü savunmaya, desteklemeye ve yaymaya yönelik ilahi bir görev üstlendiğine inanan 16. yüzyıl İspanyası, bu sendroma yakalanmış bir ulusun çarpıcı bir örneğini oluşturur. Bu açıdan kesinlikle benzersiz de değildir. 19. yüzyıl Britanyası, Tanrı'nın gözündeki imtiyazlı konumundan yüzde yüz emindi. Birleşik Devletler de özimajını, iyi bilindiği üzere, 'açık kader'in bir sembolü olarak şekillendirmiştir.

Seçilmiş ulus olma duygusu, on altıncı yüzyıl Kastilyalılarında olduğu gibi saldırgan nitelikte bir özgüven yaratma potansiyeli taşımasına rağmen, işler ters gitmeye başladığında, hedefe ulaşılmakta gecikildiği ya da başarısız olunduğu takdirde, ulusal ortamın havası kolayca bozulabilir. Ortamın havasındaki bu değişiklik, Kont-Dük Olivares'in kariyerini ve 17. yüzyıl İspanyası'ndaki çöküş anlayışını incelerken dikkatimi çeken ana unsurdu.[31] Öncesinde kendinden emin ulusal bir cemaat, bir iç-gözlem krizi sırasında bütün dünyanın kendilerine karşı olduğu hissiyle birlikte kendi içine kapanabilir.

Vicdan muhasebesiyle geçen bu dönemde, istisnai özellikler taşıdıklarına inanırlar. Ancak şu ya da bu nedenle hakları olduğunu düşündükleri konuma ulaşamayan ulusların hepsinin fazlasıyla yatkın oldukları 'suçsuz kurban' denilebilecek sendroma yakalanabilirler. Bu sendroma yenik düşen ulusal cemaatler, kendilerinden güçlü bir ya da birden fazla komşudan kaynaklanan kötücül güçlerin kurbanı olduklarına inanma eğilimindedirler. 1389 yılında Kosova Savaşı'nda Türkler karşısında uğradıkları yenilginin anısı, Sırpların ortak bilinçlerini o günden bugüne şekillendirmiştir. Aynı şekilde 19. ve 20. yüzyıl Katalan halkı da kendi geçmişlerini, 15. yüzyılın başlarından itibaren kurumlarını ve yaşam tarzlarını baltalamaya ve halk olarak farklı kimliklerini yok etmeye çalışan Kastilyalı komşularına karşı verdikleri mücadelenin öyküsü

şeklinde görmeye yönlendirilmiştir.

Seçilmiş ulus ya da suçsuz kurban sendromu, iyi tarih yazımına izin veren yapılar değildir. İlki, geçmişe özcü koşullarda tasarlanmış bir yaklaşımı destekler. Bu yaklaşımda ulusun başarısı, bir halkta doğuştan mevcut ve tanrısal kökenli ya da mesihsel zihin yapısı çerçevesinde, kendileri için belirledikleri hedeflere ulaşmak adına kullanılan ruhani, biyolojik ya da ırksal bir takım özel niteliklere bağlanır.

Katalonya Tarihi'ni yeniden değerlendirip tekrar yazmaya teşebbüs eden Vicens Vives'in meydan okumaya hazırlandığı zihin yapısı da tam olarak buydu. Bu teşebbüs, Vives'in 1960 yılında erken ölümüyle yarım kaldı, ancak Katalan Tarihi'nin yazılma biçimi üzerinde kalıcı etkileri oldu. Vivens kurban duygusunu, Katalan toplumunu çürüten ve acil sorunlarını çözme yeteneğini kısıtlayan bir etken olarak görmüştü. Geçmişin incelenmesi, mevcut ve tamamen olmasa da mümkün olduğunca tarafsız bütün delillere dayanan açık görüşlü bir yaklaşım uygulamayı gerektirir. Uygulanan bu yaklaşım, gerektiğinde zorluklar karşısında Katalanları kendilerinin en büyük düşmanı haline getiren kusurları, çatışmaları ve içsel bölünmeleri de ifade etmekten kaçınmayacaktır.

Ulusal efsanelerin bu şekilde dağıtılması, tarihsel projelerin bütünleyici bir unsurudur. Ben de doğal olarak Vicens'in bakış açısını paylaştım ve kendimi onun silah arkadaşı olarak gördüm. *The Revolt of the Catalans*'ın belli başlı unsurlarından birisi, 17. yüzyıl Katalonya Tarihi'ni ulusal mitolojinin kıskacından kurtarma yönünde bir kararlılıktı. *Times Literary Supplement*'e yazan anonim bir okuyucunun eleştirisinde belirttiği gibi, 'ulusal bir hareketin romantik idealleştirilmesiyle neredeyse hiç uğraşılmamış. İsyancıları harekete geçiren sebepler en iyimser ihtimalle bulanık, en kötü ihtimaldeyse,

yalnızca şahsi çıkarlardı. İçlerinde sadece bir tanesi, ne yazık ki 1641'de hayatını kaybeden Pau Claris, kişilikli bir lider olabilecek gibi görünüyor.'[32]

Şahsen dengeyi doğru tutturduğuma inanmak istiyorum elbette. Seçkin bir İber ve Hollanda tarihçisi olan ve ileride Londra'daki King's College'de birlikte çalışacağım Charles Boxer'ın 'bu karman çorman hikâyede bütün taraflara hayranlık duyulacak derecede adil yaklaştığım' şeklinde bir yorumu var neyse ki.[33] İspanya içinden gelen eleştiriler de genelde olumluydu; Katalan eleştirmenlerden birine göre, genelde Katalan ülküsünü sahiplenmiştim,[34] ancak bulgularımdan bazıları Katalonya'da hoş karşılanabilecek türden değildi. Nispeten son zamanlarda Katalan ulusalcılığının daha radikal biçimlerinin yeniden güçlenişiyle birlikte yeni kuşak tarihçiler, kitapta Katalonya karşıtı ve önyargılı bir tavır buldular. Beni at sırtındaki adamın, Madrid'deki Kont-Dük'ün bakış açısına uygun, tepe taklak bir tarih yazmakla suçladılar.[35] Kitabı yarım yüzyıl sonra yazsaydım, az çok farklı yazacağıma ve Olivares'in geleceği ve Katalanların geçmişi temsil ettiğine inandığım şeklindeki hatalı izlenimi silmek için daha büyük bir çaba göstereceğime şüphe yok. Öte yandan, kitabın Katalan isyanını ve isyanın 17. yüzyıl temelini hâlâ geçerliliğini koruyan tutarlı bir anlatım çerçevesinde betimlediğine inanıyorum. Kitabın basımının, sonraki kuşak Katalan tarihçilerinin bazı alanlarda benim rehberliğimi takip etmelerini ve Katalonya'yı böldüğünü tespit ettiğim ekonomik, toplumsal ve şahsi gerilimleri daha ayrıntılı şekilde incelemelerini sağladığı da şüphesiz.

Katalonya'ya yabancı oluşum nedeniyle, Vicens Vives ve öğrencileri gibi yerel tarihçilere nazaran ülkenin geçmişinin yeniden değerlendirilmesiyle duygusal bağlarım yok elbette. Aynısı, araştırma yaptığım dönemde modern endüstriyel bir toplum olarak Katalonya'nın başlangıç noktası üzerine muh-

teşem, ancak kısmen tanınan eserini tamamlamakta olan ve basılmamış kitabının 17. yüzyıl Katalonyası ile alakalı bölümlerini bana ödünç veren seçkin Marksist Fransız tarihçi Pierre Vilar (1906-2003) için de geçerli.[36] Ne var ki, Vilar ilerideki dönemler hakkında yazıyordu ve nispeten daha iyimser bir hikâyesi vardı. Yerel tarihçiler revizyonist yaklaşımın ulusal tarihe ne derece kâr ve zarar getireceğini, yabancılara kıyasla genelde daha iyi bilirler. Hayali cemaatler, büyük oranda geçmişin paylaşılan anılarıyla şekillenir ve üstün tutulan anılardan yoksun toplumlar, üyelerini birbirine bağlayan bağların gevşemesi riski altındadırlar. Bu anılar çok sayıda efsane ve söylenceyle sarmalandığında, mazi efsanelerden sıyrıldığı takdirde ulusal cemaatin dayanışmasına ne olacağına dair endişeler için zemin hazır demektir.

Bu, haklı bir endişe olmakla birlikte, uydurulmuş ya da çarpıtılmış bir geçmişe sıkı sıkıya tutunmak da kolayca felaket getirebilir. Efsaneler üzerine kurulu çarpıtılmış bir ulusal tarih, Sırpları 20. yüzyıl bitiminde yenilgiye götüren siyasetçiler gibi prensipten yoksun siyasetçilerin eline geçtiğinde, halkı yanlış anlaşılmış ülküleri savunma yönünde harekete geçiren araçlar haline gelebilir. Bu örnekte, Kosova Savaşı etrafında büyüyen tarihi efsanelerle beslenen suçsuz kurban duygusu, 19. yüzyıl başlarında Türk egemenliğinden ilk kez kurtulduklarından beri, Sırpların başardıkları her şeyi yok etmeye kararlı olduğunu düşündükleri komşularına hunharca saldırmalarına bahane olmuştu. [37]

Diğer Balkan ulusları gibi Sırp tarihi de, ulusal tarihe dönüşen ulusal efsanelerin felaket getiren olası sonuçlarına dair çarpıcı bir uyarı içermektedir. Bu, ulusal kimlik duygusu oluşturulmasına görünüşte zararsız katkılarıyla dolu sayısız misal karşısında, uç bir örnek gibi görünebilir. *Pilgrim Fathers* ve tepenin üstünde parlayan şehir imajı, nesillerdir ABD'nin

öz imajının merkezi olmuştur. Başkan Reagan tarafından yayıldığı şekilde, ulusal çapta bir harekete yönelik bu imajdan daha iyicil bir toplanma çağrısı düşünülebilir miydi? Bu türden bütün imajlar gibi, Pilgrim Fathers ve New England'a yerleşilmesi de, kaçınılmaz şekilde seçici imajlardır. İleride, *Empires of Atlantic World* adlı kitabım için dikkatimi sömürgeci Kuzey Amerika'ya çevirdiğimde anlayacağım gibi, bu imajlar, evvelki tarihli Jamestown yerleşkesinin üzerine çıkmakta ve kendilerine has değerleriyle Virginia'nın ve Amerika'nın güneyinin, Britanya'nın Kuzey Amerika'daki sömürgesinden doğan bir toplum yaratılmasına yönelik muazzam boyutlardaki katkılarını önemsiz göstermektedir. Aynı şekilde bu yaklaşım, mevcut olmasalardı, sömürgelerin bugün bildiğimiz haliyle ABD'ne dönüşmesinin ciddi boyutlarda farklı yaşanacağı Amerikan yerlilerinin ya da Amerika'ya getirilen Afrikalıların ulusal hikâyelerinin özümsenmesine de neredeyse hiç yer bırakmamaktadır.[38]

Alternatif hikâyeler er ya da geç, genelde de beraberlerinde rahatsızlık veren sonuçlar getirerek yüzeye çıkarlar. Ulusal tarih ne derece fosilleşirse, rahatsızlık da o derece büyük olacaktır. Doğası gereği ulusal tarih teleolojiktir ve teleolojik oluşu nedeniyle de redüksiyonisttir. Tarihsel araştırmanın asıl hedefinin, bir cemaatin kendini bir ulus ve ideal şartlarda egemen bir devletin bütün imkânlarına sahip şekilde gerçekleştirmeye götürecek planı çizmek olduğu düşünüldüğünde, geçmişinin önemli unsurları kaçınılmaz olarak dışarıda bırakılacaktır. Ne var ki geçmiş abartılı derecede basit terimlerle tasvir edildiği takdirde, dışarıda bırakılan bu unsurlar şimdiki zamana musallat olmak üzere geri dönebilirler.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın büyük kısmında, denizaşırı ülkelerdeki uzantısıyla birlikte Avrupa tarihi, binlerce yıllık Avrupa tarihinin doruk noktasını temsil ettiği kabul edilen

"merkezi ulusal devletin yapılandırılması ve ayrıntılandırılması" tarihi olarak formüle edilmişti. Avrupa'nın geçmişinin bu şekilde algılanması, bir yandan azımsanmayacak büyüklükte arazinin denetimini bir derece ele geçiren kıta Avrupası'ndaki yerleşik rejimlerin gerçekliğiyle, diğer yandan da kimliklerini tanımlamaya çalışan cemaatlerin kendileri hakkında anlattıkları hikâyelerle şekillenmiştir. Bu hikâyeler zaman içerisinde devlet tarafından sahiplenilmekte ya da onun etrafında birleşilmektedir. Bu hikâyeler 19. yüzyıldan çok evvel mevcuttu. Ancak 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçilirken Romantik hareketle ilişkilendirilen tarihi ve filolojik sorgulamaların bu hikâyelere kazandırdığı yepyeni doku zenginliği sayesinde, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa yaşamında son derece güçlü bir unsur olan ulusalcılık duygusu ortaya çıktı.[39]

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıla ait ulus imgesiyle renklenen bu yaklaşımın etkisi, önceki yüzyılların, zamanın siyasi ve kültürel gerçekliğiyle her zaman uyum göstermeyen geçmişi yorumlayış şekillerini yansıtmak oldu. Bu bilgiye, 17. yüzyıl Katalanlarının Madrid'deki hükümet tarafından uygulanan siyasete karşı tepkilerini araştırdığım sırada ulaştım. Ortaçağ'da Aragon, Valensiya ve Katalonya Prensliği'nden oluşan Aragon Hükümdarlığı'nın ve Akdeniz'deki Aragonese İmparatorluğu'nun faal bir üyesi olan Katalonya, bu durumuyla özellikle ilginç bir inceleme konusudur. Valensiya ve Aragon ile beraber Ortaçağ Katalonyası, hükümdar ve halk arasındaki ilişkilerin karşılıklı anlaşma zeminine sağlamca oturmasını garantiye almak üzere tasarlanmış bir dizi etkileyici nitelikte temsili müessese kurmuştu. 15. yüzyılda ticari ve kültürel anlamda zengin bir yaşam kuran bu prenslik uzun süren bir toplumsal çatışma dönemine yenik düştüğünde, gücünün bir kısmını da kaybetmiş oldu. Ferdinand ve İsabella'nın 1469'daki evliliklerinin ardından birleşik

bir 'İspanya'nın (ve sonrasında, dünya çapında bir İspanya Krallığı'nın) çeşitli parçalarından yalnızca bir tanesi haline gelen prenslik, kaçınılmaz şekilde dünyadaki nüfuzunun ve öneminin azalışına da şahit olmuştu.

Katalonya, İber yarımadasının batı kıyısındaki benzeri Portekiz gibi modern Avrupa'nın merkezi ulus devletlerinden biri haline gelmiş olsaydı, bundan doğabilecek bir dizi tarihi sonucu hayal etmek mümkün olabilirdi. Ne var ki tarih farklı bir güzergâh izledi ve prenslik, 18. yüzyıldaki ticari ve endüstriyel yeniden doğuşuna kadar, gözden düştü. Bundan dolayı Katalan tarihçileri geleneksel olarak 16. ve 17. yüzyıllara bir 'çöküş' dönemi, muhteşem geçmiş ve parlak gelecek arasındaki mutsuz bir perde arası gözüyle baktılar. Ne var ki söz konusu gelecek, Katalonya'nın egemen ulus devlet sınıfına yükselişini kapsayamadı.

Krallıkların ittifakından bu yana geçen yüzyıllarda Katalonya'yı başlangıç aşamasındaki, gelişimi kesintiye uğramış bir ulus devlet olarak mı, yoksa bazı Katalan tarihçilerin şimdilerde resmetmek istedikleri gibi, özerkliği olmayan bir ulus devlet olarak mı görmek gerektiğine dair bir takım sorular ortaya atılmaktadır. Lucien Febvre de, V. Charles ve İspanya tahtında oturan haleflerinin sömürgeleştirdiği siyasal ve bölgesel birimlerden birisi olan Franche-Comté hakkında benzer sorular ileri sürmüştü. Febvre'nin göz ardı edilen klasiği *Philippe II et la Franche-Comté*'nin (1912) beni fazlasıyla, hatta Braudel'in *Méditerranée*'sinden bile fazla etkilediğini ve Katalonya üzerine kendi eserimde takip etmek için aradığım modeli sağladığını söyleyebilirim. "Franche-Comté neydi?" diye soruyor Febvre, 'bütünün bir parçası, bir eyalet miydi, yoksa özerk bir devlet mi?" Cevabı, iki tarafı keskin bir kılıç. Franche-Comté, yalnızca küçük ve yalıtılmış bir parçasını oluşturduğu Almanya, İspanya, İtalya ve Hollanda bölge-

lerinin toplamını yöneten güçlü bir hükümdara bağlı oluşu nedeniyle, bir eyaletti. Ancak, Febvre'nin iddia ettiği gibi, sahip olduğu özerklik, kazandığı serbestlikler ve korumak için mücadele verdiği gelenekleri nedeniyle, küçük de olsa, bir devlet olarak da kabul edilebilir. Ancak bu Comtois devleti bağımsız değildi. Sonuca götüren kararlar alınması gerektiğinde, Comtois bölgesinin kendine has çıkarlarından ziyade, genel politikanın çıkarlarını gözeten uzaktaki bir kralın buyruklarına uymak zorundaydı.[40] Aynı dönemde Katalonya'nın durumu da bundan kesinlikle farksızdı.

Febvre'nin cevaplarının muğlaklığı, tarihçiler tarafından geleneksel olarak devlet olma durumunun doğasına ve ulus bilincinin miktarına ve kalitesine karar vermek için kullanılan kriterlerin modern zamanlarda kullanılanlarla aynı olduğunu göstermekte. Dil örneğin, her zaman grup kimliğinin bir ifadesi olarak görülmekle birlikte, Herder ve Romantikler organik ulus ve *Volk* kavramlarını geliştirdikten sonra kazandığı önemden erken dönemde de yararlanıp yararlanmadığı net değil. Dilsel ulusalcılık, sıklıkla 19. ve 20. yüzyıl başlarında yaşayan ve halkın özgün sesini temsil ettiğine inandıkları dile yeni giriş yapan entelektüeller tarafından keşfedilmiş ve desteklenmiştir.[41]

Katalonya söz konusu olduğunda, anadil Ortaçağ döneminde yalnızca hükümet ve ticaret işlemleri için kullanılmakla kalmamış, zengin bir edebiyat kültürüne de ilham vermiştir. Bununla beraber 16. yüzyılda Katalanca, diğer dillerin, özellikle de dünya çapındaki bir imparatorlukta saray ve merkezi idarenin dili oluşu sayesinde diğer yarımada dillerine göre aşikâr avantajlardan istifade eden Kastilya dilinin giderek artan oranda rekabetiyle karşılaştı. Bana Barselona'da söylendiği gibi, 17. yüzyıl Katalanlarına da İmparatorluğun dilini konuşmaları gerektiği söylendi. Ancak hassas bir mev-

zu olmakla birlikte, anadilin müdafaası, Katalanların uzayıp giden şikâyet lisesinde alt sıralarda kalacaktı. Katalan dili ailevi ve kurumsal yaşamda kullanılan dil olmayı sürdürse de, Kastilya dilinin elit çevre tarafından giderek daha çekici bulunduğu düşünüldüğünde, bunu doğal karşılamak gerekir.[42] 18. yüzyılda Kastilya dili salgını daha da yayıldı ve ancak 19. yüzyıldaki kültürel Rönesans sayesinde Katalan dili, onu ulusal kimliğin önemli bir emaresi olarak gören entelektüellerin teşvikiyle sosyal konumunu geri kazandı ve bir kez daha halkın kullandığı dil haline geldi[43].

Elit çevrenin anadili kullanmaktan vazgeçmesi, ulusal bilincin gerilemesi olarak kabul edilebilir mi? Ya da erken modern dönem 16. ve 17. yüzyıldaki ulusal bilinç meselesi üzerinde ciddiyetle düşünülmesi mi gerekiyor? Araştırmalarım sırasında anlamaya başladığım gibi, 17. yüzyıl Katalanlarının dilinden *patria* kelimesi düşmüyordu. *Patria*, birinci derecede kişinin doğduğu yer, memleketi ya da yöresel çevre anlamına gelse de, bu kelime daha geniş bir cemaatin parçası olan Katalanların hislerini ifade etmek için de kullanılıyordu. Bu cemaatin sınırları, *terra* ile –yaşadıkları güzeller güzeli ve bereketli toprak- tarih, hukuk, dil ve dine bağlılık gibi ortak gelenekler ve özelliklerle ve ortak bir takım ideallerle çizilmişti. Bu idealler Katalanların ortak tahayyüllerinde, özgür halklar açısından kusursuz kabul ettikleri –hükümdarla halkın karşılıklı güvene dayalı çift taraflı bir ilişkinin keyfini sürdükleri ve halkın iradesini serbestçe ifade edebileceği temsili kurumlar tarafından güvenceye alınan- bir yönetim şekli yaratmalarına olanak vermişti. Her nesil, bu yönetim şeklini korumakla ve haleflerine zarar görmemiş halde geçirmekle görevliydi.

Zamanla *patria*'ya yönelik bu adanmışlığın bir topluma ya da bölgeye özgü olmadığını, erken modern Avrupa halkının ortak özelliklerinden birisi olduğunu anladım.[44] Bu bağlılık

genelde, 19. ve 20. yüzyılların güçlü ulusalcılığına giden yolda bir durak noktasından ibaret, bir tür proto-ulusalcılık gibi gösterilmeye çalışılır. Ulusalcılıkla bir takım özellikleri paylaştığı ve bu şekilde anıların ve mekânın, etnik köken ve dinin büyük ihtimalle katkıda bulunduğu bir grup kimliğinin ifadesi olduğu kuşkusuz olsa da, *patria'ya* bağlılık, günümüzde çoğunlukla eksik olan yasal ve anayasal bir boyuta da sahipti. Erken modern toplumlar doğal olarak, kanun ve teamül açısından düşünüyorlardı ve ortak tahayyüllerinin ürünü olan *patria*, zamanın geçişiyle kutsanacak –ve belki de yozlaşacak- antik bir anayasa ile donatılmış, idealize bir yönetim şekliydi.[45]

The Revolt of the Catalans adlı kitabım üzerinde çalıştığım dönemde, Herbert Butterfield'ın araştırma öğrencilerinden biri olan John Pocock'un 17. yüzyıl yasal ve tarihi düşünüşü üzerine itibarlı incelemesini içeren *The Ancient Constitution and Feudal Law*[46] adlı eserinin 1957 yılında basılmasının bir sonucu olarak, antik anayasa anlayışı ortama yayılmaya başlamıştı. Kendi kitabımda 'antik anayasa' tabirini kullanmasam da, Pocock'un bu eserinin Katalanların *patria*'larını anayasal bir takım düzenlemelerle[47] belirlenen bir yönetim şekli olarak görmeleri üzerine yaptığım yorumların temelini oluşturduğunu biliyorum. *Patricia*'ya ilişkin erken modern yaklaşımların, ancak ve ancak genelde öz –imgesel Avrupa toplumlarının tarihi ve kanuni düşünce şekline verdiği önem dikkate alındığında tamamen anlaşılabileceği yönündeki inancımı sağlamlaştırdığını kesinlikle söyleyebilirim.

Zamanla anlamaya başladığım gibi *patria*'nın anayasal koşullarda kavramlaştırılması, gücün keyfi kullanımı olarak gördükleri uygulamalara karşı çıkanların eline güçlü bir araç vermekteydi. Katalanların 1640'da Madrid tarafından uygulanan siyasete ve icraate verdiği tepkide bunu açıkça görmek mümkün. İleride *'Revolution and Continuity in Early Modern Europe,'*

adlı London King's College'in tarih kürsüsünde göreve başlarken verdiğim açılış dersinde izah ettiğim gibi, *patria* kavramında somutlaşan toplumsal bilincin, II. Philip iktidarına karşı 1560'larda Hollanda'da yaşanan isyan ve 1640'lardaki İngiliz İsyanı da dâhil olmak üzere erken modern Avrupa'yı sarsan belli başlı başkaldırıların birçoğunda görülen yaygın ve kritik bir unsur olduğu kanaatindeyim.[48]

Erken modern isyanlara kaçınılmaz şekilde arkaik bir karakter veren 'antik anayasa' savunmasına dayalı direniş kavramı, bu eseri yazdığım dönemde, isyan ve devrimlerin doğasına dair geleneksel varsayımlarla çatışıyor gibiydi. Hükümdar ve yöneticilerinin gaddarca davranışlarıyla tehdit edilen ve yıkılmakta olan tahayyüllerinin ürünü idealize cemaatleri yeniden kurmaya çalışan bu erken modern isyanlar, benim görüşüme göre ileriye değil, geriye bakmaktaydılar. Sonrada Katalan eleştirmenlerden bazıları yazdıklarımın isyancıları gerici, Oliveres ve Madrid yönetici kadrosundaki çalışma arkadaşlarını ise modernliğin gerçek temsilcileri olarak gösterdiğinden yakınacaklardı. Oysa niyetim bu değildi. Geriye dönük bakış ilerlemeyi otomatik olarak devre dışı bırakmaz. Hollanda'da II. Philip iktidarına isyan edenler Burgundy Dükü'nün altın çağını hatırlayarak geleneksel özgürlüklerini savunuyor olsalar bile, bu mücadelenin sonunda çok sayıda arkaik anayasal düzenlemeyi koruyarak, dönemin yeni ekonomik, dini ve siyasi zorluklarına başarıyla karşı koyma yönünde öncü olduğu anlaşılan Hollanda Cumhuriyeti'ni ortaya çıkardılar. 'Modernlik' çok yönlü bir kavram ve yarışlar da geleceğin kontrolünü elinde tutar gibi görünenler tarafından kazanılacak diye bir kural yok.

Benimle aynı ya da sonraki nesilden çok sayıda başka tarihçi gibi ben de kısmen bu tür karışıklıklardan kaçınmak amacıyla, 1350'ler ile 1750'ler arasındaki yüzyılları kapsayan

farklı bir 'erken modern' dönem Avrupa tarihi kavramını benimsedim. Ne tümüyle Ortaçağ'a özgü ne de tümüyle modern olan, ancak her iki dönemin karakteristiği olarak kabul edilen özellikleri aynı anda barındıran "erken modern dönem" kavramı, ilk önceleri, 1930'lardaki ekonomi tarihçileri tarafından ciddi şekilde geliştirilmiş görünüyor.[49] Bildiğim kadarıyla bu terimi ve faydalarını ilk kez, kendisi de ekonomi tarihçisi olan ve şans eseri doktora tezimi inceleyen kurulda yer alan G.N. Clark'ın 1954'te II. Dünya Savaşı'ndan zarar gören Avrupa'nın yaralarını sarmaya yardım etmesi amacıyla *Conference of Allied Ministers of Education* tarafından alınan bir karardan doğan *The European Inheritance* adında üç ciltli bir tarih eserinin ikinci cildi, *The Early Modern Period* adlı kitabı basıldığında öğrendim.[50]

Üzerinde fazla kafa yormaksızın kendimi doğal olarak 'erken modern' tarihçisi olarak görmeye başladımsa da, bu terim uzun süre yabancı kaldı. Öylesine ki, H.G. Koenigsberger ile birlikte 1960'ların başında *Cambridge University Press*'e '*Cambridge Studies in Early Modern History*' başlığı altında bir seri için teklif götürdüğümüzde, 'erken modern' teriminin kimse tarafından anlaşılmayacağı gerekçesiyle reddedildik. Ancak 1966 yılında yeniden denediğimizde önerimiz kabul edildi ve yirminci yüzyılın sonuna dek geçerliliğini koruyacak ve farklı bir 'erken modern' dönem kavramının oluşmasına büyük katkılarda bulunacak bir serinin basımına başlandı.

Ciltler, 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına uzanan 'erken modern' dönem Avrupa tarihi fikrinin tarihçiler arasında kabul görmesini sağlayan bir de giriş notu içermekteydi. Notta, bu serinin amacının "söz konusu dönemin karakterini bir bütün olarak canlandırmaya yardım etmek ve özellikle de 'içerdiği baskın temalara dikkat çekmek' olan çalışmalar yayınlamaktır" deniliyordu -süreklilik (Ortaçağ'a ait fikirlerin,

siyasi ve toplumsal örgütlerin sürekliliği) ile değişimin (yeni fikirlerin, yeni metotların ve yeni taleplerin geleneksel yapılara etkisinin) etkileşimi.

Tarihi dönemlere bölme çabalarının tümü, doğaları gereği, tatmin edici olmaktan uzaktır; çünkü tek bir terimin bir çağın karakterini tümüyle kapsaması mümkün değildir. 'Erken modern'in de benzer nedenlerle yetersiz bir terim olduğu ve söz konusu dönemin çağdaş topluma giden yolda basit bir geçiş noktası olduğunu ima etme riski taşıdığı söylenebilir. Bununla beraber Ortaçağ ve 'modern' çağın büyüleyici bir karışımla etkileşime geçtiği, üç ya da dört yüzyıllık bir dönem için daha iyi bir terim de henüz bulunamadı. Aydınlanma öncesindeki bu yüzyılların farklılığını kabul etmekteki isteksizliğimizin, o döneme özgü Avrupa toplumlarının önemli özelliklerine dair anlayışımızı çarpıttığı bir gerçek. Üstelik de bunun etkisi, tarih araştırmaları içerisinde en çok ulusalcılık ve devletin gelişimi alanında hissedilmekte.

Benim inandığım şekilde Fransız Devrimi döneminden önceki toplumlara 19. ve 20. yüzyıl ulusalcılığının merceğiyle bakıldığında ortaya çarpık bir görüntü çıktığını kabul ediyorsak, modern merkezi devlet merceğiyle bakmanın da benzer sonuçlar doğuracağını söyleyebiliriz. Devrim, küçük şehir devletleri ve orta büyüklükteki İsviçre ve Venedik gibi cumhuriyetler, prenslikler, dukalıklar, krallıklar ve bazıları imparatorluk iddiasında bulunabilecek büyük ölçekli karma devletler dâhil olmak üzere farklı biçim ve boyutlarda yönetim şekli yarattı. 16. yüzyıl sırasında Roma Kanunu'nun 'kralın kendi krallığında imparator olduğu' düsturu, Jean Bodin'in elinde açıkça ifade edilmiş bir egemenlik teorisine dönüştü ve devrolunamayan ve parçalanamayan egemenlik doktrini, kendi halkları ve diğer hükümdarlar karşısındaki konumlarını

belirleme çabasındaki hükümdarların elinde güçlü bir silah haline geldi.

Egemenliğin bu şekilde ifadesi, gücün hükümdarın ve yönetici kadronun elinde toplanmasına olanak vermek için kullanılabilir. Bu süreç, sonraki çağlarda 'devletleşme' ya da 'merkezileşme' olarak tanımlanacaktır. Başlangıçta beni Olivares'in kariyerini ve izlediği siyaseti araştırma konusu olarak seçmeye iten düşünce de buydu. Her iki ifade şekli de, erken modern Avrupası'nda yürürlükte olan karmaşık süreci tatmin edici bir şekilde ifade etmemektedir. Erken modern dönemdeki dinamizmin sürekli gücü, araştırmaya başladığım günlere nazaran günümüzde daha iyi anlaşılmakta. Aile birimi etrafında kurulan Avrupa toplumlarında hükümdarlar da doğal olarak aile ve hanedan koşullarında düşündüler ve -tebaalarının yaptığı gibi- ailenin gücünü ve nüfuzunu sağlamlaştırmak ve genişletmek üzere tasarlanmış stratejiler peşinde koştular. Avrupa'nın iktidardaki büyük hanedanları olan Habsburglar, Trastámaralar ve Tudorların izlediği evlilikle ilgili politikalarla bu stratejilere eşlik eden bir dizi hanedanlığı etkileyen tesadüf, birbirinden uzak ve bazen de son derece farklı idare şekillerini birleştirdi ve İmparator V. Charles ya da oğlu ve veliahtı İspanya Kralı II. Philip tarafından yönetilenler gibi, geniş uluslarüstü siyasi ve idari gruplaşmaların oluşumuna imkân verdi.

Bu nispeten geniş siyasi gruplaşmalar, son dönemlerde 'birleşik krallıklar' ya da 'birleşik devletler' olarak anılmaya başlandı. Bu terim, ben *The Revolt of the Catalans* adlı eser üzerinde çalışırken henüz kullanılmıyordu ve görünüşe bakılırsa, 1970'lerin ortasında London Kings College'deki halefim Profesör H. G. Koenigsberger tarafından icat edildi.[51] Katalonya da İspanya Monarşisi'nin muazzam boyutlardaki uluslarüstü yapısının parçasını oluşturan çok sayıdaki vilayet

ve krallık gibi, tebaası arasında birçok halk bulunan uzaktaki bir kral tarafından yönetilmenin sonuçlarıyla her gün yüz yüze geldiğinden, bu terimin gerisindeki gerçeğin gayet iyi farkındaydım.

Aynı dönemde yaşayanlar açısından söz konusu sonuçlardan en bariz olanı, kralın neredeyse sürekli uzakta oluşuydu. Krallığın uzakta oluşu ve buna uyum sağlamanın zorluğu, 17. yüzyılın başlarındaki Katalonya hakkında yaptığım araştırmanın merkeziydi. Ortaçağ'daki Katalan-Aragon Federasyonu döneminde kralları uzun periyodlarla uzakta kalan Katalanların hükümdarlarının başlarında olmayışına alışkın oldukları doğruydu. Ne var ki artık krallık Madrid'deydi ve etrafı Kastilyalılarla çevriliydi. İzlediği siyaset de Katalan tebaasının çıkarlarıyla genelde uyuşmuyordu. Hükümdar kavramı, idealleştirilmiş bir *patria*'nın bütünleyici bir parçasıydı ve 16. yüzyılda Hollanda'da yaşayanlar gibi 17. yüzyıl Katalanları için de hükümdarla halk arasında işbirliği yerine çatışma yaşanmasını kabul etmek kolay değildi. Kitabımın esas teması, sadakat duygusu üzerinde baskı artar ve idealde seçim yapılmaması gereken yerlerde seçim yapma zorunluluğu getirilirken, hükümdarla halkın organik birliği şeklindeki geleneksel *patria* anlayışının parçalanışıydı. 1640'da hükümdar ve *patria,* yerini "hükümdar ya da *patria*"ya bıraktı ve neticede de isyan çıktı.

17. yüzyılın ortalarında Avrupa krallıkları eşzamanlı isyanlar ve devrimlerle sarsılırken, Avrupa'nın her yerinde benzer hikâyeler tekrarlanıyordu. Bu isyan ve devrimlerin özellikleri ve nedenleri, Britanya'nın öncü Marksist tarihçilerinden Eric Hobsbawn'ın 1954 yılında tarih dergisi *Past and Present*'da yayınlanan '*The General Crisis of the European Economy in the Seventeeth Century*' makalesinin ardından 1950 ve 60'larda ateşli tarihi tartışmalara konu oldu. Hobsbawn'ın ilgilendiği temel

konu, feodalizmden kapitalizme geçişin zamanlamasıydı ve 17. yüzyılı Avrupa ekonomisi açısından bir kriz çağı olarak tasvir etmekteydi. Bu kriz, yüzyılın ortasında toplumsal başkaldırının itici gücü olacaktı.

Zamanla 'On Yedinci Yüzyıl Genel Krizi' olarak bilinen bu tartışma, çoğunlukla Soğuk Savaş çağının ideolojik açıdan bölünmüş dünyasında büyümesine ve dolaşmasına engel teşkil eden aşırı Marksist çağrışımlarından kurtulma teşebbüsü sırasında, 1958 yılında Editör Kurulu'na davet edildiğim *Past and Present* dergisinin sayfalarında sürdü (Görsel 5). Bu tartışmaya Britanya, Avrupa ve Amerika'dan dönemin itibârlı tarihçileri dâhil olmuşlardı. Birçok tarihi tartışma gibi tarihçiler yıpranmış alanlardan giderek sıkılıp da daha taze beslenme alanlarına yöneldiklerinde, bu tartışma da giderek tükenecekti. Gene de erken modern dönem Avrupa toplumu ve Avrupa devletinin doğası üzerine düşünmeyi teşvik etme açısından iyi bir iş çıkarttığını rahatlıkla söyleyebilirim. Şimdiyse, 21. yüzyılın ilk yıllarında bir kez daha hayata dönüşün işaretlerini veriyor.[52]

Bu tartışmanın ısrarcı yapısı, konunun zenginliğine ve bu konuda üzerinde durulan noktaların bir nesil tarihçi tarafından önemli bulunmasına dair ipuçları vermekte. Geçmişe bakılarak değerlendirildiğinde, Genel Kriz tartışması 20. yüzyıl tarihi yazınının geçmişinde kritik bir noktayı işaret etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geçmişin ekonomik ve toplumsal yorumları hâkimdi ve Hobsbawn'ın makalesine verdiği karşılıkla tartışmaya kıvılcım çakan anti-Marksist Hugh Trevor-Roper bile, cevabını aynı referans çerçevesi içinde yapılandırmıştı. Dönemin ruhuna uygun olarak Trevor-Roper, 'Püriten Devrimi'ni ve diğer çağdaş isyanları, altında yatan toplumsal ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde açıklamaya çalışmış, ancak hem İngiltere hem de Kıta Avru-

pası açısından 'saray' ve 'taşra' arasında keskin bir ayrım yapan bir önermeyle, tartışmaya kendi bakış açısını getirmişti.[53] Trevor-Roper bu ayırımı, topluluğun karakteristik becerileriyle açıklıyordu.

Katalan İsyanı'na dair yaptığım şahsi araştırmalarım beni, Fransız Devrimi'nin nedenlerinin yaygın modelini taklit ederek, bu isyanın anahtarını uzun vadeli ekonomik ve toplumsal akımlarda bulan yorumlara karşı şüpheli yaklaşmaya götürdü. Aşağıdan gelen baskılardan ziyade, hükümdar ve devlet düzeneğinin kullandığı inisiyatifler biçiminde yukarıdan gelen baskılar ilgimi çekmişti. Bana kalırsa bu inisiyatifler, bilhassa uluslararası rekabetin ve savaşın taleplerinden kaynaklanmıştı. Tartışmaya katılan diğer kişiler de benzer bir yönde ilerlediler. Bu alternatif açıklamanın olayların gelişimine katkısı bulunan ekonomik ve toplumsal kuvvetleri devre dışı bırakması mümkün olmasa da, bu şekilde devleti kendi zaruretlerine tepki veren, hanedanın çıkarlarının değerlendirilmesinin ve kraliyetin itibarının üst sıralarda yer aldığı, kendine ait farklı bir programı takip eden başlı başına bir amil olarak görmek gerektiği ileri sürülüyordu.

Genel Kriz tartışmasının son yıllarından beri ve belki de bu tartışmaların bir sonucu olarak tarihçiler, değişim öznesi sıfatıyla devletin karakteri, yapısı ve işleyişiyle yeniden ilgilenmeye başladılar. Bu, ekonomik ve toplumsal yorumların yükselişte olduğu bir dönemde uzunca bir süre yedek kulübesine gönderilmiş olan siyasetin, gecikmeli de olsa tarih alanına tekrar sokuluşu olarak kabul edilebilir. Ancak devletin yeniden keşfi, eski düşünce tarzının geri dönüşünden öte bir şey. Yeni nesil tarihçiler devlete 19. ve 20. yüzyılın başlarındaki seleflerine göre nispeten daha az kurumsal bir bakış açısıyla bakmaya başladılar. Eski yaklaşımın darlığı, Marc Bloch, Lucien Febvre ve Fernand Braudel öncülüğün-

de Annales karşı devrimini tetiklemişti. Son yıllarda devlet ve devlet oluşumu incelemeleri siyasi kültür, krallığın ve maiyetinin doğası, hamilik ve yanaşma sisteminin işleyiş şekli gibi konular da dâhil olacak şekilde genişledi.[54]

Ne var ki 'devlet inşası' kavramı, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan kritik erken modern döneme yaklaşımımızı geçersiz kılma eğilimi gösteriyor. 'Devlet' ve devlet gücü dönemin siyasi gidişatında giderek öne çıkan bir rol oynamakla birlikte, siyasi örgüt biçimleri tek yöne bir ilerlemeyle değişmedi. Hükümdarlar yetkilileri merkezden uzak bölgelere ve vilayetlere göndermek suretiyle güçlerini arttırmaya çalıştıklarında, çabaları çoğunlukla tebaalarının direnişi yüzünden engellendi.

Bu direniş, genelde parlamento ve siyasi sınıfların faaliyetlerinde kurumsallaşmış bir biçim aldı. Bu konulardaki incelemelerin geçmişi eskiye uzanmakta, özellikle de tarihçilerin geleneksel olarak parlamentonun başlangıcına ve Britanya ve Amerikan yaşamındaki temsili kurumların merkezileşmesi sonucu oluşan siyasi temsilin geçmişine yakın ilgi gösteren Anglo-Amerikan dünyasında. Ancak asıl ilgi alanı devlet oluşumu olan büyük Alman tarihçisi Otto Hintze (1861-1940), anayasacılığın geçmişiyle de eşit derecede ilgilenmiş ve 1931 yılında temsili hükümetin başlangıcını inceleyen, karşılaştırmalı ve küresel tarih üzerine itibar gören bir deneme yazmıştı.[55] Beş sene sonra *International Commission for the History of Representative and Parlimentary Institutions* kurulduysa da, 1936 yılı bu tür girişimler için pek uygun bir ortam değildi; ancak savaş sonrası dönemde Batı Avrupa'da demokratik kurumlar yeniden canlandığında, parlamento ve siyasi sınıflar uluslararası çapta ciddi bir proje haline geldi. Netice, düzenli bir monograf akışıydı. Bunlar arasında en kapsamlısı ve üzerinde düşündüreni, Almanya'dan Britanya'ya sığınan Yahudilerden birisi olan Francis Carsten'in (1911-98) devletleri tek tek ele aldığı, *Princes and Parliaments in*

Germany' idi. Bu incelemeyle Carsten, ehemmiyetli Bavaria istisnasıyla, 16. yüzyıl Alman devletlerinde normalde hükümdar ve siyasi sınıflar arasında çatışmadan ziyade işbirliği olmasının beklendiği gösteriyordu. Jean Bodin, "Hükümdarın görkemi, üç siyasi sınıfın bir araya gelmesiyle tam ifadesini bulmaktadır" derken, bu ilişkinin temelini oluşturan uyuma dair geleneksel 16. yüzyıl görüşünü ifade etmişti.[56]

Çok sayıdaki sorunlardan en ağır olanlarından birisi, Reform ve Karşı Reform çağlarında hükümdar ve tebaası arasında din farkının ortaya çıkışının ilişkiye ciddi bir gerginlik getirmiş olmasıdır. Avrupa'nın birçok parçasında sözde ortaklıklar, 17. yüzyılın ortasında çıkan isyan ve devrimlerle parçalandı. *The Revolt of the Catalans*'da göstermeye çalıştığım gibi, İspanya Krallığı'nın bileşik karakteri ve krallığın uzakta oluşu, 17. yüzyılda İber yarımadasındaki ilişkilerde yaşanan yıkıma büyük ölçüde katkıda bulunmuştu.

Ben nasıl Febvre'nin II. Philip ve Franche-Comté hakkındaki fikirlerinden ilham aldıysam, Conrad Russell da I. Charles'ın karşılaştığı zorluklar ve İngiliz İç Savaşı'nın kaynağı üzerine çalışmalarında, benim IV. Philip ve Katalonya incelememden ilham almıştı. 'Çoklu krallık sorununun Britanya'daki istikrarsızlığın kaynağı olduğu şeklindeki hipotez, Avrupa bağlamında düşünüldüğünde son derece akla yatkındır' diye yazıyor Russell.[57] Bu tür karşılıklı etkilenmeler, tarihi projelerin nesiller boyunca nasıl sürdüğünü ve tohum toprağa düştükten sonra, filizlenmeden önce bir müddet uyuyabileceğini ya da alternatif olarak rüzgârla taşınıp beklenmedik bir yerde hayat bulabileceğini göstermektedir. Franche-Comté'den, Katalonya üzerinden Britanya Adaları'na gitmenin ilk akla gelen güzergâh olmadığı açık.

Hükümdarla halkı arasındaki çatışmanın olası nedenlerinden birisi din idi. Maliye de diğeri. Vergiler ağırdı ve gitgide ağırlaşıyordu; bunun nedeni kısmen Trevor-Roper'in kraliyet yetkililerinin bürokratik donanımını da kapsayacak şekilde genişleyen 'maiyeti'nin maliyeti olmakla birlikte, asıl neden, mühim taktiksel ve teknolojik değişiklikler nedeniyle Avrupa savaşlarının artan maliyetiydi, Britanya tarihçisi Sweden Michael Roberts'ın 1955'de bir açılış dersinde ortaya attığı ünlü 'Askeri Devrim' kavramı yani.[58] Savaşın neredeyse aralıksız devam ettiği bir dönemde savaş ilan etmek ve sürdürmek için, yönettikleri devletlerin insan kaynaklarını ve malzemelerini nakletme ihtiyacı, hükümdarları kaçınılmaz olarak ödemekte en çok zorlananları ağır şekilde ezen çeşit çeşit mali tedbirler almaya, hatta gasp etmeye zorlamaya başlamıştı. Bu durum aynı zamanda onları ağır işleyen bürokrasiyi harekete geçirecek yöntemler bulmaya, Fransız *intendant*'lar gibi geleneksel makamları ellerinde tutan ailelerin haricinde yeni yetkililer atayarak geleneksel yöntemlerin etrafından dolaşmaya da sevk etmekteydi. Bu süreçte, otoritelerini güçlendirecek her türlü araca başvuruldu ve bu otoriter davranışların bahanesi olarak da, 'hikmet-i devlet'e ve gerekliliğin kural tanımadığı doktrine dayandırılan tezler ileri sürüldü.

Bilinçli 'devlet inşası'ndan ziyade büyük oranda savaşın yarattığı acil durumlardan kaynaklanan, anlık zorunlulukların ürünü olan bu yeni otoriter rejim, hükümdarları geleneksel yasaları, uygulamaları ve anayasal hakları çiğnemeye yöneltti. Bu da onları, kaçınılmaz olarak, keyfi güç kullanımına maruz kaldıklarına ve geleneksel özgürlüklerine saldırıldığına inanan temsili kurumlarla ve halkın geniş bir kesimiyle çatışma rotasına soktu. Merkezden uzaktaki ve özellikle de farklı krallıkların ve vilayetlerin yarı özerk konumlarını korudukları birleşik monarşilerde, böylesine bir direniş karşısında kralın iradesini uygulamanın zorlaştığı, hatta imkânsızlaştığı

bile söylenebilir. Britanya Adaları, İber yarımadası, İspanya İtalya'sı ile Richeliue ve Mazarin yönetimindeki Fransa gibi uç örneklerde sonuç, isyan oldu.

Gene de bazı bölgelerde isyan patlak verirken diğerleri sessizliğini korumuştu. Bunun nedeni nasıl açıklanabilir? Tarihçiler isyanların nedenleri üzerinde araştırma yapmalarına rağmen, isyan etmemenin nedenleri üzerine neredeyse hiç vakit ayrılmadı. Sherlock Holmes'un geceleri havlamayan köpeği gibi, bundan da çıkartılacak bir mana vardır belki. Öncelikle erken modern Avrupa'nın doğası gereği istikrarsız toplumlarına istikrar getiren güçlere ya da uygulamalara ışık tutabilirdi ve dolayısıyla, bunların isyanların patlak verdiği toplumlardaki yokluklarına ya da zayıflıklarına dikkat çekebilirdi. Katalonya'nın komşusu Valensiya Krallığı, Madrid'in 1620 ve 1630'larda savaş için kaynaklarını seferber etmesi neticesinde büyük bir baskı altında kaldı. Valensiya halkı da *patria*larına Katalanlar kadar bağlıydılar, ancak Katalanların aksine, isyan etmediler. Bu fark nasıl izah edilebilir?

Eski öğrencilerimden birisi olan James Casey de, 1960'larda yazdığı doktora tezinde bu tarihi açmazı çözmeye çalışacaktı. O yıllarda sorunlu dönemine doğru inişe geçen, merkezden uzak bir vilayetten, Kuzey İrlanda'dan gelen Casey'nin merkezden uzak diğer eyaletlerden birinde, Valensiya'da isyan çıkmamasının nedenlerini araştırma ihtimalini çekici bulması çok doğaldı. Nihayetinde, araştırmalarını temel alarak yazdığı *The Kingdom of Valencia in the Seventeenth Century*'de, Olivares döneminde Valensiya toplumunun Katalanlara nazaran durgun kalmasının nedeni olabilecek birkaç neden belirlediyse de, içlerinden bir tanesi özellikle öne çıkıyordu. Casey, söz konusu parçanın her yerinde yayılan yöneticiyle yönetilen arasında keskin bir ayrılığın gelişmesini engelleyen, kendi deyişiyle 'kişisel bağlılıktan izler' bulmuştu.[59]

Erken modern Avrupa tarihçileri, yirmi otuz sene boyunca ilgilerini akrabalık ağı ve hami-yanaşma ilişkisiyle işlev gören bu 'kişisel bağlılıktan izler'e yönelttiler.[60] Kurumsal ve hiyerarşik düzen içindeki toplumlarda tepeden inme işleyen bu ilişkiler hizip çatışmalarına ve bölünmelere neden olma riski taşısalar da, iyi kullanıldıkları takdirde söz konusu toplumları, hükümdar ve maiyeti ile ülkeyi karşılıklı bir ilişkiyle birbirine bağlayabilecek dikey desteklerle donatmaktadırlar. Bilhassa monarşinin saray soylularına ve yerel seçkin tabakaya gerçek ve sözde hizmetler karşılığında ödüller dağıtması ve böylece karşılıklı bir bağlılık sistemiyle krala bağlaması, siyasi istikrarı sağlama ve koruma yönünde çok faydalı olmaktaydı. Bu hizmetlerin önemli kısımlarından birisi, profesyonel kamu hizmetinin yeterince geniş ve güvenilir olmadığı yerel seviyede kraliyet buyruklarını uygulayacak bir iktidar sağlamaktı.

Bunun etkisi 17. yüzyılın ortasında, bazı yerlerde belli dönemlerde görülen parçalanmalar hariç, anakaranın her yerinde belirli bir kanun ve nizam düzeyini koruyan devredilmiş bir hükümet sistemi yaratmak oldu. Bu dönem, hükümdarların tepeden zorla güç uyguladıkları geleneksel 'mutlak idare rejimi' imajını bir parça dağıttı. Onun yerine, artık farklı tarafların neticede bir uzlaşma sağlamak beklentisiyle manevra yaptığı ve farklı türden baskı uygulamaya çalıştığı, etkileşimsel bir anlaşma niteliğinde bir kraliyet idaresinin daha incelikli bir resmi var elimizde. Bu, sözde örnek niteliğindeki 'mutlakiyetçi' XIV. Louis'nin amcası İspanyol IV. Philip ile arasındaki ilişkiye gelince doğru olabilir.[61] Gene de bu yeni yorum tarzında tamamen kurtulamadığımız bir takım tehlikeler mevcut. Kralların, en azından potansiyel olarak, en güçlü tebaalarının bile elinde olmayan bazı kaynaklara sahip olduğunu unutmayalım. 17. yüzyılın Hobbes'un *Leviathan*'ının çağı olması boşuna değildi. Kelimelerin gücünün ardında kılıcın gücü vardı.

1599 tarihli bir Fransız Kraliyet emrinin gerekçe kısmında, '*le roi seul a droit de glaive*' deniliyordu; "kılıç kullanmaya yalnızca kralın hakkı vardır".[62] Uzunca bir süre bu bir özlemden öteye gidememiş olsa da, neredeyse sürekli savaş halinde olan bir kıtada savaşların karmaşıklaşması ve maliyetinin giderek artmasıyla, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Batı ve Orta Avrupa'nın büyük kısmında bu bir gerçek halini almıştı. Yüzyılın ortasındaki ayaklanmaların ardından ve kısmen de bunlara bir tepki olarak, merkezi hükümetlerin elinde daha büyük güç toplandı ve öncesinde ele avuca sığmayan elit tabakanın ehlileştirilmesinin yanı sıra korku ile çıkarların birleşimi, en azından nispeten istikrarlı yeni bir çağın başlangıcı oldu.[63]

İstikrar, hükümdarın hükümdarla ve devletin devletle karşı karşıya geldiği uluslararası ilişkilere göre, yerel ortamda daha aşikârdı. 16. ve 17. yüzyıllarda uluslararası rekabet, en azından hükümdarların açtıkları savaşlara genel destek bulabildikleri bölgelerde, ulusalcı duyguları güçlendirecekti. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth ve İspanya kralı II. Philip arasındaki husumetin güçlü bir şekilde ortaya koyduğu gibi ulusal ve müşterek kimlik duygusu, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Protestan ve Katolikler arasında kutuplaşan bir kıtada din kökenli nefretin gelişimiyle güçlenmişti. 1960'larda ısmarlanan ve Ortaçağ'ın sonlarından itibaren nispeten kısa bir Avrupa tarihinin kronolojik dönemleri üzerine oldukça başarılı bir ciltli seri olan *Europe Divided, 1559-1598* adlı kitabımda, ben de bu kıtanın yazgısının planını çıkartmaya çalışmıştım.[64] Aldığım talimat, çoğunluk tarafından evrensel monarşi yolunda ilerlediğine inanılan İspanya'nın abartılı mevcudiyetinin gölgesindeki Avrupa'da şiddetli dini çatışmaları, isyanları ve iç savaşlarıyla ayırt edilen son derece karmaşık bir döneme az da olsa bir bütünlük getirmekti.

G.N. Clark'a göre 17. yüzyılda 'tarihçiler, bugün de yaygın olduğu şekilde, Avrupa tarihine farklı yüzyılların bir birleşimi muamelesi yapmaya başladılar'.[65] 20. yüzyılda genel eğilim kesinlikle bu yöndeydi: 1500 ve 1700 yılları Avrupa tarihi üzerine 1950 ve 1960'lı yıllarda Cambridge'de verdiğim derslerin konusu da genelde ulusal ve dini sınırlar üzerine yapılandırılmıştı. Ancak 16. yüzyılın sonlarında kargaşaya sürüklenen bir kıtaya makul bir açıklama getirme sorununu çözmeye çalışırken, giderek bu yaklaşımın ne kadar yetersiz olduğunun farkına varmaya başladım. 16. yüzyılda rekabet halindeki dinler daha yüksek bir sadakat ya da uluslararası inanç talebiyle ulusal sadakatin ötesine geçerek ulusal sınırları nasıl aştılarsa, bu sınırları o şekilde çizmenin elzem olduğunu idrak ettim. Ancak ve ancak kıtanın her yerindeki insanlar, fikirler ve olaylar arasındaki etkileşimi takip ederek okuyucunun söz konusu meselelerin günümüze ait olanlarının önemini anlamasını sağlamak, dönemin coşkusunu ve öngörülemez niteliğini yansıtmak ve olayların neden bu şekilde geliştiklerini ortaya koymak mümkün olabildi.

Gerçekte yaptığım, son zamanlarda 'ulus-ötesi' olarak bilinmeye başlanan tarihi yazmaktı. Bu benim nazarımda, diplomatik yazışmalara ve Braudel'in hakir gördüğü yalnızca 'olaylar'ın kronolojik sıralanmasına bağlı olan geleneksel uluslararası ilişkiler tarihinin çok daha ötesindeydi. Ulus-ötesi tarih, aynı zamanda her seviyede uluslararası temasların, inançların, değerlerin, kültürel yaklaşımların ve iki ya da daha fazla toplum arasındaki siyasi programın karşılıklı etkisini ve etkileşiminin irdelenmesini de içerir. Sürekli etkileşim sürecinin taslağının bu şekilde çıkartılması sayesinde, devletler komşularıyla her türlü ilişkiden tamamen uzakmışçasına dâhili gelişmeler üzerine yürütülen tarih tartışmalarına nazaran, ortak kültürel özelliklere sahip olsa da siyasi ve

dini açıdan parçalanmış bir Avrupa gerçekliğine daha çok yaklaşmamız mümkün olacaktır. Avrupalı rakipleri tarafından önlerine konulan örnekleri ret ya da kabul etmelerinden bağımsız olarak krallar ve nazırlar, birbirlerinden sürekli bir şeyler öğrendiler.[66]

17. yüzyıl, birbirinden farklı iki siyasi örgütün gelişimine şahit oldu. Bunlardan birisi, güçlü temsili kurumlara ve farklı inançlara sahip, cumhuriyetçi ya da cumhuriyetçiye yakın bir toplumun yalnızca varlığını sürdürmeyi başarmakla kalmayıp son derece rekabetçi bir dünyada büyüyebileceğini de göstererek çağdaşlarını şaşırtan Hollanda Cumhuriyeti tarafından biçimlendirilmişti. Hollanda modelinin, ya da yüzyılın bitimine yakın Anglo-Felemenk modeline dönüşecek bu modelin karşısında, az ya da çok otoriter bir kral ve dinlerin birliğiyle şekillenen Fransız modeli vardı. Bu iki modelin zıtlığı, 18. yüzyılın başlarında iki birleşik krallık olan İspanya ve Britanya tarafından izlenen ayrı yollarda açık bir şekilde görülmekteydi. 1707 yılında kurulan Anglo-İskoç Birliği, İskoçya'nın kendi kilisesini ve yasalarını koruduğu, ancak Birleşik Krallığın Westminister Parlamentosu'nda yer aldığı, Parlamento tarzı bir Birleşik Krallık yaratmıştı. Buna karşılık İspanya Veraset Savaşı'nın ardından 1709 ve 1716 yılları arasında İspanya tahtına çıkan yeni Bourbon Hanedanı, Aragon, Katalonya ve Valensiya'nın geleneksel serbestliklerini kaldırarak, hükümet sistemlerini Kastilya'da egemenlik süren otoriter sistemle bir biçime soktu.[67] Aynı dönemde Viyana'da Habsburg, Macar Krallığı'nı hükümdarlığı altındaki diğer ülkelerle aynı biçime sokmaya çalışıp başarısız olacak, 19. yüzyılın "İkili Monarşi"sine zemin hazırlayacaktı.[68]

17. ve 18. yüzyılın sonlarında yaşanan olaylar, devlet örgütüne ilişkin iki rakip model içinden Anglo-Flemenk modelin, otoriter düzenin ilk bakışta avantajlı gibi göründüğü savaş

halinde bile Fransız ya da İspanya modeline göre çok daha büyük bir esneklik ve dayanıklılık gösterdiğini kanıtlayacaktı. Serbestlik ve temsili kurumların, hükümet buyrukları ve Kraliyet vaatlerine kıyasla uzun vadede gelir elde etme ve itibar koruma açısından daha iyi çözümler içerdiği anlaşıldı.[69]

18. yüzyıl Avrupası'nın büyük kısmında hükümetler, otoriter ya da özgürlükçü olduklarına bakmaksızın, profesyonel idareci heyetlerini güçlendirdiler, halkları üzerindeki denetimlerini sıkılaştırdılar ve eski dönemlere göre savaşlar için daha verimli şekilde asker ve para toplamayı başardılar. Eski Avrupa'nın hükmi hakları ve ayrıcalıkları varlıklarını korur ve gelişirken[70], devletin gücü de açıkça büyüyor, hükümdarlar kendilerini bu gücün bir sembolü olarak yansıtıyorlardı. Bu dönem geldiğinde artık Avrupa 'devletleri'nden ve Avrupalı bir 'devlet sistemi'nden bahsetmek mümkün olsa da, söz konusu devletler geleneksel toplumsal örgüt özelliklerini korudular ve bu özellik Birinci Dünya Savaşı'na kadar yabana atılmayacak bir direnç gösterdi.[71] Hanedan çıkarları, siyasetin biçimlenmesinde baskın güç olmayı sürdürdü. Krallıklar ve vilayetler, buralarda yaşayanlar canları çekince elden çıkartabilecekleri aile mallarıymışçasına, duyguları hesaba katılmaksızın hükümdarlar arasında alınıp verildi. Kıta, yüzyıllardır neyse o olmayı, yani prens-piskoposluktan geniş birleşik krallıklara kadar uzanan farklı siyasetlerden oluşan bir kırk yama olmayı sürdürdü.

Bu geleneksel yapıdaki Avrupa'nın temelinden sarsılması için Fransız İhtilali'nin ve Napolyon Savaşları'nın yaşanması gerekecekti. Tebaa, vatandaşa dönüşmüştü. İspanya'dan Rusya'ya kadar bütün kıta, o güne kadar görülmemiş bir ulusal duyarlılığın yükselişine şahit olmuştu. 19. yüzyıl hükümetleri bu duyarlılıktan yararlanmayı ve kendilerine mal etmeyi becerince, merkezi ya da merkezde toplanmış ulus devlet,

siyasi bir gerçeklik halini aldı. Gene de bugün bile evvelden mevcut her şeyi silmeyi başaramadı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak bilinen birleşik krallık, 1918 yılına kadar mevcudiyetini sürdürecekti. Avrupa'nın bağımsız ulus devletlerden oluşan bir kıtaya dönüşmesi için Versailles Anlaşması ve milletlerin kendi kaderini tayini teorisini beklemek gerekti. Ancak harita tekrardan çizilirken, geride bastırılmış bir dizi millettin kaldığı da bir gerçekti. Bunlar, 1918-19 yıllarında müzik aniden durduğunda kendilerini tarihin yanlış tarafında bulan ve şu ya da bu nedenle, ödüller dağıtılırken dışarıda bırakılan halklardı.

Ulus devletler siyasi örgütlenmenin baskın biçimi haline gelirken, bir ya da bir buçuk yüzyıl boyunca tarihçilerin çoğunun kendilerini ulusal tarihin yazımına adamalarının ve yazdıklarının genelde devleti yüceltmesinin şaşırtıcı olduğu söylenemez. Ne var ki yeni bir çağ, yeni bakış açısı ve yeni öncelikleri de beraberinde getirir. Ulus devlet siyasi örgütlenmenin standart biçimi olma özelliğini korumakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hem yukarıdan hem de alttan giderek artan bir baskı görmekteydi. Yukarıdan gelen baskılar, ulus devletleri uluslararası ve ulus-ötesi topluluklara yer açmaya zorluyordu, bunlar arasında en önemli örnek Avrupa Birliği'ydi. Alttansa, 'bastırılmış ulusların,' bölgelerin ve etnik yapıların kendilerine yer açma yönündeki baskısı vardı. Sonuç olarak, bir zamanlar kesin gözüyle bakılan şeyler kesinliklerini yitirmeye başladı; sonsuza dek sürecekmiş gibi görünen yapılar zayıflık emareleri gösteriyordu.

Bu değişimlerin güncel tarih yazınında yansıma bulmasını beklemek doğal. Son dönemde yaşanan ulusların ve devletlerin ötesine geçen "küresel tarihe" yönelme, değişen zamanların bir göstergesi[72]. Avrupa Birliği'nin müjdecisi olarak kolaylıkla algılanabilecek olan V. Charles'ın Birleşik Krallığı

gibi ulusal sınırları aşan siyasi örgütlere yönelik ilgi de öyle. Farklılık içeren birliklerin uzlaşmasının çağımızın merkezi mücadelesi olduğu kabul edildiği takdirde, tarihçilerin dikkatlerini aynı sorunu çözme yönündeki çabalara vermeleri de rahatlıkla anlaşılabilir. Birleşik Avrupa hayali ile Avrupa'yı oluşturan parçalara özerklik verilmesi fikri arasındaki gerilim, Roma döneminden günümüze Avrupa tarihinin ayrılmaz bir unsuru olmuştur.

Benzer şekilde, merkezi ulus devlet alttan gelen baskıyla karşılaştıkça, geçen yüzyıldan, belki de daha evvelden beridir yurttaşlara öğretilen anlatıya tarihçilerin son dönemlerde karşı çıkmaları ve saldırmaları da şaşırtıcı değil. Gerileme çağındaki Büyük Britanya'nın ve özerk topluluklardan oluşan yeni İspanya'nın standart anlatılara yönelik şiddetli itirazlarla karşılaşmaları da tesadüf olamaz[73]. Her iki ülkede de geleneksel tarih, ülkeler birliğindeki baskın ortak tarafından biçimlendirilmiş ve kontrol edilmiştir: Britanya Tarihi esasen İngiltere Tarihi muamelesi görürken, İspanya Tarihi de Kastilya'nın geçmişi başlığı altında toplandı. Son yirmi otuz senedir her iki ülkenin standart anlatıları, bir yapıbozum sürecine konu oldular. Bir zamanların İngiliz Tarihi, Britanya Adaları Tarihi (hatta bir formüle göre yalnızca 'Adalar' Tarihi)[74] olurken, İspanya tarihi de farklı bölgelere ayrıldı.

Tarihi yapıbozum sürecinin, diğerlerini hiçe sayan, ulus devletin egemen parçasına imtiyazlar sağlayan sözde 'ulusal' tarihlerin yaratıcı şekilde yeniden düşünülmesi yönünde yararlı etkisi oldu. Gene de geçmişin aynı derecede çarpık bir resmini çizmek gibi bir tehlike içerdiği de bir gerçek. Siyasi parçalanma, bünyesinde tarihi parçalanma virüsünü taşır. Hâlihazırda Doğu İspanya'da bir nesil, memleketinin tarihinin Ebro Nehri'nin kıyısında bittiğine inanarak yetişkinlik çağına ulaşmak üzere. Bu yaklaşım, kaçınılmaz şekilde,

Vicens Vives ayarındaki tarihçilerin çökertmeye çalıştıkları kapalı ve dar ulusal tarihe dönüşü ifade etmekte.

Şu ya da bu şekilde, nispeten güçlü bir komşu devletle kurulan birlikler yüzyılında Katalonya, Valensiya ve Bask vilayetleri de, İskoçya, Galler ve İrlanda gibi, ortak bir tarihi paylaştıkları, az ya da çok birleşik karakterde bir devletin parçası oldular. Sakıncalı olma ihtimali taşıyan tarihi gerçekleri hiç yaşanmamış gibi kayıtlardan çıkartmak ve ayrı ayrı bölgelerin ve toplulukların tarihlerini yeniden yazmak suretiyle geçmişi değiştirmek mümkün değil. Devletin farklı parçaları arasındaki etkileşimin, birleşme nedeniyle neler kazanılıp neler kaybedildiğine, bileşen parçalar arasındaki farklara ve ortak noktalara ışık tutan, açıklayıcı nitelikte bir hikâye olduğu söylenebilir. Bu, aynı zamanda sürekli evrim sürecine dâhil bir hikâye ve nasıl biteceğini kimsenin bilmesi mümkün değil. Gene de bizden önceki kuşak gibi bizim kuşağımız da birlik ve farklılığın çatışan taleplerini uzlaştırmaya çalışırken, tarihçiler okuyucularına her türlü tarihi gelişimin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu hatırlatarak ve işlenmemiş ya da unutulmuş yolları işaret ederek destek verebilirler. Her ikisi de ulus devletin tarihçileri tarafından tarihin süprüntüleri arasına gönderilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ya da Avusturya Hanedanlığı'nca yönetilen İspanya'daki Birleşik Monarşi'nin tarihleri, belki de bambaşka bir çağda bize anlatacaklarını bitirmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Siyasi Tarih ve Biyografi

1640 Katalan İsyanı üzerine uzun yıllar süren incelemelerim sayesinde, kendimi tarihi araştırmanın beklenmedik patikalarında buldum; İspanya ve aynı zamanda Avrupa Tarihi'nin yapısına ilişkin, farklı koşullarda gözden kaçırabileceğim bir anlayışa ulaştım. Bu vesileyle ulusal ve ortak kimliğe dair yüklü sorulardan haberim oldu ve erken modern Avrupa toplumlarını ve onları isyana sürükleyen gerilimleri daha iyi anlamamı sağlayan siyasi, kültürel ve ekonomik tarihle ilgili meseleleri yoklamak zorunda kaldım. Araştırmak, yazmak, lisans ve lisansüstü öğrencilerine ders vermek ufkumun genişlemesine ve geçmişle geleceğin birbirine bağlı doğası hakkında bir anlayış geliştirmeme yardım etmiş olsa da, içimde hâlâ daha yarım kalmış bir işin rahatsızlığı vardı. Prado'daki Olivares portresi, gözümün önünden bir türlü gitmiyordu.

Tarihçilerin belli dönemlere ve karakterlere kendilerini diğerlerine göre daha yakın hissetmelerinin nedeni nedir? Kont-Dük'e olan bağımdan anladığım kadarıyla, Velázquez'in usta elinden çıkan portresinin muhteşemliği, gördüğüm anda ilgimi çekmişti. Sempatimi olmasa da merakımı cezbeden şey, güçten kaynaklanan kibrin çırılçıplak gözler önüne serilmesi

olabilir miydi? İnsan ne şekilde tepki verirse versin, bu tasviri görmezden gelemezdi. Ne var ki İspanya'yı yöneten ve Avrupa'nın tarih sahnesini yirmi sene boyunca işgal eden bir adam, günümüzdeki önemi açısından bakıldığı, ya da başarılı rakibi Kardinal Richelieu karakterinin uyandırdığı muazzam ilgiyle mukayese edildiği takdirde, tarihi yazın açısından alışılmadık ölçüde az ilgi uyandırmıştı. Burada doldurulması gereken bir boşluk vardı ve ülke içinde uyguladığı politikalarının bir yönünü (Katalanlarla ilişkileri) incelemek suretiyle, gözüme giderek ciddi görünen bir tarihi hatayı düzeltme yolunda en azından ilk adımı atmış oldum. Acaba bu ilgiyi bir adım öteye taşıma imkânı var mıydı?

Kont-Dük'ün şahsi arşivinin 18. yüzyıl sonunda yakılarak yok edilmiş olması, bu adamın kişiliğinin ve politikalarının Richelieu'nün maruz kaldığı derecede ayrıntılı incelemeden geçmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktaydı.[75] Kardinal'in yazışmalarıyla resmi evrakın sekiz cildi Avenal tarafından 1853 ve 1877'de basılmıştı. Gabriel Hanotaux ve Duc de La Force tarafından yazılan altı ciltlik biyografi de, Richelieu'nün yaşamı ve kariyeri üzerine basılı sayısız eserden yalnızca en geniş kapsamlı olanıydı[76]. Buna karşılık Gregorio Marañón tarafından yazılan[77] psikolojik biyografi ve 19. yüzyıl İspanyol devlet adamlarından Antonio Cánovas del Castillo'nun[78] Kont-Dük'ün uyguladığı politikaların değerlendirilmesi yönündeki ilginç bazı çabaları dışında Olivares hakkında kayda değer bir inceleme yapılmamıştı; üstelik resmi evrakın neredeyse tamamı gizliliğini korumaktaydı.

Konu üzerinde daha çok çalışılması gerektiği açık olmakla birlikte, bu fikrin uygulanabilirliğine ilişkin kuşkularım vardı. Madrid'in Katalan halkına uyguladığı politikalar hakkında yaptığım incelemeler sonucunda, İspanya Devlet Konseyi ve diğer konsey ve cuntalardaki tartışmalara ilişkin ciddi miktar-

da *consulta*'ya tutanak ortaya çıkmıştı. Bunlarda Kont-Dük'ün görüşlerine de uzun uzadıya yer veriliyordu. Devlet Konseyi *consulta*'ları çoğunlukla dışişleri (Fransa, İngiltere, Kutsal Roma İmparatorluğu ve İtalyan devletleriyle ilişkiler) sorunlarıyla alakalı olmakla birlikte, 1620'li ve 1630'lu yıllarda tutulanların muazzam miktarının günümüze ulaşmış olması sayesinde, en azından Olivares'in Avrupalı bir devlet adamı olarak niyetini ve eylemlerini ayrıntılarıyla incelemek mümkün olacaktı. Bu benim, Olivares'in ülke içindeki reform ve yenilik programını incelemek olan baştaki arzumun bir miktar dışına çıksa da, ülke içindeki ve dışındaki politikalar arasında yakın ve sürekli bir etkileşim olduğundan şüphe duyulamazdı. Savaş ve barış konulu dış politika kararları nasıl kaçınılmaz bir şekilde İber yarımadasının iç gelişimi üzerinde doğrudan etkili olduysa, 1640'daki Katalan ve Portekiz Ayaklanmaları gibi dramatik boyutlardaki iç gelişmeler de İspanya'nın Avrupa'da baskın güç konumunda kalışı üzerinde önemli etkilere haizdi. Kont-Dük'ün anakaranın dört bir yanından gelen son haberleri bütün yönleriyle incelemek ve Kraliyet'in uluslararası saygınlığı ve kullanımındaki kaynaklar gibi geniş bir bağlama yerleştirmek suretiyle uzun uzadıya yazmak için hiçbir fırsatı kaçırmadığı düşünüldüğünde, dikte etmekten hoşlandığı çeşitli mütalaa belgelerinin yanı sıra Devlet Konseyi'ndeki girişimlerinin incelenmesiyle, siyasi kariyerinin yeniden canlandırılması açısından potansiyel zenginlik içeren kaynaklara ulaşılabilecekti.

İspanya'daki ve uzaklardaki başka kamusal ve özel arşivlerdeki belgelerin yanı sıra, büyük ölçüde Simancas Arşivi'nde tutulan bu belgelerin getirilme imkânı da vardı. Ne var ki bu arşivlerin tespiti ve incelenmesi, büyük ihtimalle zahmetli ve vakit alan bir uğraştı ve önce Cambridge ve ardından 1968'den 1973'e kadar London King's College'de görevde

olduğum sürece hocalık ve yanındaki diğer görevlerim, yoğun arşiv incelemesine bol vakit ayırmama engel oluyordu. Çevrimiçi belgeler de günümüzdeki gibi bol miktarda mevcut olmadığından, şahsen arşive gitmekten ya da verilip verilmeyeceği belli olmayan fotokopilerin gönderilmesini talep etmekten başka seçenek kalmıyordu.

1973 yılında şans yüzüme güldü ve Princeton'daki İleri Araştırmalar Enstitüsü Fakültesi'nde bordrolu bir göreve atandım. 1930'da kurulduğu sırada Enstitü'nün amacı, özetlendiği şekliyle, bilim adamlarının seçtikleri araştırma dalıyla, akademik hayatın gerektirdiği normal öğretmenlik ve idarecilik görevleri olmaksızın tam potansiyellerine ulaşmalarına imkân verecek şekilde ilgilenmelerini sağlamaktı. Lisans derslerimi verirken ve 1960'ların Cambridge'inde pırıl pırıl bir grup oluşturan lisansüstü öğrencilerimle fikir teatisinde bulunurken muazzam bilgiler edindiğim doğruydu. Ancak Princeton'a geçtiğim takdirde, tarih kariyerime adım attığım günden beri aklımda olan büyük ölçekteki projeye başlayabileceğimin farkına vardım; 17. yüzyıl İspanyası'nın ve Olivares yönetiminin incelenmesi. Böyle bir fırsatı kaçıramazdım.

Yeni kazandığım özgürlük sayesinde, Kont-Dük'ün mektupları ve belgeleriyle Madrid'deki saraydan memleketlerine rapor yollayan diplomatların gönderilerini bulmak amacıyla İspanya, İtalya ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki arşivleri tarama fırsatı buldum. Daldan dala dolanırken, Olivares, İspanyol elçiler ve Flanders'deki ve diğer yerlerdeki yetkililer arasında karşılıklı yazışmalar dâhil, son derece ilginç bazı belgelere rastladım. İspanya hükümeti hakkındaki bir yığın belgeyle birlikte Kont-Dük'ün şahsi arşivi de geri dönüşü imkânsız şekilde yok olmuş olmasına rağmen, başta kafamda siyasi biyografi olarak canlandırdığım metni yazmanın mümkün olduğu sonucuna vardım. Bunun, Kont-Dük'ün izlediği

iç politikanın dış politikadan farklılığını gösteren peşin hükümlü belgeler nedeniyle, taraflı bir metin olma ihtimali yüksekti elbette.

Her halükârda, yazmaya başlamadan önce, derlediğim belgeleri dikkatle incelemem ve birden fazla nüshası günümüze ulaşan belgeleri karşılaştırmam gerektiği açıktı. İspanya'da tarihçiler arasında belgeleri şerhli yayınlamak gibi baskın bir gelenek yoktu. Önemli belge dizileri mevcut olmakla birlikte, editörler belgelerin menşeini tartışmak, farklı nüshaları karşılaştırmak ve belgeleri tarihi bağlamlarına yerleştirmek yönünde ya hiç çaba göstermiyorlardı, ya da gösterdikleri çabalar yetersizdi. Bu noktada, İngiliz Anayasa Tarihi belgelerini okuma ve yorumlama üzerine Cambridge'de aldığım lisans öğrenimi işe yaradı. Britanyalı tarihçilerin belgelere ve krallar ile nazırları arasındaki yazışmalara uyguladıkları yöntem, Olivares'in mektuplarına ve resmi belgelere uygulanabilirdi. Olivares'in görev süresinin başından sonuna kadar yayılan seçme belgelerden oluşan bir ya da birkaç ciltlik bir eser hem benim birincil amacıma hizmet edebilir, hem de bu dönemi inceleyecek gelecekteki tarihçilere faydalı bir gereç sunabilirdi.

İşe koyulurken, üstlendiğim görevin büyüklüğünü ve karmaşıklığını tam kavrayamadığımı anladım. Belgelerin deşifre edilmesi, kopyasının çıkartılması ve karşılaştırılması, ayrıca çok sayıda kişiye, yere ya da mekâna yapılan göndermelerin izinin sürülmesi gerekiyordu. Burada şansıma, babası *Archive of Indies*'in müdürü olduğundan Seville Arşivleri'nde büyüyen Endülüslü genç bir tarihçi, José Francisco de la Peña yardımıma koştu. Princeton'da beş seneden fazla araştırma asistanlığımı yapan Peña, bu tür metin incelemelerinde elzem olan dilbilimsel bilgisini ve dedektiflik yeteneğini kullandı. O halde bile, düzeltme işinin epey zahmetli olduğu ortaya çıktı. *Dictionary of National Biography* ya da diğer önde gelen Avru-

pa devletleri için hazırlanan benzer derleme eserlerle kıyaslandığında, İspanya tam takır kuru bakırdı ve bizler, önemli olmasına rağmen tarihi yazında ya az ya da hiç ilgi görmeyen kişilerin biyografik ayrıntılarını arayıp bulmak zorunda kaldık. Ciddi anlamda araştırma eksikliği çeken bir dönem söz konusu olunca, belirsizliklerini çözerek ve içerdiği imaları açıklığa kavuşturarak kısa bir deneme yazısı hazırlayıp tarihi bağlamına yerleştirmeye çalıştığımız her belge, engelli bir koşuya dönüştü.

Kendi biyografi projeme gelince, zaruri bir zemin temizleme çalışması işlevi gören, zaman almakla birlikte sürükleyici bir çaba sonucunda, iki ciltlik bir eser ortaya çıktı.[79] Düzeltme ve not koyma işi sayesinde, başka zaman olsa keşfetme zahmetine girmeyeceğim alanlara girdim ve gene başka zaman olsa kaçınacağım sorunlarla boğuşmak zorunda kaldım. Hepsinden önemlisi, bu sayede her türlü tarihi girişim için esas temeli oluşturan dikkatli metin incelemesinin önemini takdir ettim. Bununla beraber, her şeyi kapsayan editörlük çalışmasının ne kadar riskli olduğunu da anladım. Belirsiz bir referans ve en ufak editörlük sorunlarına bağlı önermelerin bile büyük bir tatmin kaynağı olabildiğini ve bu kovalamacanın heyecanının başlı başına sonuç sayıldığını söyleyebilirim. Editörlük işi, kolayca antika merakına dönüşebilir ve Dr. Johnson'ın iddia ettiği gibi, 'antika meraklıları çetin cevizdir.'

Bir çağın derinliklerine inmenin en iyi yolunun editörlük olduğu bir gerçek ve söz konusu çağa hayat vermek isteniyorsa, yoğun bir ilgiyle yaklaşmak gerekiyor. Bununla beraber, tarihi yazın, çağrışım kadar basit değil. Benim öncelikli ilgi alanım, İspanya tarihçilerinin uzun zamandır cevaplamaya çalıştıkları bazı sorularla uğraşmaktı, ancak bunun da daha genel bir rezonansı oluyor. Bu sorulardan en önemlisi, İspanya'nın 'çöküşü'ydü. Esasen bu, Avrupa'nın egemen gü-

cünün 17. yüzyılın ortalarında bu konumunu nasıl ve neden kaybettiği ve birden fazla alanda (ekonomik, entelektüel, bilimsel ve teknolojik) Kuzey Avrupalı rakiplerinin gerisinde kaldığıyla ilgili bir sorundu. Bu yüzden de kendi kendime, İspanya'nın geçmişindeki bu dönemin merkezi olarak gördüğüm meselesine yaklaşmanın en iyi yönteminin biyografi olup olmadığını sordum.

Dönemin trendi, en azından Avrupa tarihi yazınındaki son yenilikler bağlamında, benimle aynı görüşte değildi. Biyografik gelenek Britanya'da gücünü korumakla beraber, *Annales* ekolünün biyografiye ayıracak vakti olmadığı gibi, ihtiyacı da yoktu.[80] 1940'lar ve 1950'lerde Avrupa tarih yazımı, Braudel'in gölgesinde varlığını sürdürüyordu ve Braudel de görüşünü açıkça dile getirmişti: "Birey söz konusu olduğunda" diye yazıyordu *Méditerranée* adlı eserinde, "her seferinde, pek az denetleyebildiği bir kaderin içinde hapsolmuş birini görüyorum."[81] Braudel, ekonomik ya da coğrafik alanlarda hiçbir zaman tam bir determinist olmamasına, bir ya da iki güçlü karakterin hapishane penceresindeki parmaklıklardan birini zorlayarak açabildiğini ispatladığını kabul etmesine karşın, inatçı ekonomik gerçekliklerin getirdiği kısıtlamaların ve çevrenin katı kurallarının kaçışı neredeyse imkânsız kıldığına inanmaktaydı.[82] Braudel II. Philip gibi karakterlerin muhteşem karakalem portre çalışmalarını yapmaya muktedir olsa da, bu karakterlerin tebaaları, insanlık tarihinin temelinde yatan muhteşem ve çoğunlukla da buzul etkisi yapan süreçlerin ifadesi yanında küçük ve önemsizdiler.

Braudel'in, araştırmama Olivares'in reform çalışmaları üzerine devam etmem yönündeki tavsiyesine hâlihazırda kulak vermemiştim. Onun, biyografinin tarih yazınına katkılarına dair kuşkularından da haberdardım. Gerçekten de *Méditerranée*'nin basımından iki sene önce, 1947'de, Braudel'in

bu konu üzerine, bilhassa Olivares ile bir iki çağdaşıyla ilgili bir yazısı basılmıştı. Yazıda üç kitabın eleştirisi yer alıyordu; bunlardan birisi Dr. Marañón'un Kont-Dük hakkında yazdığı, ilk kez 1936'da basılmış olmasına karşın son dönemde Almanca tercümesiyle yeniden piyasaya çıkan psikanalitik biyografiydi.[83] Braudel, Marañón'un kitabını bir yandan 'harikulade' olarak tasvir ederken, bir yandan da kendisinin büyük bir beceriyle ve titizlikle incelediği karakteri Marañón'un 'olduğu gibi: yaşam kaynağı değil de, özet bir fon, bir tiyatro zemininden ibaret' bir çağ tablosuna yerleştirmesini eleştiriyordu. Genel anlamda "iflah olmaz biyografi yazarlarını hatalı perspektif ve geleneksel tasarımlar kullanarak bir dizi portre yağdırdıkları için" uzun uzadıya kınadıktan sonra, genelde *histoire biographique'i* hakir gören görüşlerinin arasında şaşırtıcı şekilde, "biyografi belki de en zor tarihi yazın türü; karakterler her an tarihçilerin elinden kurtulur ve geri dönüp bize el sallayabilir. Kendini bize teslim ettiğindeyse, avuçlarımızda kimi zaman ona ait olmayan bir deri kalabiliyor" diyebiliyor. Biyografi yazarlarının karşılaştığı güçlükler ve başarısızlıklar üzerine cesaret kırıcı gözlemleri, fazla düşünmeden söylenilmişe benzeyen şu satırlarla bitiyor: "İtiraf etmek zorundayım, Kont-Dük Olivares'i incelemek gibi bir arzum olsaydı, bu görevin enginliği karşısında gözüm korkardı. Yirmi seneyi aşkın çalışmalarını günü gününe takip etmedikçe, İspanyol İmparatorluğu'nu yöneten, harıl harıl okuyup yazan ve şartların değişmesini engellemek ya da kendi çıkarına kullanmak için emirler yağdıran bu adamı anlayabilmek mümkün mü? Üstelik böylesine yoğun bir incelemeden sonra bile bu adam hakkında doğru düzgün bir şey öğrenecek miyiz?" Bunlar, Kont-Dük'ün biyografisini yazmaya aday kişileri teşvik edecek sözler değildi.

Belgelerin elverdiği kadarıyla Olivares'in 'yirmi seneyi aşkın çalışmalarını günü gününe' takip etmeye hazırdım hazır

olmasına; ama bu çalışmanın verdiğim emeğe değip değmeyeceğini ya da gerçekten ulaşmayı arzu ettiğim şeyin bu olup olmadığını enine boyunca düşünmem gerekiyordu. Sonuçta ortaya Avrupa'nın önde gelen bir başka devlet adamının biyografisi mi çıkacaktı? Bu noktada, 17. yüzyıldaki kaynakların derinlemesine okunmasıyla ortaya çıkan Marañón'un büyük eseri hem bir kez daha yardımıma koştu, hem de beni engelledi. Bir biyografi öznesinin alışılageldik yönleri –öznenin geçmişi, yaşam tarzı ve ilişkileri- geleneksel bir yöntemle olmasa da, Marañón tarafından hâlihazırda açıklanmıştı. Braudel tarafından işaret edilen başlıca eksikliğine rağmen –merkezdeki karakterin bir siyasetçi oluşu nedeniyle, içinde işlev görmek zorunda olduğu çevrenin toplumsal, siyasi ve kültürel ortamla ilişkisinin derinlemesine araştırılmamış olması- sonuçta ortaya dikkat çekici bir eser çıkmıştı.

'*La pasión de mandar*' –hükmetme tutkusu- şeklindeki konuya ışık tutan başlığıyla Marañón'un Kont-Dük biyografisi, çok farklı bir yaklaşım benimsemiş olmasına rağmen, çağına uygun bir eserdi. 1920'ler ve 1930'larda tarihi biyografiler, bilhassa psikanaliz kullanan türleri, son derece revaçtaydı. Marañón, Freud'un çalışmalarına yabancı değildi ve taşıdığı büyük öneminin de farkındaydı; gene de bazı açılardan şüpheleri vardı ve merkezi Avrupa'ya mahsus, diğer kültürel bölgelerde rastlanması zorunlu olmayan psikolojik özellikleri evrenselleştirme eğilimi taşıdığına inanmaktaydı.[84] Marañón, Marburg Üniversitesi profesörlerinden ve 1920'lerde Almanya'da görünen, psikiyatrinin sınırlarını insan fizik yapısını da dâhil edecek şekilde genişleten hareketin önde gelen karakterlerinden olan Ernst Kretschmer'in eserlerinden doğrudan etkilenmişti. Kretschmer'in insanın kişiliği ile fizik yapısı arasındaki yakın ilişki üzerine teorilerinden fazlasıyla etkilenen ve İspanyol endokrinolojisinin kurucusu olan

Marañón, işlenmemiş bir biyolojik determinizme asla teslim olmamakla birlikte, Olivares de dâhil yazdığı tarihi biyografilere konu olan karakterleri Kretschmer'in 'biyotip'lerine[85] uygun şekilde sınıflandırmaya çalışmıştı.

Kretschmer'in sınıflandırmaları zaman sınavından geçememişler, ancak Marañón'un, şizoid karakterli 'astenik' tip olarak sınıflandırılan rakibi Richelieu'ye göre kısa boylu, tıknaz ve şişman olan Kont-Dük'ün sikloit karakterli 'piknik' tip şeklinde canlı bir betimlemesini yapmasına fırsat sağlamışlardı. Marañón tarafından betimlendiği haliyle Olivares, coşku ve depresyon arasında keskin gidiş gelişleriyle piknik tipin özelliklerini doğrulamaktaydı. Coşkulu anlarında hissettiği iyimserliğin etkisiyle ileri hamle yapacak, sınırsız enerjisiyle büyük projeler başlatacak, zorlu çalışmalar için muazzam bir kapasite sergileyecekti. Ardından, döngü kendini tekrar edene kadar sürecek, ruhani ve fiziksel çöküş yaşadığı yoğun depresyon dönemlerine girecekti.

Marañón'un çizdiği Kont-Dük portresi, eserin yazıldığı dönemin psikolojik teorilerinden etkilendiği kadar zamanın siyasi şartlarından da etkilenmişti. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Avrupa'da diktatörler hüküm sürüyordu. Aynı şekilde fiziksel açıdan zıt özellikler taşıyan Mussolini ve Hitler'in yükselişi de, Marañón'a bu fikri vermiş olmalı. 'Hükmetme tutkusu' olan erkekler -Marañón bu tip erkeklerin sayısının az olmadığını kabul ediyordu- 'toplumsal açıdan uygun ortam' bulduklarında diktatör oluyorlardı. "İşte o zaman" diye yazıyordu Marañón, "*caudillo,* diktatör, halk yığınlarının lideri ortaya çıkar."[86] Bu yüzden de 'diktatörlerin iki prototipi'[87] altbaşlığı altında Olivares'in *piknik* ve Richelieu'nün *astenik* morfolojilerinin tartışıldığını görmek şaşırtıcı olmasa gerek. İçsel güç tutkuları 'toplumsal açıdan uygun ortam'la birle-

şince, 17. yüzyıla ait iki rakip devlet adamı, 20. yüzyıl tarzı diktatörlere dönüşmüşlerdi.

Bunun oluşmasına yardım eden entelektüel ve siyasi koşullar göz önüne alındığında, Marañón'un kitabı 1952'de ilk elime geçtiğinde, zamanın gerisinde kalmaya başlamıştı bile. Kont-Dük'ün kişiliğinin ayrıntılı incelenmesi açısından bugün dahi fevkalade bir eser olmasına karşın, o döneme ait belgelerin içine daldıkça, Marañón'un hastasına koyduğu geçmişe dönük teşhise katılmadığımı fark ettim. Olivares'in ruh halindeki değişimler açık olmakla birlikte, bana kalırsa bunlar, morfolojinin gizemleriyle olduğu kadar yabancı bir ülkeden gelen kötü haberle, ya da tek çocuğunun ölümü gibi kişisel anlamda yıkıcı bir olayla da açıklanabilirdi. Aynı zamanda Olivares'in duygularının şiddeti kadar, bu duyguları kontrol altında tutma yönündeki kararlılığından da etkilenmeye başlamıştım. Bu kararlılık, Hıristiyan teslimiyetçiliği ile Neo-Stoacı karışımın eseriydi. Marañón'un, kitleleri yönlendirme ve harekete geçirme açısından son derece kısıtlı imkânlara sahip 17. yüzyıl devlet adamlarını modern teknolojinin bütün imkânları ellerinin altında olan 20. yüzyıl diktatörleriyle aynı kefeye koyma çabaları beni pek etkilememişti.

Hepsinden önce Marañón Kont-Dük'ün hükümdarla, akranı soylular ve kendi yakın çevresiyle olan kişisel ilişkilerine ışık tutmakla birlikte, siyasi ortamla üstünkörü ilgilenmiş, 'toplumsal açıdan uygun ortam'ın gücü ele geçirip elinde tutmasına nasıl yardım ettiğine açıklık getirmemiştir. İşte bu noktada, konuya hâlâ daha yararlı bir katkının yapılabileceği sonucuna vardım. Marañón'un kitabının mevcudiyeti sayesinde, geleneksel biyografik yaklaşımı benimseme ve seçtiğim öznenin karakterini derinlemesine araştırma zorunluluğundan kurtuldum. Bu, hâlihazırda yapılmıştı ve Marañón'un her yorumu beni ikna edememiş de olsa, daha derine inme-

nin ve ortaya daha ikna edici bir kişisel portre çıkartmanın mümkün olduğundan emin değildim.

Bu farkındalık, daha çok ilgimi çeken şeylere yönelmemde serbest hissetmemi sağladı –algılanmış bir çöküş anında, güçlü iktidarın yaşadığı sorunlar-. Burada vurgulanan sorunu çözmenin en iyi yolu neydi peki, biyografik yaklaşım mıydı? *Annales* ekolüne ait tarihçilerin bakış açısına göre, bu sorunun cevabı kesinlikle hayırdı. Gene de Braudel'in kişisel olmayan muazzam güçlerin elinde yalnızca bir tutsak olan II. Philip tasviri de içime sinmemişti. Ayrıca, uzun dönem ekonomik ve sosyal trendlere yoğunlaşmayı içeren çağdaş akımın, geçmişi bir dizi soyut kavrama dönüştürme tehlikesi taşıdığına inanıyordum. Devlet adamlarına işlev gördükleri toplumsal ve ekonomik çevrenin getirdiği sınırları kabul etmekle birlikte, insan faktörünün gücünü küçümsemenin riskli olduğuna karar verdim. Gerçekten de benim açımdan geçmişin büyüsü, büyük oranda bireyler ve çevresi arasındaki sürekli etkileşimi gözlemekte yatıyor. Dahası çevre kavramı, 'toplum' ve 'ekonomi' ile de sınırlı kalmamalı, kültürü ve *Annales* ekolünün Braudel sonrası dönemde giderek artan oranda ilgileneceği, *mentalités* olarak bilinecek bir başlığı da içermek zorunda. Toplumsal ve ekonomik koşulların insan yaklaşımı, davranışları ve kültürel şartlanmaya oranla daha 'temel' kabul edilmeleri için iyi bir neden göremiyorum.[88]

Bir tarihçi olarak, gelişimimin şekillenme aşamasında Herbert Butterfield'ın düşünce tarzım üzerindeki etkisi dâhil, kendi kültürel şartlanmalarım nedeniyle, kapsamlı yaklaşımlarını ve açıklayıcı güçlerini çekici bulmakla birlikte, geçmişin Marksist ve *Marxisant* yorumu karşısında kuşkucu bir tavır takındığım şüphesiz. Her zaman için, geçmiş üzerine her türlü incelemede insan faktörü, karakter ve Harold Macmillan'ın ünlü deyişiyle "olaylar evlat, olaylar" dediği şeye yer ayrıl-

ması gerektiğine inandım. Beklenmedik olaylar –ani ölümler, yerine ulaşan ya da ulaşmayan önemli bir mektup- geçmişi canlandırırken ya da açıklarken hikâyenin dışında asla bırakılmamalı. Diğer yandan tarihi inceleme, olayların –Braudel'in kınarcasına betimlediği şekilde 'yüzdeki dalgalanmaların'- kronolojik sırayla nakledilmesinden fazlasına gereksinim duyar.[89] Hırslı her tarihçi, bir çağın karakter özelliklerini, insan eylemlerini ve davranışlarını anlaşılır kılacak şekilde yansıtma ve hikâyenin akışını bozmadan analiz ile tasviri harmanlamanın zorluğuyla karşılaşır. Nihayetinde bütün iyi tarihçiler, şu ya da bu şekilde bir hayal kırıklığı yaşanacağını bilirler. Hiçbir anlatı yeterince kapsamlı, hiçbir açıklama mutlak değildir; tasvir ile analiz arasındaki dengeyi bulmak da zordur. Umulabilecek en iyi sonuç, geçmiş dönemlerin, insanların ve olayların, elde kalan kanıtların elverdiğince olası bir yeniden canlandırılmasına yaklaşabilmektir –bu canlandırmanın ayrıca okuyucuyu cezbedecek kadar etkin bir biçimde sunulması da gerekmektedir.

Benim görüşüme göre 17. yüzyılda İspanya'nın sorunlarına başlıca oyunculardan birinin biyografisi aracılığıyla yaklaşma yönündeki görüş, dönemin tarih yazınının güncel durumu tarafından desteklenmekteydi. Bunun çoğu modern standartlarda yetersiz olsa da, kendi incelemelerine başlama aşamasında olan iki ya da üç çağdaş İspanyol tarihçinin yakın ilgisini çektiği için şanslıydım. Simancas'da birçok kez keyifle sohbet ettiğim Antonio Domínguez Ortiz 1960'ta, Braudel'in benden yazmamı istediği IV. Philip'in maddi durumunun incelemesini yayınlandı.[90] Domínguez Ortiz'in vardığı sonuçlar zaman içerisinde, bilhassa Braudel ile Paris'te çalışan ve benimle de Princeton'da bir sene kalacak olan ekonomi tarihçisi Felipe Ruiz Martín tarafından düzeltilip eklemeler yapılacak olsa da bu kitap, krallığın mali durumu ve Olivares rejiminin

mali politikasının durumu üzerine panoramik bir araştırma içermekteydi. Bu araştırma bana, kendi çalışmalarım için ihtiyaç duyduğum başlama noktasını verdi. Domínguez Ortiz ayrıca 1963 ile 1970 yılları arasında 17. yüzyıl İspanyol toplumu üzerine, özellikle asiller ve rahipler sınıfıyla ilgili etkileyici bir araştırma içeren iki cilt daha yayınlamıştı.[91] Bu arada, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki fikirlerle ilgilenen büyük İspanyol tarihçisi José Antonio Maravall, Altın Çağ edebiyatıyla alakalı yoğun incelemesinin sonuçlarını Barok çağı kültürü üzerine çok nüfuzlu, hatta tartışmalı bir konuma yükseltecek bir dizi makale ve kitap da yayınlıyordu.[92]

Bu farklı yayınlar, kendi kitabımda hangi konuya odaklanmayı seçersem seçeyim, 1950'li yıllarda Kont-Dük ve Katalan politikası üzerine araştırmalarıma başladığım sırada mevcut olana göre çok daha fazla malzeme olduğu anlamına gelmekteydi. Diğer yandan, bilgi dağarcığımızda muazzam boşluklar da vardı. Dönemin belli başlı bazı siyasi kişilikleri hakkında nispeten çok az bilgi bulunmasının yanı sıra, olayların nasıl geliştiği de net değildi ve temel kronoloji sıralamasını bilmeden olayların neden ve nasıl böyle geliştiklerini keşfetmek de mümkün değildi. Herbert Butterfield'ın çelişik görüşlere sahip olduğu 'diplomasi tarihi' beni hiçbir şekilde heyecanlandırmasa da, olayların tam sıralamasını belirlemenin önemini kavramıştım. Böylece Butterfield'ın genç bir tarihçi için bir dizi karmaşık diplomasi pazarlığının analizinden daha iyi bir eğitim olamayacağında neden ısrar ettiğini de anlamış oldum.[93] Kont-Dük'ün Fransa ya da İngiltere politikalarının gelişimine odaklanarak ve Madrid'e giren ve çıkan postanın akışını izleyerek, en azından sonu barışa ya da savaşa giden günlük gelişmeleri daha iyi anlayacaktım. Bunun da ötesinde, önemli kararların neden alındığını ya da alınmadığını bilmek zorundaydım. Politika da Kont-Dük'ün kontrolünde oldu-

ğuna göre, ona ait evraklarda, mektuplarda ve konuşmalarda aradığım ipuçlarının çoğunu bulma ihtimalim de yüksekti.

İspanya kralı IV. Philip hakkındaki tarih yazımının mevcut durumunun yol açtığı çeşitli kaygılar, dönemin sorunlarına yaklaşmanın en iyi yolunun, hükümdarlığın egemen kişiliği olan Kont-Dük'ün yöneticilik kariyerinin incelenmesi olduğu yönündeki inancımı güçlendirdi. Aynı zamanda geçmişi 'büyük adam' yaklaşımıyla incelemenin tehlikelerinin farkında olmanın rahatsızlığını da taşıyordum. Biyografi yazarının dikkatinin yoğunlaştığı karakter oluşu nedeniyle, Kont-Dük sahneye hâkim konumdaydı. Ancak gerçek hayatında da, geçmişe bakıp düşündüğümüz kadar buyurgan bir karakter miydi acaba? Çalışma arkadaşları, danışmanları ve subaylarının hakkını yiyor olabilir miydik? Kont-Dük kendi kuşağının, ya da en azından elitlerin ve bir kesimin değerlerini ve inançlarını temsil ediyor muydu, yoksa tavrı ve davranışları genel geçer kurallardan büyük oranda farklı mıydı? Bu soruların kolay bir cevabı yok ve biyografik yaklaşımın geçerliliği hakkında bir takım şüpheler uyandıracakları da kuşkusuz.

Bir de tarafsızlık meselesi var elbette. Napolyon ya da II. Philip'in davranışlarını ya da onları harekete geçiren nedenleri anlayabilmek için zihin yapılarına olabildiğince yakından bakmak önemli. Yığınla etken tarafından şartlanmış olabilirler –aile geçmişleri ve sosyal çevre, yetişme tarzı ve eğitim, kişilik ve yaratılış ve günlük hayatın bütün deneyimleri. Biyografi yazarının birinin zihin yapısına yakınlaşmasının tek yolu, zihnen o kişinin tebaası ile birlikte yaşaması, mektuplarına, evraka ve hayatlarına ışık tutan her türlü bilgi kırıntısına gömülmesidir. Ancak geçmişe ait karakterlere böylesine yakın yaşamak, kaçınılmaz şekilde dünyaya onların gözünden bakmak demektir. Empati kurmak biyografi sanatının ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, ihtiyatlı davranılmazsa em-

pati kolayca sempatiye kayabilir. Benim açımdan, kendi döneminden birçokları gibi Kont-Dük de buyurgan ve sevimsiz bir kişilikti; ancak karşılaştığı seçenekleri kafamda tarttıkça –Hollandalılarla barış anlaşması yapıp yapmamak gibi- kendimi onun ikilemlerini yaşarken ve sorunlarını onun adına çözmeye çalışırken buldum. Biyografiye konu olan kişiyi çok iyi tanıyıp da objektifliğinizi korumaya çalışmak, bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadele sonuçta.

Siyasi biyografi söz konusu olduğunda, yazarlar dünyayı öznenin gözünden görme eğilimi göstermekle kalmıyor, aynı zamanda hikâyeyi de onun hayatının izlediği şablonlara uydurmaya çalışıyorlar. Bir tarihçinin bir döneme ya da bir hükümdarlığa şekil vermesinin birden çok yolu var. Benim Kont-Dük'ün uyguladığı siyaset etrafında dönen bir kitapta başlıca kaygım, onun İspanya'nın uluslararası konumunu düzeltmekteki kararlılığıyla ülke içinde reform yapma yönündeki hırslı programının nihayetinde birbiriyle çeliştiğini göstermekti. Bu bakış açısına göre hükümdarlığın dönüm noktası, 1628 yılında Mantua'daki Veraset Anlaşmazlığı'nda askeri müdahale lehine karar vermesiydi – savaşın gerekleri yüzünden reform programından fedakârlık yapmasıyla sonuçlanan bir karar. Öte yandan bir ekonomi ya da toplum tarihçisi dönüm noktasını aşağı yukarı aynı döneme yerleştirmeyi seçse bile, bunu 1630 civarında yaşanan tarımsal ve ticari buhrana bağlayacaktır.

Siyasi biyografi, doğası gereği, şu ya da bu nedenle esas aktörün alanının dışına düşen ögeleri ve olayları unutma ya da hariç tutma eğilimindedir. Ben de bu kitabı fiilen yazmaya kalkıştığımda, ne kadar çok şeyi dışarıda bırakmak zorunda kaldığımı fark etmeye başladım. Bununla beraber, neyse ki tek bir cildin sınırları içerisinde uzun uzadıya tartışma imkânı bulamadığım, dönemin diğer yönlerini inceleme fır-

satları geçti elime. Cambridge Üniversitesi beni 1982-83 yıllarında Trevelyan derslerden birini vermem için davet etti ve ben de, konu olarak iki rakip devlet adamı olan Richelieu ve Olivares'in karşılaştırmalı incelemesini seçtim. Bu sayede iki adamın ilişkisini ayrıntılı şekilde araştırma ve daha önemlisi, aralarındaki farkları ve ortak yanları da inceleme fırsatı buldum. Richelieu ile Fransa Kralı XII. Louis'i daha yakından tanıyınca, Olivares ve yaşadığı sorunlar hakkında da daha geniş bir bakış açısı edinmiş oldum. Olivares bu şekilde İspanya bağlamından çıktı ve yaşadığı sorunlar ile verdiği tepkilerin, kendi dönemi ve İspanya'nın da parçası olduğu Avrupa medeniyeti tarafından nasıl şartlandırıldığını anladım.[94]

Ayrıca, Princeton'daki çok sayıdaki sanat tarihçisi ile ve özellikle ABD'nin önde gelen Velázquez uzmanı Jonathan Brown ile konuştukça, siyasi niyetin ve fikirlerin ifadesi olarak kullanılan görsel imgelerin muazzam önemini de idrak etmeye başladım. Bu imgelerin zengin İspanyol saray kültürü bağlamına yerleştirilmesi gerektiği net şekilde ortaya çıktı ki, böyle derin bir araştırmaya ayıracak yerim yoktu. Görsel betimleme ve betimlemenin doğduğu bağlam, bana kalırsa, başlı başına ele alınmayı hak edecek kadar büyük bir tarihi öneme sahipti. Sonuçta ortaya, Olivares tarafından hükümdarı için Madrid şehrinin eteklerinde kurulan eğlence sarayı Buen Retiro üzerine ortak çalışmanın eseri bir kitap çıktı.[95]

Dönemin diğer yönlerini araştırmak için mola vererek, 'Biyografi' üzerinde aralıklarla çalışmayı sürdürdükçe, bu biyografinin daha geniş bir projenin parçası olarak görülmesi gerektiğini anlamaya başladım. Olivares'in en önemli resmi evrakının editörlüğünü yapmak, Fransız rakibiyle ikisinin politikalarını karşılaştırmak ve IV. Philip'in hükümdarlığında teşvik ettiği kültürel plan... Bütün bunlar birlikte ele alındığında, tek başına bir biyografiye oranla İspanya ve Avrupa

tarihinin yirmi yılının daha geniş kapsamlı bir tetkikini mümkün kılmıştı. Bu da bir dereceye kadar, en azından benim düşünce şeklime göre, bir çağa yalnızca biyografik açıdan yaklaşmaya karşı yöneltilebilecek eleştirileri engelleyebilirdi. Öte yandan, bunun biyografiyi zayıflattığını ileri sürmek de mümkündü –ideal olarak, Kont-Dük'ün kültür hamiliği yönüne ayrılabilecek alanın bu şekilde daralması gibi.[96]

Bu yüzden de bir açıdan zenginleşme gibi görünen bir şey, diğer açıdan eksilme olabiliyordu. Şahsen buna zenginleşme olarak yaklaştıysam bunun nedeni, nihai analizde şahıstan ziyade toplumla, kültürle ve çağla ilgileniyor olmam, biyografiyi bir sonuç olarak değil, sonuca giden bir yol olarak görmemdi. Biyografiler genelde 'eksiksiz' diye adlandırılıyor olsa da, ister biyografiye, ister tarihin başka bir biçimine uygulansın, 'eksiksiz' nitelemesinin yanıltıcı olduğunu kabul etmek gerekiyor. Bütün tarihi projeler, aslında devam eden ve nesiller boyunca süren bir işbirliği biçiminin ürünü olan çalışmalardır. Zaman geçtikçe ortaya çıkan yeni bulguların yanı sıra, her yeni neslin farklı kaygılarla hareket etmesi sayesinde, evvelden son sözün söylendiğine inanılan konulara yönelik oldukça yeni bakış açıları getirmek mümkün olabilir.

Kendi açımdan Kont-Dük'ün siyasi kariyeri üzerine yaptığım incelemeyi bir kapanış değil, başkaları için bir başlama noktası olarak gördüm ve ulaştığım bulguların, bir takım sorulara yanıt vermenin yanı sıra yeni soruların sorulmasına vesile olmasını da umut ettim –özellikle de yeni araştırma yolları açmaya muktedir soruların. Örneğin, araştırmalarım sırasında Olivares'in birbirine bağlı Guzmán, Zúñiga ve Haro Hanedanları'nın merkezindeki, giderek güçlenen bir aile ağı bağlamında anlaşılması gerektiği açıklık kazandı. Bu aile ağının en önemli üyesinin 1643'de iktidardan düşüşünün ardından varlığını sürdürecek kadar güçlü olduğu ve bir

nesil daha hükümet merkezinde kalmayı başardığı anlaşıldı. 1621'den 1665'e kadar IV. Philip'in hüküm sürdüğü devrin siyasi tarihi bu yüzden de birbiriyle akraba iki bireyin, Olivares ve Kraliyet'e yakınlıkta takipçisi Don Luis de Haro'nun değil de, iki grup ailenin hâkimiyeti açısından yazılabilir. Böyle bir yaklaşım, aile ağının bazı üyelerinin gücün merkezine yakınlaşma ayrıcalığının sağladığı fırsatlardan yararlandıklarını göstermeye çalışacaktır. Siyasi nüfuz, toplumsal ve ekonomik nüfuzu doğurabilir ya da sağlamlaştırabilir ve bu da aile servetine dönüşebilir.

Erken modern Avrupa yaşamının merkezinde sülaleler otürduğu sürece, siyasi tarihi toplumsal ve ekonomik tarihten ayırma yönündeki her türlü çaba, suni kaçacaktır. Son yirmi otuz senede bunun giderek daha çok farkına varılmasıyla, bir ya da iki baş aktörün rolüne ve boşlukta yürütülen yüksek siyasete verdiği önemle beraber, eski tarz siyasi tarih giderek demode kabul edilmeye başlanmıştır. Gene de bir çeşit bütünlüğe erişmeyi hedefleyen bir çağ raporunda, siyaset ve karar oluşturma süreçlerinin, müstakil birer süreç olarak kabul edilmeseler dâhi dikkate alınmaları gerekir. Ancak yüksek siyaset, yürütüldüğü toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlama nasıl bağlanabilir? Bu tarz bir bütünleşme açısından tek kişinin biyografisi açıkça eksik kalıyorsa, toplu biyografi ya da prosoposkopi zaman zaman daha parlak alternatifler olarak ortaya çıkmaktadır.

Prosopografik bir yaklaşım tek değil birden fazla kişinin, en azından karşılaştırmalı analize konu olan bir grup kişinin hayat öyküsünün seçilmiş yönlerinin yeniden canlandırılmasını gerektirir. Bir takım insanların ya da bir grubun ortak özelliklerini ya da faaliyetlerini incelemek, üyeleri arasında mevcut olabilecek bağları teşhis etmek üzere tasarlanmış bu tip bir analiz, 1920'lerde ve 1930'larda çok revaçtaydı ve

Anglo-Amerikan tarih bilimi âleminde, özellikle Lewis Namier (1888-1960) ve Ronald Syme'nin (1903-89) adlarıyla özdeşleştirilmekteydi. Syme'nin İmparator Augustus'un yaşamı ve saltanatı üzerine klasik incelemesi olan *The Roman Revolution,* 1939'da basılmış ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Roma siyaset meydanındaki başlıca oyuncular hakkında bulunabilecek biyografik bilgi parçalarını toplayıp birleştiren Alman tarihçilerinin yaptığı araştırmalar temel alınarak hazırlanmıştı. Kitaba yazdığı giriş bölümünde Syme, toplu, prosopografik bir yaklaşıma dair görüşlerini açıkça dile getiriyordu. "Tek bir kişinin karakteri ve maceraları üzerinde manasızca ısrar edilmesi" diye yazıyordu Syme, "tarihe, hakikatten vazgeçme pahasına, dramatik bir ahenk katacaktır. Şahsen ne kadar yetenekli ve güçlü olursa olsun, Romalı devlet adamı, müttefikleri ve yandaşları olmaksızın tek başına varlığını sürdüremez... Devrimci bir liderin kariyeri, önderliğini yaptığı fraksiyonun düzeninden, belli başlı yandaşlarının kişiliği, eylemleri ve nüfuzundan bir parça da olsa bahsedilmeden nakledildiğinde fantastik ve gerçek dışı niteliktedir. Hükümet biçimi ya da adından bağımsız olarak, bütün çağlarda aldatıcı bir dış görünümün ardında bir zümre hâkimiyeti pusuda bekler. Cumhuriyetçi ya da İmparatorluk Roma tarihi de, idareci sınıfın tarihidir."[97]

Bu anlayışın bir benzeri, Lewis Namier ile çalışma arkadaşları ve yardımcıları tarafından hazırlanan 18. yüzyıl Britanyası'nın siyaset ve parlamento tarihinin yeniden canlandırılmasına da bilgi açısından destek oldu.[98] Yönetimdeki elit sınıfın analizinin, hem geçmiş hem de şimdiki zamanda sınıf çatışması ve sınıf çıkarları açısından ele alındığı bir dönemde moda olmasının tesadüf olması mümkün değil. 18. yüzyılda Britanya'nın siyasi ve toplumsal hayatına egemen olan oligarşi, bu tür bir yaklaşım için kusursuz bir vaka incele-

mesi imkânı sunmaktaydı. Ayrıca Namier'in çalışması, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi otuz senede büyük itibar görecekti. Avam Kamarası üyelerinin aile geçmişi, yaşamı ve faaliyetleriyle alakalı sonsuz ayrıntının ortaya çıkartılmasını ve bir araya getirilmesini, çok sayıda bireyin hayatının zahmetli bir uğraş sonucu yeniden canlandırılmasını gerektiren Namier Metodolojisi, her ne kadar kendine özgü bir dehanın damgasını taşısa da, doğrudan doğruya 29.000'den fazla maddesi olan *Dictionary of National Biography*'den türemişti. Gerçekten de bu büyük projenin editörü 1896'da, *Dictionary*'nin bir gün 18. yüzyıl parti siyasetinin "namier'leştirilmesi" adıyla anılacak kavrama olası katkılarını öngörmüştü.[99] Tarihi yazınında alışılageldiği üzere, her nesil kendinden önce gelenlerin omuzlarında yükselir ve her yeni başarı, yeni kavrayışlar için fırsat sunar.

"Namier'leştirme", 18. yüzyıl Britanyası'nın elit tabakasının, ya da en azından bu tabakanın azımsanmayacak bir kısmının toplumsal açıdan anlaşılmasına muazzam katkılarda bulunmakla birlikte, siyasetçileri harekete geçiren nedenlerin ya da karar alma sürecinin anlaşılmasında genel donanımlarının sınırlılığına da sahipti. Namier'in bizzat fark ettiği gibi, kan bağı ve yanaşmalık, politik sadakat açısından şaşmaz bir güvence teşkil etmiyordu. Örneğin, İspanya kralı IV. Philip'in idaresinde egemen üç ailenin incelemeleri ele alındığı takdirde, şahsi rekabetin, kan davalarının ve mutlak hayatta kalma içgüdüsünün yüzeyde güçlü görünen aile bağlarının dayanışmasını nasıl parçalayıp zayıflattığı görülecektir. Öte yandan bu kan davaları ve ayrılıkların tek başlarına incelenmesi de, bir çağa özgü siyasetin sırrını çözmeye yetecek anahtarı sağlamayacaktır. Namier'in bu tarz ailevi ve şahsi ilişkilerin çetrefilli yapısını ortaya çıkartmakla meşgul oluşu, fikirleri siyasetten çıkarttığı ve her şeyi 'çıkara' indirgediği yönünde

suçlamalara hedef olmasına yol açtı. Ne var ki, siyasi hayatta ideolojilerin itici gücü asla sürekli değildir ve 'çıkarlar' ile fikirlerin göreceli önemleri de bir dönemden diğerine değişme eğilimi gösterirler. Siyasi kavimleri bölmeye yönelik büyük meselelerin mevcut olmadığı dönemlerde hizipler ve ailevi gruplaşmalar diğerlerine göre daha büyük bir önem kazanabilecekleri gibi, siyasi inançlarla en azından kısmen sağlanabilecek bütünlüğün oluşturulması için aşırı oranda bir politik idare uygulamak gerekebilir.

Bir dizi fikir ve değer yargısından doğan böylesine bir inanç, erken modern toplumların siyasi yaşantısında merkezi öneme sahip aile ve hizip gruplaşmasının gerektirdiği kadar incelemeyi hak etmektedir. Bu fikirleri ve değerleri teşhis etme ve inceleme teşebbüsü, son zamanlarda yaşanan ve tarihçileri önceki nesillerin ve kendilerinin dili kullanım şekillerine karşı fazlasıyla hassas yapan 'dilbilimsel dönüşüm' nedeniyle taze bir enerji kazanmıştır.[100] İspanya'nın Altın Çağ'ını incelerken, '*reputacion*' kelimesinin dönemin siyasi yazınında ve İspanyol Devlet Şurası'nda sıklıkla yüzeye çıkışı dikkatimi çekmişti. '*Reputacion*,' Meclis üyelerinin kullandığı anlamıyla, erken modern toplumlarda egemen olan karmaşık şeref kavramıyla ilişkiliydi. Aynı zamanda çağdaşlarının ve gelecek nesillerin gözünde İspanya ile krallığın konumu ve itibarı da bu kavrama dâhildi. Meclis üyeleri, itibarın –saygınlığı yitirmemenin- öneminin farkındaydılar ve 16 ve 17. yüzyıl İspanyası'nın dış politika kararlarının şekillenmesinde bu tema merkezi rol oynamaktaydı.[101]

17. yüzyıl İspanyası'nda 'itibar', 'muhafaza' ve 'ıslahat' gibi anahtar kelimelerin ayrılıp incelenmesi, devlet adamları ya da elit politik zümrenin tavrına ve düşünme şekline dair önemli ipuçları sağlayabilir.[102] Ancak bu kelimelerin ve arkalarındaki temanın doğasında mevcut gücün, onların geniş

kapsamlı yankıları ve toplumdaki bir ihtimal çekişmeli kullanımlarıyla yakından ilintili olduğu ve incelemeyi gerektirdiği de bir gerçek. Ayrıca yankılanımları olduğu kadar, bu kelimeler açıkgöz politikacılar tarafından manipülasyon aracı olarak kullanılmaya da açık oluyorlar. Olivares tarafından bir plan çerçevesinde kullanılan 'itibar' kelimesi, kendisinden önce gelen ve izlediği politikalarla krallığın ve İspanyol monarşisinin *reputación*'unu yıktığı iddia edilen Lerma Dükü'nün rejimini kötülemeye yarayan bir araç olmuştur. Şerefine ciddi anlamda düşkün bir toplumda böyle bir suçlamanın hassas noktalara dokunacağına güvenmek de mümkün elbette.

Belli kelimeler siyasi gerekçelerle bir plan dâhilinde kullanılmış olsalar da, güçlerini içinden çıktığı kavramsal toplumdan alırlar. Siyasi liderin ya da liderlerin niyetinin yeniden canlandırılması için bu kavramsal dünyanın özelliklerine ilişkin bir farkındalık gerekmektedir. Bu liderlerin ve onların kuşağının dünya görüşü yalnızca aile geçmişleri ve kişisel deneyimleri ile değil, aynı zamanda aldıkları eğitimin biçimi ve içeriğiyle, inandıkları dinle (ya da dinsizlikleriyle) ve okumuşluklarıyla da şekillenecektir. Kitap ve yazılı metin tarihi tarihçiler arasında giderek daha çok rağbet gördükçe, kütüphane katalogları sıkı ve titiz bir incelemeye konu olmaya başladı.[103] Bununla beraber, bir kütüphanenin içeriğinin sahibinin düşünsel dünyasına ilişkin verdiği ipuçlarının ihtiyatla ele alınması gerektiği, genel kabul gören bir gerçek. Kütüphane raflarındaki kitapların kaç tanesi miras kalmış ya da hediye gelmiştir, ya da kütüphane sahibi kitaplardan kaç tanesini gerçekten okumuştur? Kont-Dük ciddi bir kitap aşığıydı ve 17. yüzyılın en muazzam kütüphanelerinden birine sahipti; buna rağmen, okumuş kişilerle fikir teatisinde bulunmaktan hoşlansa da, kütüphanesindeki kitaplardan kaç tanesini, han-

gilerini okumaya vakit bulduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi yok.[104]

Bununla birlikte, kitap satıcıların tuttukları envanterlerden, matbaa ve kitap satışlarının incelenmesinden farklı türden kitapların ne kadar revaçta olduğu hakkında bir fikir edinmek ve toplum üzerindeki etkilerini ölçmek mümkün elbette. Örnek olarak, Tridentine sonrası Katolizm ve Justus Lipsius'un Neo-Stoic yazılarının Richelieu ve Olivares'in ait olduğu okumuş Fransızlar ve İspanyollar üzerinde önemli etkileri olduğuna dair birçok gösterge mevcut.[105] Bu yüzden de, belgeleri ve yazışmaları arasında disiplin, otorite ve düzen gibi *Lipsian* kavramlara sıklıkla rastlanması da şaşırtıcı değil elbette. Çağdaşları arasında yayılan bu kavramlar söz konusu siyasetçiler tarafından yalnızca çağdaşlarının düşünsel dünyalarını şekillendirmek için değil, eylemlerini meşru göstermek için de kullanıldı.

Siyasi eylemlerin ortaya çıktığı bağlamlar, yalnızca ifade edildikleri kavramlar ve kelimelerle tanımlanmıyor elbette. Aynı şekilde, kelimeler ve kavramlar gibi zaman içerisinde değişen siyasi ve toplumsal çevreyle de biçimlendikleri bir gerçek. Erken modern Avrupa'nın monarşiyle yönetilen toplumlarında güç, kralın elinde toplanmıştı. 17. yüzyıl Katalonyası üzerinde çalışırken, döneme ait dilekçelerde '*servicio*' ve '*merced*' kelimelerinin -hizmet ve lütuf- mütemadiyen tekrarlanması sayesinde, erken modern Avrupa toplumlarının toplumsal ilişkilerin karşılıklı doğası çevresinde kurulduğu ve bunların nihai çözümlerini kralın şahsında buldukları gerçeği kafama dank etti.[106] Tebaa, kralına sadakatle hizmet etmekle görevliydi, ancak kralın sadık tebaasının hizmetlerini aynı şekilde somut lütuflarla ödüllendirmek gibi bir zorunluluğu yoktu. Tebaadan, kraldan aldığının bir kısmını, benzer biçimde icra edilen ya da beklenilen hizmetler karşılığında kendi

akrabalarına ve kendilerine bağlı kişilere geçirmesi bekleniyor ve bu süreç, her aşamada bir parça küçülerek, toplumsal basamaklarda inildikçe tekrarlıyordu. Bu toplumlarda iltimas, güç anlamına geliyordu. Nihai iltimasın ve gücün kaynağı da, tahtta oturan kişiydi. Kraliyet otoritesi ve son çare olarak da askeri güçle desteklenen "iltimasların adil şekilde dağıtılması" sayesinde başarılı krallar emirlerine uyulmasını garantiye almış ve yönetimin gerektirdiği vazifeleri yerine getirmiş oluyorlardı.

Bu nedenle, monarşi ve hiyerarşi düzeniyle işleyen toplumlarda, her şeye kadir bir Yaratıcı tarafından ayarlanan ve emredilen buyrukları tekrarladığı kabul edilen kral, siyasi sitemin yürümesi açısından vazgeçilmez bir unsurdu. Richelieu ya da Olivares'in kendi krallarına hitap ederken kullandıkları abartılı dil, bir hükümdara hizmet edenin ya da asil bir varlığın yanına kabul edilenin itaatkârlığı ve küçümsenmesi, kraliyet otoritesinin ilahi karakterini ve kaynağını canlı bir şekilde yansıtmaktaydı. Bu bakış açısı sorgulanacak ve karşı çıkılacak olsa da, monarşiyle yönetilen erken modern Avrupa toplumlarına uzun süre yayılmayı sürdürecektir.

Genelde hürmetkâr tavır içerisinde olmayan günümüz batı toplumları açısından monarşinin geleneksel aurasını hatırlamanın kolay olmadığı ve yok olmuş bir dünyaya girmenin de çok büyük bir hayal gücü gerektirdiği bir gerçek. Dünya giderek geçmişe yaklaşırken, krallık olgusu da tarihçilerin dikkatini daha çok çekmeye başladı; ancak bunda da, birçok başka şeyde olduğu gibi, antropolog çalışma arkadaşlarının gerisinde kalma eğilimi gösteriyorlar. Bir zamanlar oldukları gibi kabul edilen gerçekler, artık incelenmek ve açıklanmak zorunda. Krallığın tarihçiler tarafından araştırılması uzun bir tarih içermekle birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısında, Ernst Kantorowicz'in ilk kez 1957'de basılan itibarlı araştırması

The King's Two Bodies tarafından etkin bir biçimde şekillendi.[107] Ortaçağ'daki Hıristiyanlığın hayal ürünü olan, krallığın hem ilahi hem de insani doğasının kaynağını ve gelişimini takip eden Kantorowicz, monarşinin gücünün karakterini, işleyişini ve tezahürünü keşfetmenin yeni yollarını gösterdi. İnsanın ve ilahi gücün kralın kişiliğinde birleşmiş şekilde algılandığı gerçeği, bir hükümdarın davranışlarına dair herhangi bir incelemenin onun kişiliğine eşlik eden ritüelden ve tantanadan artık hiçbir zaman tamamen ayrılamayacağını açıkça ortaya koymuştur. Böyle bir yaklaşımın değeri ve önemi, sembolik antropolojinin, bilhassa 19. yüzyıl Balili 'tiyatro-devlet'i tanımıyla sembollerin bir plan çerçevesinde kullanılmasının toplumun işleyişinin ve gücün kullanımının bütünleyici bir parçası olduğunu gösteren Clifford Geertz'in çalışmaları sayesinde doğrulandı.[108]

Geertz'in topluma bakışında, sembollere siyasetten daha çok önem verdiği iddia edilebilir elbette. Ancak saray hayatı ve merasimler üzerine incelemeler çoğaldıkça, siyasi tarih de erken modern Avrupa'nın siyasi sürecinde ritüel, sembolizm ve imgelemin işgal ettiği yere, hükümdarlar ile danışmanlarının güçlerini arttırmak için imgeleri kullanma ve yönlendirme şekillerine giderek daha çok yer vermek zorunda kaldı.[109] Krallığın incelenmesi zaman zaman krallığın temsiline ilişkin anlatıların baskınına uğrasa da, saray çevresine ilişkin bir bilginin, erken modern siyasi faaliyetlerin gerçekliğini kavramak açısından elzem olduğu açıkça ortaya çıktı.

Ne var ki saray ritüellerinin ve kraliyetin şatafatının antropolojik açıdan tahlili geçmişin statik bir tablosunun çıkartılmasına, geleneğine en bağlı saraylarda bile yüzeyin altında süren değişimin ortaya çıkartılamamasına neden olabilir. Yeni krallardan kendi programları olması ve kendi adamlarını önemli mevkilere getirmeleri bekleniyordu. Erken modern

dönemde, değişen koşullara göre dönüşüm geçirerek zaman içerisinde evrimleşen hükümdarlıklar arasında en önemlisi, kıtanın rakip dini gruplara bölünmesine ve tebaaları arasında dinsel karşıt görüşlerin doğuşuyla kralların otoritesine ülke içinde büyük çaplı bir karşı çıkışla sonuçlanan Protestan Reformu'ydu. 16. yüzyılda, muhalefetin eline geçtiğinde monarşi yönetimine karşı ölümcül bir tehdit olabilen, ne var ki aynı zamanda taht ve mihrabın ayrılmaz bütünlüğünde ve ilahi buyrukla gelen görevlerinde ısrar eden kralların kendi otoritelerini sağlamlaştırmalarına ve çoğaltmalarına da izin veren din, iki tarafı keskin bir bıçağa dönüşmüştü.[110]

Bu arada başka önemli değişikler de yoldaydı. İspanya kralı IV. Philip'e değil de tebaasından birinin siyasi biyografisine geniş zaman ve emek ayırmam gerektiği gerçeği, siyasi manzaranın değiştiğinin bir göstergesiydi. Kral gücün en yüksek noktasında yer almakla ve bu yerini korumakla beraber, hükümetin işleyişi giderek daha çok vakit almaya ve hamilik yönetiminin yapısı karmaşıklaşmaya başlamıştı. Kraliyet Meclisi üyeleri *(councillor)* her zaman siyasi yaşamın bir gerçeğiydi ve kralların da her zaman birilerini diğerlerine göre daha fazla kayırdıklarını söyleyebiliriz. Ancak 17. yüzyılın başlarında Avrupa saraylarında Meclis üyesi ve "gözde" olma özelliklerini şahıslarında birleştiren ve soylu hükümdarlarının, krallarının üstlenmesi beklenen bazı yüklerden kurtulmasına yardım eden birkaç güçlü kişiliğin ortaya çıkışına şahit olundu. Ne tam olarak eski tarzda gözde, ne de modern tarzda başbakan olan bu kişilikler –Fransa'da Richelieu, Lerma Dükü ve İspanya'da Olivares Kont-Dükü, İngiltere'de Buckingham Dükü- zamanla "Gözde Nazırlar" olarak tanındılar.

1963'de, ben Olivares hakkında yazmaya başlamadan çok önce, hayatı 1996'da bir terörist saldırıda zalim bir şe-

kilde erken sonlanan seçkin İspanyol hukuk tarihçisi Francisco Tomás Valiente, 17. yüzyıl İspanyası'nın hükümetinde merkezi bir kişilik olan "Gözde Nazırlar" üzerine çığır açan bir kurumsal inceleme yayınladı.[111] On bir yıl sonra Orta Avrupa'dan Fransız bir tarihçi, Jean Bérenger, 17. yüzyıl tarihçilerinin "gözde nazırları" yalnızca ulusal bağlamda değil, 'bir Avrupa fenomeni' olarak incelemeleri gerektiğini iddia etti.[112] Bérenger ortaya zorlu bir görev atmıştı. Çalışma arkadaşlarımdan birisiyle birlikte tam olarak bunu yapmak üzere tasarlanmış bir konferans düzenleyerek bu görevi üstlenmeye karar verdik. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve 1999'da yayınlanan kitap, yeterince geniş kapsamlı olmaktan uzak olsa da, bu fenomenin boyutlarının altını çizmenin yanı sıra, bu fenomeni karşılaştırmalı bir temel üzerinde incelemenin zorlukları kadar, sunabileceği olasılıkları da açıklamaktaydı.[113] Koşullar ülkeden ülkeye, saraydan saraya değişmekteydi ve gözde nazırın, ya da ona yakın bir kişiliğin ortaya çıkışının, benzer bir dizi koşulun doğurduğu bir sonuç mu olduğu, yoksa belirli bir bölgenin koşullarının neticesi mi olduğu da belli değildi. Ayrıca kralların 1660'dan sonra şahsi otoritelerini, zaman zaman beyhude bir çabayla da olsa geri almaya çalıştıkları düşünüldüğünde, gözde nazır çağının geçici bir dönem olarak görülmesinin nedenleri de açık değil.

Konferans ve sonucunda ortaya çıkan kitap sayesinde, 19. yüzyıl tarihçileri tarafından şöhretlerini İngiltere Kralı I. James ya da İspanya Kralı III. Philip gibi kralların şahsi zayıflıklarına ya da kusurlarına borçlu oldukları gerekçesiyle ciddiye alınmayan bazı kişiliklerin siyasi, toplumsal ve kültürel önemlerine dikkat çekilmiş oldu. Bu kişiliklerin birkaçının 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçiş sırasında ortaya çıktıkları ve geniş çaplı skandalların öznesi haline geldikleri gerçeği, çözülmemiş bir dizi soruyu da beraberinde getirmektedir. Bu

soruların çözümü, eğer bulunursa, dar yapısal terimler çerçevesinde ifade edilen eski usul siyasi tarihten, ya da temel cevaplara kişiliklerin incelenmesiyle ulaşmaya eğilimli mutlak biyografik yaklaşımdan gelmeyecektir.

Siyasi tarihten ve biyografiden hâlâ daha yararlanabiliriz, ancak son yarım yüzyılda geçmişin incelenmesinin gelişme şekli, *The Count-Duke of Olivares*'i[114] yazmaya başladığımda aklımın köşesinden bile geçmeyecek bir bağlam zenginliği yarattı. Bu kitabın 1986'da yayınlanması, bilhassa İspanya'da, geçmişin anlaşılmasında biyografik yaklaşımın değerinin kabul görmesine katkıda bulunmuş olabilir. Uzun zamandır yakınıp durduğum "İspanyol Ulusal Biyografi Sözlüğü"nün bulunmayışına karşı hem özel sohbetlerimde hem de genelde yaklaşımın değişmiş olduğunun da bir göstergesi. Bu açık, nihayet İspanya Kraliyet Tarih Akademisi tarafından *Oxford Dictionary of National Biography* örnek alınarak hazırlanan elli ciltlik bir eserle kapatılacaktı.[115]

Zenginleşmiş siyasi tarihin muazzam olanaklar sunduğu, ancak beraberinde teknik sorunlar da getirdiği bir gerçek. Bu labirentte her tarihçinin kendi yolunu bulması gerekecek. Hayal gücü, empati, geniş bir yelpaze içerisindeki çeşitli kanıtlara hâkim olma becerisi; siyasi aktörler ile, kendilerini şekillendiren ve karşılığında şekillendirmeye çalıştıkları toplumsal, kavramsal ve siyasi dünya arasında inandırıcı bir bağ kurulmak isteniyorsa, bütün bunlar dikkate alınmak zorunda.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çöküşün Algılanışı

1962'de Britanyalı gazeteci ve yazar Anthony Sampson, savaş sonrası Britanya'nın yönetildiği kurumlar ve bu kurumların başındaki kişiler üzerine *Anatomy of Britain* adında eleştirel nitelikte ve yüksek itibarlı bir eser yayınladı. Kitabın başarısı, dokuz sene sonra *The New Anatomy of Britain* adlı ciddi anlamda gözden geçirilmiş basımı getirdi. Bu dokuz sene boyunca, savaş sonrası ve İmparatorluk sonrası Britanya'nın konumuna dair yoğun tartışmalar yapıldı –özellikle de, Avrupa ve ABD ile ilişkileri ve değişen dünyanın zorluklarıyla baş etme kapasitesi üzerine. *Anatomy*'nin gözden geçirilmiş basımının kapağını açtığımda, ilk basımın girişinde kullanılan –sırasıyla Walter Bagehot, Amiel ve Edinburg Dükü'nden yapılan- üç alıntının yerini bana ait bir cümlenin aldığını görünce şaşırdım. Söz konusu cümle, 17. yüzyıl İspanyol seçkinlerinin tavır ve davranışları üzerine vardığım bir yargıyı ifade ediyordu: 'Her şeyini İmparatorluğa yatırmış ve küçülen bir mirasın gitgide değerini kaybeden kalıntılarıyla çevrili bir toplumun varisleri, kriz anında anılarını bir kenara bırakmayı ve yaşamlarının antik kalıplarını değiştirmeyi gururlarına yediremediler.'[116]

Britanya'da 1960'lı ve 1980'li yıllar arasında yaşanan toplumsal tartışmanın büyük kısmı, açıkça ya da üstü örtü-

lü şekilde, çöküş teması etrafında yürütüldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan ve bir müddettir anlaşmazlıkların yarattığı gerilimini gayet güzel atlatıyormuş gibi görünen bu ülke, çöküşe sürükleniyor olabilir miydi? Şayet bu doğruysa, sebepleri nelerdi ve geri dönüş mümkün olmadığı takdirde, en azından çöküş süreci kontrol altına alınabilir miydi?[117] *Anatomy of Britain*'ın birinci basımından bir sene sonra basılan *Imperial Spain*'den alınan bu cümlenin, yazarı derinden etkilediği açıkça anlaşılıyordu. Sampson, Britanya'nın çağdaş elit tabakasının bakış açısıyla, ulusal ihtişamdan ve İmparatorluk gücünden ikinci sınıf bir konuma doğru yokuş aşağı hızla yuvarlanan İmparatorluk İspanyası'nın elit sınıfı arasında rahatsız edici benzerlikler bulmuştu. Bu İspanya benzetmem, aralarında önde gelen siyasetçiler olmak üzere, başkaları tarafından da bulup çıkartılacak ve bu ifade 1980'lere kadar canlılığını koruyacaktı.[118]

Çok farklı bir toplumun üç yüzyıl önce yaşadığı deneyimleri betimleyen bir cümlenin savaş sonrası Britanyası'nda bu kadar popüler olması, geçmiş ve şimdiki zamanın sürekli ve bazen beklenmedik şekilde birbirinin içine geçtiklerini canlı bir biçimde ortaya koymaktadır. Gerçek ya da hayal ürünü benzerlikler fark ediliyor, aralarında paralellikler kuruluyor ve mazi, güncel tartışmalar için bir cephane deposu olarak kullanılabiliyor. Ancak tarihçiler araştırma konularını güncel kaygılara göre seçtiklerine göre, bu sürecin iki yönlü işlediğini de kabul etmek gerekiyor.

Bu süreç, bazen açık ve net işliyor. *The Rise and Fall of Great Powers* adlı eseri 1987 yılında ilk ortaya çıktığında yayıncılık dünyasında olay yaratan Paul Kennedy'nin 'muhteşem stratejiler' üzerine hazırlanmış denemelerden oluşan bir ciltte benden Olivares hakkında *'Managing Decline'* başlıklı bir denemeyle katkıda bulunmamı istemiş olması, bir tesadüf değildi.[119]

Bu istek, Bayan Thatcher'ın Britanya'da farkına varılan çöküşün işleyiş sürecini tersine çevirme teşebbüsüyle aynı döneme denk düşüyordu. Aynı zamanda Amerikalılar da, kendi açılarından, ABD'nin Britanya, İspanya ve antik Roma devletince gidilen patikadan inişe geçmiş olabileceğinden endişe etmeye başlamışlardı. Gerçekten de Kennedy'nin *Rise and Fall* adlı eserinin Amerikalılar arasında kazandığı başarı, büyük ölçüde, geçmiş imparatorlukların tarihine dair edinilen bilgilerin kendi toplumlarını gelecekte nelerin beklediğini öngörebilmelerine imkân vereceği inancına bağlanabilir.

Bu örneklerde görüldüğü üzere, tarihçiler ile ait oldukları toplumların güncel kaygıları arasındaki aşikâr ilişkiyi kabul etsek bile, bu ilişkinin kendilerinden bile tamamen ya da kısmen gizlendiği örnekler bulmak da mümkün. *Imperial Spain,* savaş sonrası Britanya'da yaşayan genç bir tarihçinin eseriydi. Benim yetiştiğim dünyada, haritanın geniş parçaları hâlâ kırmızıya boyalıydı. İkinci Dünya Savaşı Britanya'nın küresel egemenliğinin yerine ABD'yi getirmiş olmasına karşın, Britanya kültürünün, değerlerinin ve ideallerinin üstünlüğü, benden önceki nesil tarafından çoğunlukla değişmez kabul edilmekteydi. O dönemde siyaset köşe yazarı Peter Jenkins'in *Mrs. Thatcher's Revolution* adlı eserinde işaret ettiği gibi "çöküş" kelimesinin, yönetici sınıfa sevimsiz gelmekle birlikte düşüncesinin tamamen uzak olduğu da söylenemezdi. Jenkins'e göre, 17. yüzyılda İspanyol elit tabakasının zihin yapısını betimlemek için kullandığım ifadenin 'çağdaş bir anlam taşımasının amaçlandığı açıktı.'[120] Bunun doğruluğundan emin değilim, ancak yazdıklarımı Süveyş Krizi'nin akabinde kaleme almıştım ve Britanya'yı son İmparatorluk macerasına sürükleyenlerin kafa yapılarına dair hislerim, görüşlerimi etkilemiş olabilir. Her halükârda, ülkemde İmparatorluk sonrası gelen kuşağa dâhil oluşum ve İspanya'daki bir kuşağın yüzyıllar öncesinde bizimkine çok benzeyen ko-

şullarla geçen mücadelesine duyduğum sempati de ilgimin odağını belirlemiş olabilir.

Zamanla anladığım üzere, her ne kadar doğru düzgün ele alınmış olmasa da, seçtiğim araştırma alanını yeni diye tanımlamak pek mümkün değil. 'İspanya'nın Çöküşü' tarih yazınında standart bir başlıktı ve tarihçiler, uzun zamandır bu çöküşün nedenlerini teşhis etmeye çalışıyorlardı. Araştırmama başladığım dönemde, yakın tarihli teşebbüsler içerisinde tartışmasız en itibarlısı, Amerikalı ekonomi tarihçisi Earl J. Hamilton tarafından 1938'de basılan bir makaleydi. Hamilton, Keynes zamanında, Meksiko ve Peru madenlerinden İspanya'ya getirilen muazzam miktardaki gümüşün yarattığı enflasyonun etkisi üzerine yaptığı şaşırtıcı oranda belgelenmiş incelenmesiyle şöhret kazanmıştı.[121] O zamandan beri, İspanya'nın ekonomik ve toplumsal hayatının çeşitli yönleri hakkında Hamilton'ın iddialarının yeniden gözden geçirilmesi ve ayrıntılı açıklanması gerektiğini ileri süren yeni yayınlar çıktıkça, onun Amerika kaynaklı gümüş külçenin İspanya ve Avrupa ekonomisi üzerine etkilerine dair varsayımlarından ve çıkarımlarından bir kısmı sorgulanmaya başlanmıştı. Dile getirilen bu ihtiyacı, 1961'de *Past and Present*'da basılan ve Hamilton'ın '*The Decline of Spain*' makalesiyle özellikle aynı adı koyduğum bir denemeyle gidermeye çalıştım.[122]

Hamilton'ın temelinde ekonomik bir olgu olarak yaklaştığı çöküş meselesini, daha geniş bir tarih yazımı bağlamına yerleştirmek gerekiyor. En kapsamlı haliyle çöküş sorunu, önemli bir unsur olan kültürel bozulma ile birlikte bütün uygarlıkları içine alır. Aynı zamanda devletlerin yükseliş ve yıkılışlarını da kapsadığı söylenebilir ki, Roma İmparatorluğu söz konusu olduğunda, bunun uygarlığın kendisiyle aynı kapsamı paylaştığı kabul edilebilir. En eski ve en geleneksel üstanlatılardan biri olarak, geçmişi imparatorlukların yükseliş ve

yıkılışları açısından kavramsallaştırmak, İncil'in gönderildiği zamanlardan bu yana merkezi konumunu korumuştur. Doğası tam tanımlanamasa ve muğlak kalsa da[123] güç her zaman, elinde ender olarak güç bulunan tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Devletlerin yükseliş ve yıkılışları, askeri, siyasi, ekonomik veya kültürel, ya da sıklıkla bu dördünün birleşimi olarak ele alınabilecek gücün edinimi ve kaybı hikâyesidir. *Decline and Fall of Roman Empire* adlı eserini yazmakla Edward Gibbon da Yahudi Hıristiyan ve klasik geleneklerine ait uzun bir yazar, düşünür ve kâhin zincirine dâhil olmuş oldu. Bu zincir, Rönesans tarihçilerine, Freisingli Otto'ya ve St. Augustine'e kadar ve ondan önce de, büyük Romalı tarihçiler ile kendi yükseliş ve yıkılış döngüsüyle Polybius'a ve hatta Daniel Peygamber'e ve ardından gelen dört imparatorluğa kadar uzanmaktadır.[124]

15. yüzyıl ile 17. yüzyıl sonları arasındaki İspanya tarihi, İspanya'nın İmparatorluk gücünün çağdaş algılanış şekillerini etkileyen, imparatorlukların yükseliş ve çöküşüne dair bu üstanlatının ortasına sağlamca yerleşmiştir. Evvelinde Roma ve sonrasında Britanya gibi İspanya'nın yükseliş ve çöküşü de; devletler ve toplumların karakteri, coğrafya ve çevrenin üzerlerindeki etkileri, ekonomik güç, askeri güç ve kültürel yaratıcılık arasındaki ilişki, bir toplumun kendine koyduğu hedefler ve bu hedeflerin ne derece gerçekleşeceğine karar veren içsel ve dışsal koşullara dair temel bir takım sorular doğurmaktadır.

The Rise of the Spanish Empire in the Old World and New[125] adlı üstanlatısını 1914 ve 1934 yılları arasında bastıran Harvard tarihçisi Roger B. Merriman, dördüncü cildin sonunda, yükselişinin kroniğini itinayla çıkarttığı İmparatorluğun neden çöktüğüne dair bir iki düşüncesini ifade etmiştir. Merriman'ın görüşüne göre, '[İspanya'nın] İmparatorluk ge-

leneğinin devam edişi, ülkenin yükseliş ve yıkılışının bu kadar ani oluşunun başlıca açıklamasıdır.' Gene de Merriman, yıkılışın 'farklı sebeplerin bir bileşkesi olduğunu' kabul etmek zorunda kalmıştır. '...ve bizler hâlâ daha, Roma İmparatorluğunun çöküşüne gösterilen nedenlerde olduğu gibi, elimizdeki sebeplerin göreceli önemine dair genel bir anlaşmaya varabilmiş değiliz.'[126]

Roma, İspanya, Britanya İmparatorlukları'nda çöküşün nedenlerine yönelik bu arayış, ekonomik, demografik, toplumsal, siyasi, birden çok olası sebebin geçit töreni yaptığı, yazarın kendi eğilimlerine ve dönemin ruhuna göre sıraya dizildiği bir oyuna kolaylıkla dönüşebilir. Bu yaklaşımla ilgili sorunlardan bir tanesi, çöküş kavramının kendisinin -Latince'de, '*declinatio*' or '*inclinatio*'- belirsiz ve karışık bir kavram oluşudur. Çöküşte bir gerileme anlamı gizlidir, ancak burada *gerileyen nedir ve nereden gerilemektedir*? Bu, zamanın döngüsel görünümüne gayet güzel yerleştirilebilecek bir kavramdır –birbiri ardına gelen, doğum, büyüme, olgunlaşma ve ölüm aşamalarıyla, tabiatın ve insan bedeninin işleyiş sürecinde onay bulan bir görünüm. İnsan bedeninin ve siyasi yapıların yaşam döngüsü arasında benzerlikler bulmak zor değil. Bununla beraber, zamanın doğrusal görünümü de döngüsel görünümüyle aynı etkiyi yaparak ilerleyebilir. İlerleme ve gelişme yönünü gösterebileceği gibi, tam tersi istikameti de gösterebilir: Hesiod'un altın çağı gümüş çağına ve oradan da adi metallere dönüşür. Hıristiyanlık, ilahi müdahale ihtimaline kapı açarak determinizmin ölçüsüz kullanımına karşı çıkmak için daima hazır beklemiş olmasına karşın,[127] Batı geleneğinde saklı çeşitli ve sıklıkla da çelişen kaynaklar arasında yükseliş ve ardından gelen önlenemez bir gerilemeye dayanarak ifade edilen geçmişi yorumlamak için bol miktarda fırsat mevcuttur.

Yükseliş ve çöküş, bu sebeplerden, toplumların ve medeniyetlerin kendileri hakkında anlattıkları hikâyelerden birisidir. Bu hikâye, 14. yüzyılda yaşayan büyük Arap tarihçisi İbn-i Haldun'un muhteşem şekilde dile getirdiği gibi,[128] Batı dünyasına özgü değildir. Bununla beraber, bazı dönemlerde diğerlerine göre daha yoğun olsa da Batı'nın geçmiş ve gelecek üzerine olan fikirlerine derinden işlemiştir. Rönesans ve Rönesans sonrası Avrupası, Roma İmparatorluğu'nun, ya da alternatif olarak, Roma Cumhuriyeti'nin sonundan itibaren bu döneme 'Çöküş Çağı' gözüyle baksa da, modern toplumların eski toplumlara göre üstünlüklerini kanıtladıkları bazı alanlarda yukarı doğru çıkan yeni gidişatı da gözden kaçırmadılar. 18. yüzyılda döngüsel ya da kalıcı nitelikteki çöküş kavramı, yeni çıkan süreç fikriyle güçlü bir sorgulamadan geçti.[129] Ne var ki, sırası geldiğinde 'süreç' fikri de tepki çekecekti. Sanayileşme çağının ve Batı'nın küresel hâkimiyetinin zirve yaptığı dönemde bile bilim, teknoloji ve mantığın kaçınılmaz ilerleyişiyle övünülen iddialara rağmen, en azından sonradan 19. yüzyılda bazı çevrelerin ilgisini çekecek dengeleyici çöküş görüşünde bir karşılığın yolu açılmıştı.[130] İlerlemeci görüş de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yaşanan yıkımın etkisinden tümüyle kurtulamayacaktı.

Sarsıntı dönemleri, felaket habercilerini doğurur ve onların kehanetlerine ve inançlarına inanmaya hazır bir dinleyici kitlesi yaratır. 1918-22 yılları arasında yazdığı *Decline of the West* adlı eserinde Oswald Spengler, gelecekte insanlığı bekleyenlere ilişkin önsezilerini ve son zamanlarda yaşanan çatışmaların yarattığı kıyımlarla sarsılan Batı dünyasına derinden yer etmiş kaygıları dile getirdi.[131] Çürümeye ve yok olmaya mahkûm canlı organizmaların yaşam döngüsü ile medeniyetlerin döngüsünü kıyaslarken Spengler, 1920'lerin bakış açısını dile getirmekle birlikte, eski bir fikri evirip çe-

viriyordu aslında. Büyük Hollandalı tarihçi Johan Huizinga, 20. yüzyıl tarihinin en itibarlı eserlerinden birisi olan *The Waning of the Middle Ages* (1924) adlı kitabında Batı'nın gerilemesinin kaçınılmazlığı üzerinde fikir yürütürken, aynı zamanda bir yenilenmeyle biten bir gerileme hikâyesi anlatmaktaydı: 'Yüksek ve güçlü bir kültür geriliyor, ancak aynı zamanda ve aynı alanda yeni şeyler doğuyor.'[132]

Huizinga'nın anlatısına yön veren 'Gerileme' kavramı, henüz tam tanımlanmamış olan "çeşitli 'medeniyetlerin' izlediği patikayı sistemleştirme" yönündeki cüretkâr teşebbüsüyle son derece iddialı olan Arnold Toynbee'nin on iki ciltlik *A Study of History* (1934-61) adlı eserinde de ağır basmaktadır. Tonybee, Spengler'in döngüsel yükseliş ve gerileme kavramını, kendisine ait olan teori lehine, yani prensipte medeniyetlerin ve toplumların kriz anlarını aşarak mevcudiyetlerini sürdürmelerine izin veren "Zorluk ve Tepki Teorisi" lehine reddetmekle birlikte, mesajı, en iyimser yaklaşımla, Batı'yı bekleyen geleceğe dair belirsizlikler taşımaktaydı. Aldığı tepkiler açısından bakıldığında bu eserin en önemli söylemi, bir kez anlaşıldığında, insanlık tarihinin tamamına uygulanabilecek bir dizi kural getirmesiydi. Sonuçta geçmiş ve geleceğe dair getirdiği öngörülebilirlik, en azından özümsenmiş bir halde, esere genel çekicilik kazandırdı. Üniversiteye gitmeden önceki sene, askerliğimi yaparken özet halini okuduğumda şaşkınlıktan ağzım kesinlikle açık kalacaktı.[133] Buna rağmen, Toynbee'nin meşhur 'Zorluk ve Tepki' teziyle formülleştirdiği şekilde "determinizmin çıkmazından kaçış mekanizması," bende bir rahatsızlık hissi bırakmıştı. Bir zorluğun yeterince tepki doğurabilmesi için ne kadar zorlaması gerekiyordu ve neden bazı toplumlar karşılaştıkları zorluklara başarılı şekilde tepki verirken, diğerleri bunu yapamıyordu? Toynbee'nin formülünün "yükseliş ve çöküş" sorununu çözmek yerine,

bir aşama geri taşımaktan başka bir işe yaramadığını düşünmeden edemiyordu insan.[134]

Devletlerin yükseliş ve yıkılışları üzerine yapılan 20. yüzyıl tartışmalarının arka planında Splenger ve Toynbee'nin aşılması zor gölgesinin belli belirsiz ağırlığı hissedilmekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemdeki çalışmaların çoğunu ekonomi tarihçileriyle toplumsal ve siyasi bilimciler yaptı. Protestanlık ve Kapitalizm arasındaki ilişkiye dair teziyle Max Weber, Hollanda Cumhuriyeti gibi bazı erken modern devletler büyür ve gelişirken Katolik İspanya gibi diğerlerinin neden bocalayıp durgunluk dönemine girdiklerini açıklamaya çalışmıştır. Girişimcilik tarihine yönelik büyüyen ilgi, bir grup dinamik ve azimli bireyin geleneksel toplumları dönüştürme şekillerine ya da bu toplumlarda mevcut koşullardan hangilerinin bu kişilerin girişimcilik duygularını desteklemeye uygun oldukları konusuna dikkatleri çekti. Öte yandan girişimcilik değerleri baskın çıkmayan toplumlarsa, durgunluğa ve çöküşe mahkûm oldular.

Bu tema aynı zamanda, *The Achieving Society* adlı eseriyle ekonomik ilerleme için gerekli psikolojik etkenleri inceleyen David C. McClelland gibi psikologların da ilgisini çekti; davranış bilimlerinin yöntemlerini kullanarak, uygarlıkların yükseliş ve yıkılışlarını değerlendiren teoriler üretmeye çalışıldı.[135] Bu dönemde benim de düşünce tarzımı etkilediğini kesinlikle söyleyebileceğim ekonomi ve toplum bilimleri yazını, Carlo Cipolla'nın *The Economic Decline of Empires* adlı antolojisine de bazı katkılar sunacaktı. Bu antoloji, Vicens Vives'in aynı konu üzerine yazdığı *Economic History of Spain*'den[136] yapılan alıntının yanı sıra, benim İspanya'nın çöküşü üzerine 1961 tarihli bir makalemi de içermekteydi.

Yükseliş ve çöküş genel teması üzerine yakın geçmişte ya da günümüzde ortaya çıkan eserler *Imperial Spain* adlı kitabımın ve 17. yüzyıl İspanyası hakkındaki düşünce tarzımın şekillenmesine yardım etmiş olsalar da, beni asıl etkileyen, neredeyse esir alan, İspanya ve Avrupa tarih yazımı geleneğidir. Yabancı gözlemciler İspanya'nın çöküşünü 16. yüzyıl sonlarından itibaren haber vermeye başlamışlar; neredeyse bir çöküş beklentisi içine girmişlerdi.[137] İspanya'nın çöküş dönemine girdiği, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa tarafından bilinmekteydi: 'İspanya Krallığı büyük çöküş dönemine girdi' denilecekti 1663 yılında Madrid'e atanan yeni Britanya Elçisi'ne verilen talimatta.[138] 'Çöküş' kelimesinin kullanılışı, antik Roma tarihi üzerine Rönesans metinleriyle birlikte ele alındığında, doğum, büyüme ve ölüm şeklindeki organik fikrin Avrupa bilincine sızdığının ve gözlemcilere, çağdaş gelişmeleri yerleştirecekleri bir çerçeve sağladığının göstergesidir.

Engizisyonun faaliyetlerinden Moriscoların 1609 ve 1614 yılları arasında sınır dışı edilmelerine, beceriksiz hükümetlere, İspanyolların doğuştan gelen ve en önemlilerinin fanatizm, batıl itikatlar ve tembellik olduğuna inanılan bir takım özelliklerine kadar değişen bütün açıklamalarla, İspanya'nın çöküşünün olası nedenlerinin araştırılması için gereken zemin böylece kurulmuş oldu–Aydınlanma Çağı'nın lanetlediği üç özelliğin tamamı. *Philosoph*'ların İspanya hakkında verdikleri hüküm, Nicholas Masson de Morvilliers'in *Encylopédie*'nin 1783'de basılan 'Modern Coğrafya'ya ayrılmış cildinde İspanya üzerine yazdığı bir makalede özetlenecekti: "İspanya'ya ne borçluyuz? İspanya, son iki yüzyılda, hatta son dört, son on yüzyılda Avrupa için ne yaptı?"[139] Çağdışı kalmış ve yıkılmış bir ülke imajı, böylelikle ortak Avrupa bilincine kıskaçlarını geçirmiş ve neredeyse günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

Masson'un İspanya'nın aleyhindeki bu beyanına 18. yüzyıl İspanyol yazarları şiddetle tepki verseler de, ülkelerinin geçmişi ve içinde bulundukları dönem hakkında derin endişeler taşıdıkları da bir gerçekti. Bazıları İspanya'nın çağın gerisinde kaldığına ve ancak başarılı Avrupalı rakiplerinden öğrendiği takdirde yetişebileceğine inanırken, diğerleri geçmişteki başarılar ve zaferlere takılıp kaldılar.[140] Bu tartışma, 19. yüzyıl boyunca sürdü. Liberal tarihçiler, Habsburg yönetimindeki iki yüzyılın İspanya'nın geleneksel özgürlüklerini yok ettiği ve dini hoşgörüsüzlüğün entelektüel ve bilimsel gelişme üzerinde şok etkisi yarattığı bir tablo çizerken, muhafazakâr rakipleri, Avrupa'yla ilişkilerin bütün acıların sebebi olduğunu, İspanya özüne sadık kaldığında en muhteşem dönemini yaşadığını iddia ettiler. 19. yüzyıl İspanyası'ndaki siyasi isyanlar, ulusal özgüvenin gelişmesini köstekledi. Ancak İspanya'nın ABD'ye yenilerek denizaşırı imparatorluğundan kalan parçaları, yani Küba, Puerto Rico ve Filipinleri kaybettiği yıl olan 1898'de yaşanan felaketler, ülkenin farzolunan *decadencia*'sı hakkında yapılan tartışmalara yeni ve güçlü bir enerji getirdi. Yenilginin getirdiği utanç, ulusal çapta yeni bir vicdan muhasebesini tetikledi. Böylece entelektüeller, yazarlar ve tarihçiler -bilinen adıyla '1898 kuşağı'- zaman içerisinde 'İspanya'nın sorunu' olarak adlandırılan mesele üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara giriştiler.[141]

İspanya aslında 19. yüzyılın sonlarında yaşanan bu vicdan muhasebesi salgınında yalnız değildi. İspanyol yazar ve reformcu Joaquín Costa (1846-1911) 1868 yılında Paris Uluslararası Sergisi'ni ziyaret ettiğinde, ülkesinin entelektüel, ekonomik ve toplumsal açılardan geri kalmışlığının boyutlarının tümüyle farkındaydı.[142] Ancak aynı sergide, sanayi alanında öncü olan ülkelerinin Almanya'nın gerisinde kaldığı kaygısı taşıyan Britanya'nın yönetici sınıfının üyeleri de

gerçeklerle yüzleşmek zorunda kaldılar. Bunun sonucunda, Britanya'nın eğitim ve teknoloji yönünden eksikleri üzerine şiddetli tartışmalar başladı.[143] Yeni yüzyıl başlarken, ülkenin girişimci ruhu ile teknolojik becerilerindeki gerilemeye dair endişelere bir de Boer Savaşı'nın ve Almanya'nın denizcilikte yeniden silahlanmaya gitmesinin yarattığı şokun sebep olduğu, Britanya'nın askeri ve denizcilik kapasitesine yönelik kaygılar da katıldı. Bu arada Fransa da, 1870 Fransa-Prusya Savaşı'ndaki yenilgi yüzünden bocalamakta ve ulusal çöküşün sebepleri ve olası çözümleri üzerine ıstıraplı tartışmalarla kendini suçlamaktaydı,[144] tıpkı İspanya'nın otuz yıl sonra, İspanya-Amerika Savaşı'nda uğradığı büyük yenilginin ardından yapacağı gibi.

Çöküşün algılanması derin bir kötümserlik yaratmakla birlikte, beraberinde bir yenilenme ve reform ihtiyacı da getirebiliyor. Bu süreç, Fransa ve Britanya'da olduğu gibi İspanya'da da yaşandı, ancak aynı derecede etkili olamadı. 1898 kuşağı, oluşum ve bakış açısı yönünden büyük çeşitlilik gösteriyordu, ulusal çapta yaşandığı iddia edilen hastalığa karşı geliştirdiği çözümler de çok az bir siyasi ağırlık taşımaktaydı. Bu tartışmaya katılan Miguel de Unamuna (1864-1936), José Ortega j Gasset (1883-1955) ve geleneksel İspanya'nın savunucusu Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912) gibi meşhur isimlerin bile okucuyu kitleleri, Avrupa standartlarına göre küçük kalıyordu. İspanya, 1931'de gelen İkinci Cumhuriyet'ten önce, kendisini engelleyen toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunlarla mücadele etmeyi başaramamıştı. Bunun neticesinde, tartışma çoğunlukla analiz alanında sınırlı kaldı ve analiz de, genelde suni ve kendini tekrarlayan bir yapıdaydı. Yeni psikanaliz çağında 'İspanya'nın sorunu'na yönelik açıklamalar, özellikle ulusun değişmeyen manevi yanının ne olduğuna dair varsayımlar üzerinde yoğunlaştı. Joaquín Costa bizzat,

'aşağılık duygumuzun ve çöküşümüzün nedeninin etnik kökenli olduğuna inanma eğilimindeyim' demişti.[145] Bir şekilde etnik köken ulusal karakteri şekillendiriyordu sanki ve az çok uzak geçmişteki tarihi koşullar da, İspanyolların psikolojik yönden modern dünyaya uyum sağlamasına engel oluyordu.

İç Savaş, muhafazakâr ve ruhani geleneğe cazip gelen gerici rejime güç kazandırdı ve bu rejim, ayak uydurmakta zorlananın İspanya değil, dünyanın geri kalanı olduğunu iddia ederek, tartışmanın koşullarını tersine çevirmeye çalıştı. Rejimin İspanya'nın ölümsüz değerlere sadık olduğuna dair bütün o tumturaklı beyanlarına rağmen, aşağılık duygusu sürdü. Aşağılık duygusuyla birlikte çöküşün gölgesi de, geçmişe ilişkin anlatıların etrafında bir hayalet gibi dolandı durdu. 1950'lerde 'İspanya'nın sorunu', sürgündeki iki tarihi dev arasında, İspanya'nın ulusal karakteri ve İspanya tarihinin yapısı üzerine şiddetli tartışmaların merkezinde yerleşti; Américo Castro ve Claudio Sânchez Albornoz. 1898 kuşağının gerçek mirasçıları olarak her ikisi de İspanyol özgücülüğünü değişmez doğru kabul ettiler ve ulusun manevi yanı etrafında dönen özcü açıklamalar ileri sürdüler. Aralarındaki mücadele, ulusun maneviyatının İspanya'nın geçmişindeki hangi dönemde doğduğu üzerineydi.[146]

Bu özcü yaklaşımı ikna edici bulmayanlar arasında ben de vardım ve sürgünden dönüşünün ardından Américano Castro'yla beni Britanyalı tarihçilerin çalışmalarını yeterince takdir etmediği için azarladığı, uzun ve zorlu bir görüşme yaptım. Oysa o yıllarda, bu iki ezeli düşmanın çalışmalarına hâkim olan özcülüğü görmezden gelen, ya da ötesine geçen çok sayıda iyi tarihçi vardı. Vicens Vives'in *Approaches to the History of Spain* adlı eserinin önsözünde yazdığı gibi, 'İkisinin de yöntemlerinin artık geçersiz kaldığını söyleyecek kadar ileri gideceğim ve bunu yaparken, iki Olympus tepesinden de

şimşekleri üzerime çektiğimin farkındayım.'[147] Gene de çöküşün üstanlatısı mevcudiyetine devam etti. İyi olduğu kadar, araştırmalarıma başladığımda bilmeyerek denk geldiğim kötü tarih yazınıyla da desteklenen hikâye buydu ve erken dönem eserlerim bu hikâye etrafında şekillendi. *The Revolt of the Catalans: A Study in the Decline of Spain, 1598-1640* adlı eserin adı bile aslında bunu gösteriyor. Doğal seçim buydu sanki.

1961 tarihli 'İspanya'nın Çöküşü' adlı makalemde, Earl J. Hamilton tarafından ileri sürülen çeşitli çöküş sebeplerini inceledikten ve yeniden değerledikten sonra, şu sonuca vardım: 'İspanya'nın çöküşüne dair herhangi bir açıklamanın, 17. yüzyıl İspanya tarihinin genel kabul gören versiyonunu değiştirebileceğini düşünmek mümkün değil; tekrar tekrar karıştırsak da, elimizdeki destede aynı kâğıtlar var.' Ne var ki dönem hakkında bilgim arttıkça ve ülkelerinin durumu hakkında görüş bildiren 17. yüzyıl İspanyollarının yazdıklarını daha geniş çaplı okudukça, hikâyenin başta varsaydığımdan daha karışık olabileceğinin ayırdına varmaya başladım. Hamilton makalesini, *arbitristas* olarak tanınan ve İspanya'nın, bilhassa çoğunun memleketi olan Kastilya'nın kötü durumu hakkında yazan yazarlara gönderme yaparak bitirmişti: 'Tarih ya ölümcül toplumsal hastalıklar hakkında bir grup ahlâki filozofun ustalıklı teşhisini kayıt altına alır ya da iyi tavsiyeleri duymazdan gelen devlet adamlarını,' diye yazıyordu Hamilton.[148] Daha yakın bir tarihte Fransız Marksist tarihçi Pierre Vilar da, döneminin İspanyası için sembolik bir figür olarak gördüğü İspanyol Don Quixote[149] hakkında yazdığı şahane makalesinde, bu yazarların bazılarının zekâlarına dikkat çekmektedir.

Bu ahlâk kuramcıları ve reformcuların çalışmaları hakkında giderek daha çok malumat edindikçe, İspanya'nın çöküşünün entelektüel boyutunu daha önce takdir etmediğim bir şe-

kilde takdir etmeye başladım. Tarihçiler çöküşün sebeplerini geriye dönük şekilde ekonomide, toplumda ya da uluslararası rekabetlerde arasalar da, çağdaşlarının kendi durumlarına bakış açısı da hikâyenin bir parçasıydı ve dikkate alınması gerekiyordu. Onlar da sebeplerin peşinden giderlerken kendi teşhislerini koydular ve çöküş gerçeğinin ve çöküş sürecinin izahtan vareste kabul edildiği düşünsel dünyanın içinden, kendi çözümlerini ileri sürdüler. Bozulma, insanın cennetten kovuluşundan bu yana, dünyanın özüne işlemiş olarak varlığını sürdürdü. Büyüme ve çürümenin döngüsel süreci bütün canlı varlıkları etkiledi ve geçmiş toplumların yaşadıkları deneyimler, insanlık tarihi süresince bu süreci onaylayan bol miktarda örnek sundular.

17. yüzyıl İspanyolları kendilerini içinde buldukları durum hakkında kafa yorarken, Roma İmparatorluğu tarihine döndüler. Özellikle Roma tarihi alakalıydı; çünkü Yeni Dünya'yı ele geçirir ve Eski'ye egemen olurken İspanyollar, kendilerini Roma'nın varisi olarak görmeye alışmışlardı.[150] Ancak zamanla, pek iyiye işaret olmayan başka açılardan da onların varisleri olabileceklerini anlamaya başladılar. 16. yüzyılın son yıllarında İspanya'nın yaşadığı terslikler, askeri başarısızlıklar ve neredeyse mütemadiyen devam eden savaşlar nedeniyle Kastilya ekonomisi ve Kastilya toplumu üzerindeki yükün giderek artması, doğal olarak dönemin ahlâk kuramcılarını İspanya'nın Roma'nın izinden gittiği yönünde tahminlerde bulunmaya itti. Romalı tarihçilerin yazdıkları metinlerde kendi toplumlarında yaşananlara benzer görünen rahatsız edici bir takım örnekler bulunca, alarm çanını çalmakta tereddüt etmediler. Kendileri gibi günah ve suçluluk aşılanmış, Reform karşıtı bir topluma ait olduklarından, Sallust ve Roma'nın çöküşünün izahını içsel nedenlerde arayan 5. yüzyıl Visigotik İspanyası'nda Hıristiyan bir rahip olan Paulus Orosius gibi Roma dünyasının tarihçilerini özellikle ilginç buluyorlardı.

Lüks, tembellik ve yozlaşma, Roma'nın enerjisinin temelini çürütmüş ve içeriden çökermişti. Ancak bu kötümser metinler, aynı zamanda Reform karşıtı bir toplum için umut mesajı da taşımaktaydı. Başlangıçta ilham aldığı değerlere dönerse, hastalıklı bir toplum sağlığını geri kazanmayı başarabilirdi.[151]

İspanyol nazırlar arasında geçen, bazı zorluklar karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair tartışmaların yanı sıra, bu 17. yüzyıl yazarlarının eserlerini okudukça, İspanya kralları III. ve IV. Philip'in siyasetinin çöküşle değil, daha çok çöküşün *algılanmasıyla* biçimlendiğini anlamaya başladım. Bu kavrayış, İspanya'da öz-algı ve çöküş üzerine 1977 yılında yayınlanan makaleye[152] ilham kaynağı oldu. Aynı zamanda, ileride Kont-Dük hakkında yapacağım ve onu, kendini İspanya Krallığı'nı yıktığına inandığı çöküşü durdurmaya ve tersine çevirmeye çalışan biri olarak gören bir devlet adamı olarak yansıttığım araştırmaya da bilgi sağladı. 17. yüzyılda çöküş teması, bilhassa ahlâki gerileme, hiçbir şekilde İspanya'ya özgü değildi; ancak üzerine yıkılan sorunların ağırlığı ve güncel dertlerle önceki yüzyılda Avrupa'da egemen güç haline gelmesini sağlayan birbiri ardına gelen başarılar arasındaki tezat, 17. yüzyıl İspanyollarını, çöküşün varsayılan belirtilerine karşı bilhassa hassaslaştırmıştı.

'Çöküş' Roma zamanından günümüze kadar uzanan bir yapı olarak ele alınsa bile, bu onu zaman içerisinde değişmeyen bir olgu haline getirmez. Aksine, çeşitli toplumlarda ve çeşitli dönemlerde, farklı ölçütler ve kriterler kullanılarak değerlendirilecek ve ölçülecektir. Tam olarak zirveye ne zaman ulaşıldığı ve çöküşün ne zaman başladığı hususunda bir anlaşmaya varılamamış olsa da, Olivares'in İspanyası üzerinde geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki tezat açısından yoğun tartışmalar yapılmıştı. II. Philip'in hükümdarlığı mıydı yoksa Ferdinand ve İsabella'nın mı? Ya da belki de Kastilya'nın

hâlâ daha basit erdemleri ve İslam'a karşı kahramanlık dolu Haçlı seferlerine çıkan savaşçı bir toplumun değerlerini koruduğu uzak ve idealize Ortaçağ dönemiydi?

Geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki tezat, çöküşün başlayıp başlamadığı ya da ne ölçüde başladığına karar vermek için kullanılan kriterlerden yalnızca bir tanesiydi. Erken modern Avrupa'nın rekabetçi devlet sisteminden doğan uluslararası husumet, devletlerin ve toplumların güçlerini ve verimliliklerini içgüdüsel olarak rakipleri ve komşularına bakarak ölçtükleri anlamına geliyordu. Devlet ve kaynakları hakkında yürütülen tartışmalar 16. ve 17. yüzyıl boyunca derinlik kazanırken, göreceli askeri ve denizcilik gücüne dair dar kıyaslamalar, nüfusun büyüklüğü, ticaretin, tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerin canlılığıyla ölçülen bu gücün ekonomik temellerini de dâhil edecek şekilde genişledi. Diğer çağdaş toplumlara kıyasla ekonomik geri kalmışlık, bir ülkenin zayıflığını ölçmek açısından önemli bir kriter haline geldi.

Geri kalmışlık, neredeyse her yöne uzanmaya muktedir bir temaydı. Krallar saraylarını Avrupa'nın en şaşaalı sarayı haline getirerek rakiplerini gölgede bırakmaya çalışınca, kültür ve sanat da bu temaya dâhil edildi ve bilim ve teknoloji alanlarından giderek daha büyük bir önem kazandı. 1620 ve 1630'larda Olivares, teknolojik geri kalmışlık ya da kendi ifadesiyle, Avrupa'nın diğer kısımlarında iç denizciliği ilerletmek için geliştirilen mühendislik tekniklerine kıyasla İspanya'nın 'ilkelliğinden' endişelenmeye başlamıştı bile.[153] 18. yüzyılda bilim, mantık ve uygarlığın ilerleyişi üzerinde durulması, geri kaldıklarına ya da geri kalma tehlikesi içinde olduklarına inanan toplumların endişelerini arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Denizaşırı imparatorluk kurmak gibi başka kriterler zaman içerisinde kullanılmaya başlandı; ancak spordaki başarıların bir ulusun genel sağlığının göstergesi

olarak kabul edilmesi için yirminci yüzyıla kadar beklemek gerekecekti.

Bu nedenle 'çöküş', özünde geçmiş ve şimdinin –kişinin kendi toplumunun geçmişinin ve bugününün gerçek ya da potansiyel rakiplerinin varsayılan gücünün- algılanışıyla yaratılan bir zihin yapısı olarak kabul edilebilir mi? Algı bakış açısına bağlı olmakla birlikte, öznel görüşler ile nesnel gerçeklik arasında her zaman aykırılıklar olacaktır. Ulusal söylem, örneğin 1960'larda ulusal ekonomi büyümekle birlikte devamlı olarak önde gelen Avrupalı rakiplerinin gerisinde kaldığında Britanya'da yaşandığı gibi, büyüme dönemlerinde bile çöküş teması etrafında dönebilir.[154]

Çöküş, göreceli –ya da ender de olsa- mutlak olabilir veya ikisinin bir bileşkesi şeklinde cereyan eder. Ne var ki her üç durumda da algının etkisi, ölçmenin güçlüğünü arttırmaktadır. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers* adlı eserinde bir devletin kaynaklarının, aşırı yayılmış egemenlik alanını savunma sorumluluğu dâhil, yüklendiği çoklu sorumluluklara yetmemeye başladığında yaşanan durumu izah edebilmek için, 'imparatorlukların aşırı gerilmesi' adlı terimi bulmuştu.[155] Ancak bu noktaya ne zaman erişildiğinin değerlendirilmesi, yakın tarihli baskılarla uzun vadedeki özlemleri arasında bir denge kurmaya çalışan yönetici sınıfın kararına bağlıdır. *Imperial Spain* adlı eserimde İspanya'nın yönetici sınıfı hakkında sarf ettiğim ve Anthony Sampson'un 20. yüzyıl Britanyası'na gayet güzel uyarladığı cümlede iddia ettiğim gibi, uzun zamandır başarıya alışmış, kemikleşmiş elit sınıflar, uzun süredir beslediklerı özlemleri ve zihinsel yaklaşımları atıp yeni zamanlara kolay kolay uyum sağlayamıyorlar. Bu yöndeki başarısızlıkları da ancak karşılaştıkları zorlukları alevlendirmeye ve çöküşün yarattığı psikozu yoğunlaştırmaya yarıyor.

Bu ibareye rağmen, bunu yazdığım sırada geçmişte de günümüzde de algı ile 'gerçeklik' arasında aralıksız süren, çöküşe karmaşık bir yapı veren ve tarihçiler açısından ele alınmasını zorlaştıran 'karşılıklı etkileşimin' bu derece farkında değildim. Tarihi yazındaki Avrupai trendlerden haberdar olmayan İspanyol okuyuculara sıra dışı gelse de *Imperial Spain,* devletlerin ve imparatorlukların geleneksel tarihi çerçevesi içerisinde yazılmıştı. Geleneksel bir çerçevede yazılmış olması, kitabı çürüğe çıkartmak için yeterli olmasa gerek. İspanya'nın 17. yüzyılda yaşadığı 'çöküş' bazı modern tarihçiler tarafından 'mit'[156] olarak kabul edilse de, Kastilya'nın ekonomisinin önceki yüzyıla göre canlılığından çok şey kaybettiğine dair birkaç gösterge mevcut.[157] Ayrıca çeşitli sebeplerden, ülkenin 17. yüzyılın sonlarındaki uluslararası gücünün ve itibarının yüzyıl başına göre sönük olduğu da inkâr edilemez bir gerçek.

Yer sıkıntısının yarattığı sınırlamalar yüzünden öncelikle İspanya'nın kendisine yoğunlaşmak zorunda kaldığımdan, kitabımda İmparatorluk tarihine ancak üstünkörü değinme fırsatı bulmuş, Atlantik ötesi servetinin tarihiyle ancak sonradan ciddi manada ilgilenmeye başlamıştım.[158] İspanya ve onun denizaşırı ülkelerdeki imparatorluğunun tarihine yaklaşmanın birkaç farklı yolu mevcuttur. 1975'de demokrasiye geçişinden bu yana İspanya'nın geçirdiği dönüşüm, yeni nesil İspanyol tarihçilerin kendi ülkelerinin tarihine bakışını ve yazış şeklini ciddi şekilde etkilemiştir. Kendi toplumlarındaki değişikliklere verdikleri tepkiler, çöküş psikozuna yakalanan ülkelerin sonsuza dek buna mahkûm olmadıklarını göstermektedir. Yaklaşımda yaşanan değişiklik nedeniyle, İspanya ve İspanyol monarşisinin 17. yüzyılda yaşadığı büyük sıkıntı artık otomatik olarak çöküş çerçevesine yerleştirilmiyor. Geleneksel açıdan çöküşün düşük noktası olarak işaretlenen yüzyılın ikinci

yarısının tarihi bile, artık olumsuz koşullar karşısında gösterilen direncin hikâyesi şeklinde değiştirilmekte.[159]

O halde çöküşün hikâyesi, 17. yüzyıl İspanyolları ve 20. yüzyıl Britanyalıları için olduğu gibi, devlet ve imparatorluklar tarihine egemen olsa da, tek bir hikâye olmak zorunda değil. Gibbon bizzat Roma hakkında 'yıkılışının basit ve aşikâr bir hikâyesi var. Roma İmparatorluğu'nun neden yıkıldığını araştırmak yerine, bu kadar uzun süre ayakta kalmasına şaşırmamız daha doğru olur'[160] diyor. Ayakta kalma mücadelesi ne var ki, farklı ve daha az görkemli bir hikâye sunuyor. Kendinden önce ve sonra gelen birçok tarihçi gibi Gibbon da, daha dramatik ve tarihi açıdan yüklü bir gerileme ve çöküş hikâyesi anlatmayı tercih ediyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sanat ve Kültür Tarihi

İspanya'nın 'çöküş' yüzyılı, aynı zamanda İspanya'da sanatın Altın Çağ'ıydı. Neyi ölçüt alırsanız alın, İspanya 17. yüzyılda sıradışı bir kültürel yaratıcılık ve sanatsal başarı çağı yaşarken; İspanyol sanatçı ve yazarlar topluluğunun prestiji, geniş çaplı bir tarihi ilginin sorularını uyandırdı. Bir ülkenin siyasi ve ekonomik durumu ile kültürel hayatının canlılığı, ya da ölü oluşu arasında ne gibi bir ilişki mevcuttu, ya da böyle bir ilişki mevcut muydu? Yaratıcı sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini ve kaygılarını ne ölçüde yalnızca ifade etmekle yetiniyor ve ne ölçüde şekillendiriyorlardı? Hepsinin ötesinde tarihçiler, ilgilendikleri çağın ya da toplumun kişiliğini anlayabilmek adına, sanat eserlerini güvenilir bir rehber olarak kabul edebilirler miydi? Yoksa sanat dalları esasında kendi içsel ritimlerine uygun mu hareket ediyorlardı; özerk miydiler?

İspanya'nın Altın Çağı öğrencisi olarak, bu tür sorulardan kaçmam mümkün değildi. Yıllar içerisinde sürekli bu sorularla karşılaşmış olmama rağmen, cevapları bulduğumu iddia edemem. Hiçbir tarihçi, dehânın ortaya çıkışını izah edemez. Dehâ rastlantısal bir olgudur; ama aynı zamanda bir şekilde

beslenmeye ihtiyaç duyar ki, tarihi bilginin bu noktada katkısı dokunabilir belki. Yetenekse bambaşka bir olaydır. Yeteneğin gelişmesini sağlayan, ya da bir diğer alternatif olarak, kültürel yaratıcılığı boğan koşullar, uygun bir tarihî araştırmaya konu olabilir. Ne var ki giderek uzmanlığa yönelen bir çağda tarihçiler açısından, inceledikleri toplumlarda yaratıcı yeteneğin çok sayıda ve çeşitli şekillerdeki dışavurumuna hâkim olmanın kolay olduğu söylenemez. Bir toplumun tarihine girmenin en bariz yolunun çağın edebiyatına ya da diğer kültürel dışavurumlarına dalmak olduğunu söylemek mümkün elbette. Sanat, edebiyat ve müzik, bunların hepsi kendi yöntemlerini, geleneklerini ve kelime dağarcıklarını oluştururlar. Bunlara aşinalık kazanmak için zaman ve emek harcanması gerekir. Bununla birlikte bu çaba, ufkun genişlemesine ve incelemenin farklı alanları arasında yükselen suni engellerin yıkılmasına yardımcı oluşuyla, entelektüel bir zenginleşme kaynağı haline de gelebilir.

1630'larda Madrid'in eteklerinde IV. Philip adına yaptırılan eğlence sarayı Buen Retiro'nun tarihini yeniden canlandırma yolundaki kendi tecrübem, bir ihtimal, yabancı topraklara yapılacak bir girişimin getirdiği fırsatları ve zorlukları akla getirmek açısından yardımcı olabilir.[161] Velázquez'in Prado'daki Kont-Dük Olivares portresi sayesinde Olivares'le ilgilenmeye başlamama ve portreyi gördüğüm ana kadar içgüdüsel olarak tabloları tarihi bağlamlarına yerleştiriyor olmama rağmen, Cambridge'de lisans öğrenimi gördüğüm günlerde Nikolaus Pevsner'in dersleri bu konuya ilgimi tetiklemişti. Ancak sanat tarihi hakkında bir bilgim ya da uzmanlığım yoktu. Ancak 17. yüzyıl Avrupa sanat eserlerini, bilhassa İspanyol sanatçıların elinden çıkanları gördükçe, beni ilgilendiğim çağa ve topluma yaklaştıracaklarına inanmaya başladım. Kaçınılmaz şekilde kral, başnazır ve diğer önemli kişilikler

üzerimde özellikle önemli etkiler bıraktıysa da, görsel imgeler, heykeller ve binalar da hayal gücümün uyanmasına ve dönem ve mekâna dair bir his geliştirmeme yardımcı oldular. Bu da beni doğal olarak sanat eserlerini, Olivares dönemindeki İspanya tarihini yeniden düzenlemek için kullanmak konusunda heveslendirdi.

Bunun en iyi yönteminin ne olduğunu anlamaksa kolay değildi ve ben de, sanat tarihi bilgisinden ve uzmanlığından yoksun olduğumun farkında olmanın rahatsızlığını taşıyordum. Bu yüzden de, hâlihazırda İspanya'nın Altın Çağ'ında sanat tarihi üzerine uzmanlığıyla uluslararası üne sahip Jonathan Brown'ın Princeton'da yakın komşum olması, benim için büyük bir şans oldu. İkimizin de 17. yüzyıl İspanyası'yla ilgilenmesi sayesinde yollarımız kesişti ve sohbet ilerledikçe, birbirimize yardım edebileceğimizi ve birbirimizden öğrenebileceğimizi anlamaya başladık. Sanat tarihçisi tarihî arka plan hakkında daha derin bir bilgiye sahip olması gerektiğini hissederken, siyasi ve toplumsal tarihçi de sanat konusunda daha derin bir bilgiye ihtiyaç duyar.

İkimizin ait olduğu disiplinlerin 1960 ve 1970'lerde deneyimledikleri değişiklikler ve zorluklar düşünüldüğünde, bu kaygıları doğal karşılamak gerekir. Siyasi ve toplumsal tarih, *Annales* ekolünün ilham verdiği 'genel tarih' özlemi nedeniyle dönüşüm geçirmişti ve o güne kadar da kültürel tarihe dönüşten ciddi şekilde etkilenmekteydiler. Sanat tarihi, kendi payına, Millard Meiss'in 1951'de basılan *Painting in Florence and Siena after the Black Death*[162] adlı eseriyle örnek oluşturduğu şekilde, daha geniş ve daha bağlamsal bir yaklaşım benimseyerek, uzmanlık ve ikonografi sorularına yönelik geleneksel kaygılarından uzaklaşmaktaydı. Bu da Jonathan Brown'ın kelimeleriyle, 'sanat eserini içinde yaratıldığı tarihi-ideolojik referans çerçevesine yerleştirmeye ve sanat tarzının sıkıştırıl-

mış ve yüklü dilinde fikirlerin ifade edildiği yöntemleri ortaya çıkartmaya'[163] çalışan tarihçilerle sanat tarihçilerinin çıkarlarında bir kesişme demekti.

Ortak zemini keşfettikten sonra, ortak amaç oluşturabileceğimiz yöntemler hakkında konuşmaya başladık. İlk düşüncemiz, tek bir sembolik tabloyu, 1634-35 yıllarında Velázquez'in elinden çıkan *Breda'nın Teslim Edilişi*'ni ele almak ve hem bir sanat eseri oluşu, hem de on sene önce Breda kentinin Hollandalılar tarafından İspanyol Flanders ordusunun komutanı Ambrosio Spínola'ya teslim edilişinin tarihi kaydı oluşu açısından değerlendirmekti (Görsel 6). Ancak kısa süre içerisinde, Velázquez'in tablosunun karakterini ve amacını tam kavramak istiyorsak, daha geniş bir bağlamsal yaklaşımla ele almamız gerektiği açıkça ortaya çıktı. Bu belli bir dönemde, belli bir mekân için yapılan bir tabloydu -o dönemde tadilattan geçen, yeni Buen Retiro Sarayı'nın merkezi holü olan Krallıklar Salonu için. Bu da, daha iddialı olunmasını gerektiriyordu: tek bir tablonun değil, bütün saray kompleksinin 'genel tarihini' yazmaya teşebbüs etmek.

Neticede, kendimizi yıllarca süren sürekli bir münazaranın ve fikirlerle bilginin paylaşımını gerektiren ortak çalışmaya dayalı geniş ölçekte bir girişimin içinde bulduk. Aynı arşivlerde birlikte çalışmamız ve yazma işi başladığında, bir yazarın yazdığını diğerinin okuması, hatta ihtiyaç olduğunda gözden geçirmesi gerekecekti. Uzmanlık alanlarının ve alt alanların artması ve her alanda ikincil edebiyatın muazzam ölçekte büyümesi nedeniyle, gelecekte tarih yazımı bu tür ortaklaşa çabalara ciddi şekilde ihtiyaç duyacak gibi görünüyor. Bu tür çalışmaların en bariz avantajı, katılımcıların birbirlerinin özel uzmanlık alanlarına ulaşabilmelerindeydi; en bariz dezavantajıysa, bitmiş bir esere ahenk kazandırmanın zorluğu. Müşterek yazarların eserlerinin, yaklaşım ve tarz açısın-

dan, konusuna hâkim tek bir yazarın elinden çıkan bir eserin birleşmiş etkisini yaratması neredeyse imkânsız. Yazarların karşılıklı güvenleri ve aynı dili konuşmaya dair adanmışlıkları ne kadar güçlü olursa olsun, taşıdığı gerilimin basılı kâğıt üzerinde iz bırakması kaçınılmaz. Bunun nihai sonucu kötü etkilemesi gibi bir zorunluluk yok, hatta bazı açılardan esere belli bir avantaj bile sağlayabilir. Gene de müşterek yazarlar, bu riski sürekli hatırlamak zorundalar. Etkilerini her seferinde yok edemeseler de, en azından yaptıkları işbirliği sayesinde, kendi başlarına imkânsız olacak bir başarıya ulaştıklarını bilmek gibi bir telafisi olabilir.

En iyi ihtimalle işbirliği, tarihi sınırları ve katılımcıların hayal güçlerini genişleten müşterek bir öğrenme projesine dönüşebilir ve süreç içerisinde yenilikçi bir yaklaşıma götürebilir. Farklı olmasına rağmen, Altın Çağ İspanyası'na yönelik ortak bir hayranlıkta birleşen kişisel geçmişlerimiz ve ilgi alanlarımız sayesinde, Buen Retiro'nun tarihini çeşitli bakış açılarından ortaya alıp incelemenin getireceği fırsatları görebildik. Per Palme'nin I. James'in Whitehall Banqueting House'u inşa etmekteki niyeti üzerine yazdığı ve değerli bir ilham kaynağı olan eseri[164] gibi mühim istisnalar mevcut olmakla birlikte saray incelemeleri, geleneksel açıdan esasen sınırlı yayınlar yazan mimari tarihçilerinin ilgilendiği konu başlıklarıydı. Brown'ın da benim de tam vakıf olmadığımız mutlak mimari bir yaklaşım, kafamızdaki soruları cevaplamak açısından yetersiz kalacaktı. Bundan çok daha geniş bir alana yayılmak zorundaydık.

Her şeyden önce, Olivares'in hâlihazırda birden fazla saraya ve taşra malikânesine sahip bir kral için büyük paralar harcayarak yeni bir saray inşa etmeye ihtiyaç duymasının nedenini bulmak zorundaydık. Bunun için gereken evvelki araştırmalarımda edindiğim o dönemin siyasi tarihinin bilgi-

si ile o sıralarda ilgilendiğim Olivares'in siyasi biyografisine vakıftım. Ne var ki, İspanya Kralı'nın nasıl biri olması gerektiğine dair Kont-Dük'ün kafasındaki mefhumla ve kültürel programıyla fazla ilgilenmemiştim. Kont-Dük'ün kafasında kralını, savaş kadar barış sanatında da üstün bir yönetici olarak canlandırdığı açıktı. Bu sayede, bir sanat tarihçisinin uzmanlığına ihtiyaç duyulan alanlara yöneldik: IV. Philip'in estetik ve kültürel ilgi alanları, sanat eseri toplayıcısı olarak faaliyetleri, artistlerin ve edebiyatçıların hamiliğini yapışı ve zamanın büyük sanatçısı Velázquez ile ilişkisi. Ardından, yeni sarayın inşaatına ait planlara, binaların işleyişinin düzenlenme şekline, para kaynaklarına, yapım aşamalarına ve çevre arazilerin ve bahçelerin yerleşimine bakmamız gerekti – bu konular bizi, mimari tarih ve bahçeler tarihinin yanı sıra, ekonomik, idari ve finansal tarihe yönlendirdi. Sarayın inşası en azından büyük oranda bittiğinde, dekore edilmesi gerekmişti. Derken kendimizi,1630'lardaki birkaç kısa yıl süresince sarayı sahibine layık bir hale getirecek muazzam miktarda mobilya, boya ve diğer sanat eserlerinin ısmarlanmasına ve edinimine dair karmaşık ve büyüleyici hikâyeyi takip ederken bulduk. Saray ise, süslü bir kabuktan ibaret değildi. Aynı zamanda içinde insanların yaşadığı, ziyarete ve saray eğlencelerini izlemeye geldikleri bir binaydı. Kral'ın bu sarayı hangi sıklıkla ve ne amaçla kullandığını öğrenmek zorundaydık. Bu sorunun cevabını ararken, saray hayatı ve şölenleri, saray tiyatrosu ve buradan da, savaş ve kıtlık dönemlerinde saray inşasına ve eğlencelerine harcanan hazine parasının olası siyasi ve toplumsal sonuçları üzerine genel temanın keşfine yöneldik.

Bu anlamda, tesir itibariyle 'genel tarih' denilebilecek, gene de üstesinden gelinebilir büyüklükte ve nispeten kısa bir tarihi süreçle sınırlı bir işe kalkıştığımızı fark ettik. Ancak neredeyse başlangıçta, karşımıza aşılmaz denecek bir güçlük çıktı: Napolyon Savaşları sırasındaki bombardımanlarda

büyük oranda zarar gören saray, artık yerinde durmuyordu. Bombardımanı idare eden Britanya kuvvetlerinin başında karımın uzaktan akrabası, General Pakenham'ın olduğu düşünüldüğünde, sarayın kâğıt üzerinde dâhi olsa yeniden kurulmasının bir nevi özür olarak görülmesi mümkündü.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, orijinal sarayın binalarından yalnızca iki tanesi ayaktaydı –Casó olarak bilinen Balo Salonu ve 19. yüzyılda askerî müzeye dönüştürülen *Krallıklar Salonu*. O halde bu, gerçekten de kitabımızın basımından iki sene sonra kapsamlı bir bina tarihi çıkartılacak olan Escorial'ın tarihini yazmakla aynı şey değildi[165]. Müstakbel yayıncımızın ilk başvurduğumuzda bize sorduğu gibi, 'artık mevcut olmayan bir sarayın tarihiyle kim ilgilenirdi?'

Elimizde binanın kendisi olmadığı gibi, sonradan, bol miktarda görsel imgenin de bulunmadığı ortaya çıktı. Sarayın tamamlanmasından kısa süre sonra yapılmış bütün tesisi betimleyen bir tablo (Görsel 7) ile ön yüzünü, en azından kısmen gösteren bir iki eser mevcuttu. Ancak sarayın içine ait bir tablo ya da gravürün varlığına dair bir delil yoktu. Bizim de elimizde bu yüzden sarayın yerleşim planını incelememize ya da dekorasyonu ve mobilyaları üzerinde düşünmemize izin verecek herhangi bir görsel sunum bulunmuyordu. Bu durumda büyük oranda çeşitli şekillerde mevcut yazılı kayıtlara bel bağlamak zorunda kaldık. Birden fazla eyalet ve noterlik arşivine dağılmış durumda olan maddi ve idari kayıtlar vardı. Bu sayede, inşaat sürecinin farklı aşamalarını takip etme ve nazırlarla yetkililerin çıkarttığı masrafların izini sürme fırsatı bulduk. Madrid'deki yabancı elçiler ve diğer temsilciler tarafından memleketlerine gönderilmiş sarayın ve dekorasyonun ilerleme sürecini, saray bahçelerinde süregelen faaliyetleri haber veren mektuplardan oluşan diplomatik yazışmalar mevcuttu. Bilhassa Toskana elçisi, İspanya'yla bağları geleneksel

anlamda yakın olan Floransa'daki efendisi Dük Medici'ye sık sık bilgilendirici mektuplar göndermişti. Ayrıca o dönemde yaşayan çok sayıda tanığın, bir kısmı şiir şeklinde yazılmış, çoğunlukla da Kral'a ve vekiline bol keseden methiyeler düzen anlatıları ve betimlemeleri de mevcuttu. Nihayet, yerleşim planını yeniden kurabilmek ve çeşitli salonların ve koridorların duvarlarını süsleyen tabloları keşfedebilmek için, 18. yüzyılın başında tutulmuş, açılışından altmış yıl sonra da olsa sarayın içindekileri gösteren basılı envanteri kullanma şansı geçti elimize.

Tarihçiler öncelikle yazılı kaynaklar açısından düşünmeye programlıdır. İspanya'nın ve diğer ülkelerin arşivlerine geniş çaplı dağılmış ve çoklukla sinir bozacak kadar bölük pörçük olsalar da, Retiro'nun erken dönem tarihinin olası bir canlandırmasını yapmaya yetecek miktarda yazılı kaynak günümüze ulaşmıştı. Diğer yandan sanat ve mimari tarihçiler, imgeler ve insan eli mahsulü eserlerden yola çıkmak ve onları yorumlarına temel almak eğilimindedirler. Tarihçinin içgüdüsel olarak sorduğu 'Belgeler nerede?' sorusuna, bir sanat tarihçisi farklı bir soruyla karşılık verir: 'İmgeler bize ne anlatıyor?' Bir sanat tarihçisiyle girdiğim yakın ve sürekli işbirliği sayesinde, bir imge ya da nesnenin de bir çeşit belge olduğunu öğrendim. Tarihi belge, yazılı ifadelerle sınırlı değildi.

Tarihçiler yüzyıllardır açıklayıcı arka planlar olarak ya da anlatılarına renk katmak amacıyla imgeleri kullanmış olsalar da, 19. yüzyılda bu tutkuları büyüdü. Hegel'in 1820'lerde Berlin'de verdiği estetik üzerine derslerin yeni yeni gelişmekte olan sanat tarihi disiplini, hatta tarih yazınının kendisi üzerinde önemli etkileri oldu. Jules Michelet de, Jacob Burckhardt da Hegel'in "sanat, ulusların ve dönemlerin ruhunu yansıtır" fikrini benimsemişlerdi. Hegel'in sanatın toplum ile bağı üzerine görüşleri, günümüze kadar tarihçileri etkile-

meyi sürdürmüştür. Mesela üsluba bağlılık zamanla, Rönesans sonrası Avrupa'da yaşanan ruhani ve entelektüel krizin stilistik bir ifadesi olarak tanımlanmıştır.[166] 'Barok Çağı'nın mutlak monarşi ve küresel uzantılarıyla muzaffer Roma Katolik Kilisesi'nin çağı oluşuyla, neticede ortaya çıkan tarzın nasıl yorumlanacağı konusunda anlaşmazlık yaşansa da, aslen idealleri ifade ettiği düşünülüyordu. Bazıları Barok sanatı, genişleyen ve kendinden emin Avrupa'ya yakışan bir bolluk sanatı olarak gördü; kimileriyse, 17. yüzyılda buhran geçiren bir kıtanın sıkıntılarını yansıtan bir gerilim ve endişe sanatı olarak. 'Çağın ruhunu' yorumlamanın taşıdığı risklerden birisi, tarihçilerin görmek istedikleri çağı bulma eğilimleridir.

Ustalıkla yazılmış *History and Its Images* adlı çalışmasında Francis Haskell'in hatırlattığı gibi, geçmişe insan elinden çıkma eserler vasıtasıyla yaklaşmanın meşruluğu sorgulamaya açıktır. Bu yaklaşımın en büyük savunucularından birisi olan Huizinga, şu gerçeği kabul etmek zorunda kalmıştır: "Bir devrin sanat eserleri üzerinde düşünülerek oluşturulan imgelemi, hiçbir zaman tam olamaz; fazlasıyla lehtedir ve bu yüzden de yanıltıcıdır."[167] Haskell'in belirttiği gibi, şüpheci olmak için birden fazla sebep mevcut ve bu sebepler arasında, Huizinga'nın şahsen kabul etmeyi istemedikleri de var. Çok sayıda binanın, tablonun ve imgenin zaman içerisinde yok olmasının asli bir önem taşıdığı kuşkusuz. Bir toplumu görsel imgelere veya kalan mimari örneklere bakarak değerlendirdiğimizde, o toplumu yorumlama şeklimiz tesadüfen ayakta kalan kriterlerle biçimleniyor ve bozuluyor demektir. Aynı şekilde değişen güzellik anlayışı da, erken dönem eserlerinin yorumunda güzelliği 'aldatıcı bir rehber' haline getirmektedir. Bunun da ötesinde, günümüzde 'sanat eseri' olarak sınıflandırılan insan elinden çıkma eserlerin yapılış nedenlerinde, -portrede olduğu gibi- yaratılmalarına neden

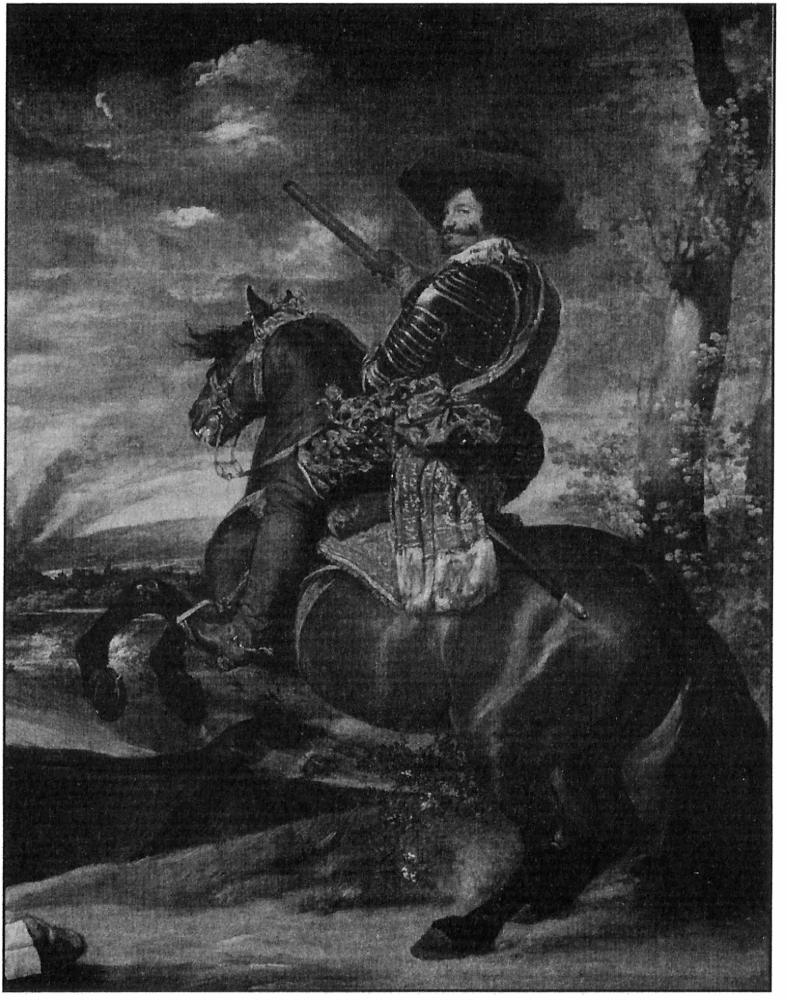

1. Diego de Velázquez, *Kont-Dük Olivares At Sırtında.* IV.Philip'in gözde ve baş bakanı, büyük ihtimalle 1638 civarında yapıldı ve yazarı, 1950 yılında Prado'ya yaptığı ilk ziyaretinde güçlü bir şekilde etkileyerek, araştırma konusu olarak seçimine neden oldu.

2. Simancas şatosu arşivi, yazarın 1953 yazı sonunda araştırmalarına başladığı mekân. Orta çağdan kalma bir kale olan, Simancas şatosu, 1540'lardan itibaren Kastilya Krallığının resmi belgelerinin muhafaza edildiği arşiv oldu. Günümüzde de, en büyük Avrupa arşivlerinden birisi olma özelliğini korumakta. Bu fotoğraf, araştırmacıların Eski Şato'nun yüksek platosuna vuran kızgın öğleden sonra güneşinde, arşive girdikleri, ana kapıyı göstermektedir.

3. Yazarın, 1953-4'de Katalonya'da yaptığı araştırmanın ilk senesinde yanlarında kaldığı Barcelonalı Coderch ailesiyle çekilmiş fotoğrafı.

4. Jaume Vicens Vives (ayakta) ve Ferran Soldevila (oturan), 1957 yılında Sardinya'da düzenlenen bir kongrede. Vicens'in arkasında, yazarın da Barcelona'da kaldığı süre içerisinde yakın ilişkiler kurduğu iki arkadaşı, Emili Giralt ve Jordi Nadal oturmakta.

5. Stephen Farthing, *'Past and Present'* Tarihçileri. 1999 yılında, Ulusal Portre Galerisi için resmedilen bu grup portresi, derginin 1960'lardaki editör kurulunun, bazıları diğerlerine göre daha kolay tanınan üyelerini, resmetmektedir (soldan sağa, ayakta: Eric John Hobsbawn, d. 1917; Rodney Hilton, 1916-2002; Lawrence Stone, 1919-99; Sir Keith Thomas, d. 1933; oturanlar: Christopher Hill, d. 1912; Sör John Elliott, d. 1930; Joan Thirsk, d. 1922) Mizansen hayal ürünü olmakla birlikte, arkadaki açık kapı, yazar ressam için poz verdiği sırada, yazarla ressamın hakkında konuştukları Velázquez'in *Las meninas* adlı tablosundan esinlenilmiş olabilir.

6. Diego de Velázquez, *Breda'nın Teslim Edilişi.* Jonathan Brown ve yazar, 1634-5 yıllarında, Buen Retiro sarayının merkezi salonu, Krallıklar Salonu için yapılan Velázquez'in bu simgesel eserine adanmış kısa bir kitap yazmaya niyetlenmişlerdi. Ancak, çok geçmeden, bu tablonun en iyi, ısmarlandığı saray bağlamında ele alındığında anlaşılacağı netlik kazandı. Bu da yazarları, ilk kez 1980 yılında basılan *A Palace for the King* adlı kitabı yazmaya itti.

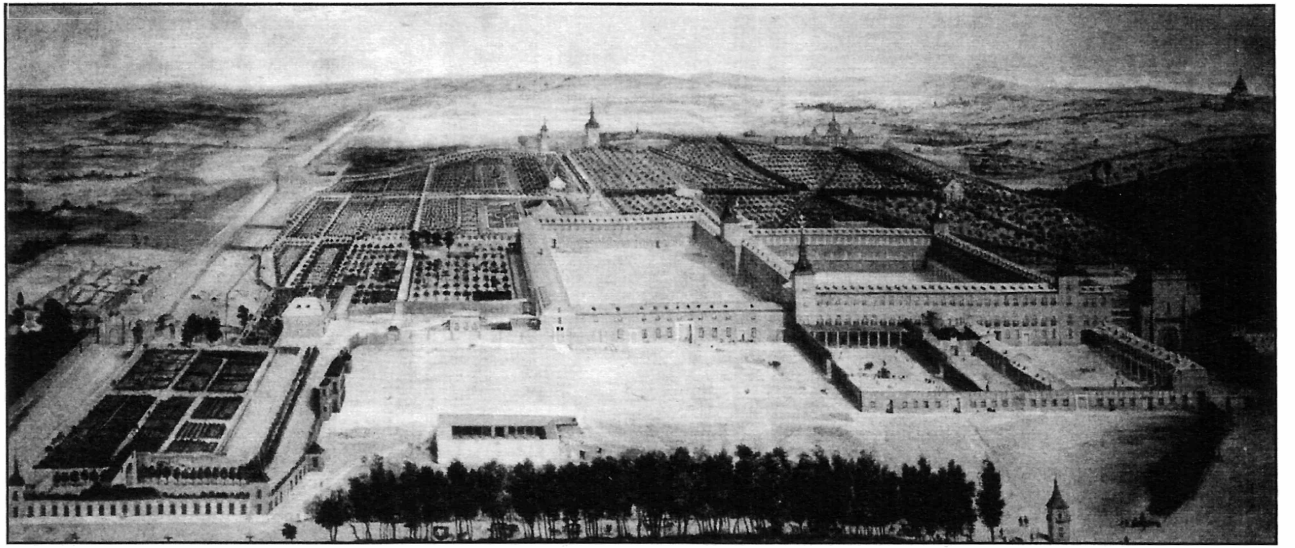

7. Jusepe Leonardo'ya atfedilen *Buen Retiro Sarayı.* IV. Philip'in zevk sarayının yapımı devam ederken 1636-7 yıllarında yapılan bu tabloda, ressam sarayı, çevresindeki parkı ve Madrid'in doğu eteklerindeki bahçeleri resmetmiş. Sarayın günümüze ulaşan iki bölümünden birisi olan *Krallıklar Salonu*, iki yanındaki damtaşından çatılı kuleleriyle, sarayın orta kanadını oluşturmakta. On dokuzuncu yüzyılda, askeri müzeye çevrilen *Krallıklar Salonu,* boş durmakta ve 1630'lu yıllardaki görünüşüne yakın bir hale getirilme fırsatı sunmaktadır.

8. Yazar ve Jonathan Brown sergide birlikte. IV. Philip için yapılan tablolar, 2005 yılında Prado Müzesi'nde sergilendi ve Krallıklar Salonunun dekoratif mizansenini yeniden canlandırmak amaçlandı.

9. Saygın İspanyol sanatçı Hernán Cortés'in elinden yazarın portresi. Akrilik tablo, sanatçının Buen Retiro'ya bakan stüdyosunda, yazarın 2001-2 yıllarında Madrid'e yaptığı ziyaretler sırasında, verdiği pozlar sonucu ortaya çıktı.

olan eğilimleri, eserlerin ısmarlanmasıyla sonuçlanan hamilik kavramının özelliklerini ve haminin şahsında toplum genelinin ilgi alanlarını ve değerlerini ne ölçüde yansıttığına dair sorular yatmakta.[168]

Zamana kurban giden bir sarayın tarihini ve dekorasyonunu incelerken, bu sorularla şu ya da bu şekilde karşılaştık. Örneğin, Kral tarafından ısmarlanan çok sayıda tablo arasında Roma'da, Claude ve Poussin gibi seçkin sanatçıların elinden çıkan, keşiş ve ankorit figürleri içeren yirmi dört adet doğa manzarası resmi vardı. Bu tabloların mevcudiyeti, hamilik ve gerekçesi hakkında ciddi soruları gündeme getirdi. Bilhassa Kral ve Olivares'in çevresindeki seçkin zümre neden İspanya'nın Roma'daki temsilcilerine bu belirgin tema üzerine geniş çaplı bir tablo serisi ısmarlamış olabilirdi? Amacın, ancak tabloların yeri olan sarayın kuzeybatı kanadında yer alan bir galeri çerçevesinde anlaşılabileceği zamanla ortaya çıktı.

Saray, evvelden San Jerónimo Kilisesi ve Manastırı'na bağlı Kraliyet dairelerinin bir uzantısı olarak hayata geçirilmişti. Kraliyet ailesi tarafından törenlerde ruhani ve bedensel bir inziva mekânı olarak kullanılacak, bu nedenle de yeni saraya 'Retiro' adı verilecekti. Sarayın parklarına ve arazilerine yayılan altı adet inziva binasının inşası sırasında, inziva fikri korundu ve genişletildi. Bu yüzden de doğa manzaraları içinde keşişleri gösteren bir dizi tablo ısmarlamak suretiyle, ruhani inziva fikrinin saraya taşınması gayet mantıklıydı. Sonuçta verilen siparişler bilhassa Roma'da, Kuzey Avrupa'ya kıyasla daha az ilgi gören manzara resmine ivme kazandırdı[169]. Bu tablo serisinin gerisindeki fikrin nerede oluştuğuna, kimin ısmarladığına ve tam olarak hangi sanatçıların elinden çıktığına dair[170] daha keşfedilmesi gereken birçok nokta mevcuttur. Gene de tablolar uygun bir bağlama yerleştirilince

hem sanatçıların eserlerinin yönlendirilmesinde ve biçimlenmesinde hamiliğin önemini bir kez daha vurgulamanın, hem de önemli bir resim türünün tarihine yeni bir ışık tutmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Sanatsal yaratıcılığı toplumsal özlemler ve eğilimlerle birleştirmesi nedeniyle, tarihçiler ve sanat tarihçileri hamiliğin incelenmesi alanında güçlerini birleştirdikleri takdirde bundan karşılıklı fayda sağlayacakları kuşkusuz. Güçlerin birleştirilmesi, aynı zamanda geçmişe yaklaşımda görev sınırını genişletmek isteyen bir çağın çıkarlarına da hizmet edecektir. Bu yüzden de Francis Haskell'in öncü çalışması *Patrons and Painters*'ın hem tarihçilerin, hem de sanat tarihçilerinin üzerinde böyle etkili olmasına şaşırmamak lazım.[171] Bununla beraber Haskell, hamiler ve sanatçılar arasındaki ilişkinin hikâyesinin hiçbir şekilde basit olmadığının gayet iyi farkındaydı. 'Kaçınılmaz şekilde' diye yazıyor Haskell kitabının önsözünde, 'sanat ve toplum arasındaki ilişki üzerine tekrar tekrar düşünmek zorunda kaldım; gene de araştırmalarımda ulaştığım herhangi bir bilgi, beni her koşulda geçerli temel kuralların mevcudiyetine ikna etmeye yetmedi. Ekonomik ve siyasi koşullar ile belirli tarzlar arasındaki bağ, bazen çok yakın gibi göründü; başka bir zamandaysa, sanatsal gelişimin içsel mantığı, kişisel hevesler ya da şansın devreye girmesinden başka bir şey göremedim.'[172]

Bunun, koşulların yalnızca mekâna, hamiye ve ressama göre değil, zaman içerisinde de değiştiğine dair yararlı bir hatırlatma olduğunu söyleyebiliriz. Sanat tarihi âleminin çok ötesine taşan bir diğer itibarlı kitapta Michael Baxandall 15. yüzyıl İtalyası'nda sanat eserlerinin ortaya çıkışı meselesini tartışırken, '15. yüzyıl resim sanatı, hâlâ daha ressamlara bırakılmayacak kadar önemli bir alan' diye iddia ediyor.[173] Ne var ki, ressamların sanatçının düşük konumundan kurtulma yo-

lunda başarılar elde ettiği; becerileri ve yaratıcılığı sayesinde yükselen bir toplumsal konuma değer olan sanatçının yaratıcı yeteneklerinde ısrar edebildiği 17. yüzyıl için aynı şeyi söylemek mümkün olmayabilir. Alanında dehâ sahibi sanatçıların ilham perisinin peşinden gitmesinin ve bunun sonucunda kendi koşullarını ve şartlarını zorla kabul ettirmesinin beklendiği Post-Romantizm çağında, mimarlar binaların masraflı oluşu nedeniyle hamilere ve ısmarlama işlere bağlı kalmayı sürdürseler de, resim alanında genelde unutuldu.

Bu yüzden de hamilik, 19. ve 20. yüzyılların seçkin kültürel dışavurumlarını açıklama açısından sınırlı kalsa da, erken modern Avrupa sanatçıları ve yazarları, en güçlüleri hamilerin talepleriyle birlikte gelen birkaç kısıtlamaya uyarak çalışmak zorundaydılar. Bu kısıtlama, sanat eserleri için genel pazarın küçük kaldığı ya da mevcut olmadığı müddetçe devam edecekti. Sanatçılar gündem konusunda öneriler getirseler ve zaman zaman kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirseler de, erken modern toplumlarda yaratılan imgeler ve insan elinden çıkan eserler, kaçınılmaz şekilde, para kimin elindeyse onun zevklerini, özlemlerini ve eğlence anlayışını yansıttı. Bunlar da bir yandan, bilhassa Roma Katolik toplumlarında muazzam servetiyle Kilise, diğer yandan da hükümdar, asiller ve maiyeti, kraliyet yetkilileri ve bir takım tüccarlar ve bankerlerdi.

Kilise için üretilen sanat ibadete ve ayinlere özgü gereklilikleri yansıtırken, birçok durumda, katı kilise kurallarını illa da yansıtması gerekmeyen popüler dindarlık ifadelerine de alan bırakıyordu. Kiliselerde asılı adak sunuları, ya da kutsal imgelerle süslü merasim elbiseleri kilise adabına aykırı düşse bile, popüler zevkin ve Tanrı'ya hürmetin samimi dışavurumlarıydı. Kilise yetkilileri dinî coşkuya saygılarından ya da bunları yasakladıkları takdirde arkasından gelecek ters tepki-

den çekindiklerinden, belli durumlarda bu tür dışavurumlara müsamaha gösterdiler.[174] Buna karşılık saray sanatı az sayıda bir elit tabakaya hitap ediyordu ve tepkilerini kralın vereceği tepkiye göre ayarlayan imtiyazlı bir azınlığa ayrılmıştı.

Çok daha geniş bir kitleye hitap eden kilisenin hamiliği de denkleme eklendiğinde bile, imtiyazlı hamilerin talepleri doğrultusunda yaratılan kültürel eserlere bakarak bir toplumun karakterini değerlendirmeye çalışmanın güvenilmez bir yöntem olduğu bir gerçek. 20. yüzyıl ortası ve sonrasında toplum ile sanat arasındaki bağlantı sorununu çözme yöntemi konusunda "işlevsel yaklaşım" destek bulmaya başladı. Bu yaklaşımın en belagatli ve en sofistike savunucularından birisi, (İspanya'da ilk kez 1975 yılında basılan) *Culture of the Baraque* adlı eserinde Barok tarzını, hiyerarşik toplumlarda otoriteye karşı saygı gösterilmesini ve itaat edilmesini sağlamak için tasarlanmış *güdümcü* bir kültür tarzı olarak sunmaya çalışan José Antonio Maravall'dı. Sansür ve kısıtlama hikâyenin bir parçası olsa dâhi Maravall, görsel sanatların, edebiyat ve tiyatronun, güçlü bir biçimde, duyguları devreye sokmak, harekete geçirmek ve ikna etmek için kullanıldığını iddia etti. Maravall'a göre Barok kültür, yukarıdan yönetilen eylemci bir kültürdü ve 'Barok tarzını yöneten denetimlerin bütün çarpanları, monarşinin elinde toplanmıştı.'[175]

Doğası gereği sınırlı bir kesimin sanatı olmasına rağmen Barok sanat böylece saray sanatı haline gelir ve otoriteler tarafından çoğunluğu sindirmek ve etkilemek için kullanılır. Maravall'ın Elias'ın çalışmalarından haberdar olduğuna dair bir kanıt yok, ancak Barok kültürüne yönelik bu toplumsal ve işlevsel yaklaşım, Alman Yahudi mültecisi Norbert Elias'ın (1897-1990) Avrupa sarayları tarihine yaklaşımına bariz benzerlikler taşımakta. Elias'ın *The Court Society* adlı eserinin, 1920lerde taslağı büyük oranda bitmiş olmasına

rağmen 1969 yılına kadar basılmadığı ve yavaş bir başlangıcın ardından, yüzyılın son yirmi otuz senesinde bu eserin ve aynı yazarın *The Civilizing Process* adlı kitabının yazara uluslararası çapta gecikmiş bir şöhret getirdiği düşünüldüğünde, buna şaşırmamak gerekir.[176]

Elias'ın tasviriyle kral sarayları yüzyıllar boyunca nazik ve zarif davranış biçiminin telkini suretiyle, Avrupalı kralların soyluları evcilleştirmesine ve uygarlaştırmasına yarayan kurumlardı. Titizlikle hazırlanmış bir rütbe ve statü hiyerarşisinde, her bireyin öncelik sırası tamı tamına belirlenmek suretiyle, krallar tarafından zorla kabul ettirilen törenler ve muaşeret kuralları soyluları kendine bağlarken, birbirlerine düşürme yöntemi olarak kullanıldı. Elias'ın sunuşuyla bu sistem, mutlakiyetçi modeliyle diğer Avrupa saraylarına standart getiren XIV. Louis'nin sarayında doruk noktasına ulaştı. Birçok açıdan anlamlı olmakla birlikte Elias'ın eseri, birkaç iddiası yönünden eleştirilere uğramıştır. Sunduğu model, XIV. Louis'nin sarayını tasvir ederken bile fazlasıyla derme çatma ve mekaniktir. Başta Bourbon Fransa ve Madrid ile Viyana'nın Habsburg sarayları olmak üzere Avrupa sarayları arasındaki bazı yapısal ve törensel farklılıkları da dikkate almamıştır. Dahası, artık modası geçmiş görünen mutlakiyetçilik kavramını temel almaktadır. Her iki tarafında da bir noktaya kadar mahkûm oldukları bir tören çerçevesinde yürütülen kral ve soylular arasındaki ilişki, erken modern döneminde kraliyet *fiat*'ından çok, kültür, zevk ve toplumsal davranış meselelerinde bir rol modeli olarak kabul etme yönünde bir istekliliğe bağlıydı. Siyaset dünyasında kraliyet iradesinin cebri uygulanmasından ziyade, her zaman aşikâr olmasa bile, aralıksız süren bir 'görüşme' ya da pazarlığa bağlıydı.[177]

Elias'ın işlevselci ve sosyolojik yaklaşımı itibar görmekle birlikte, saray araştırmaları alanına hiçbir zaman egemen ol-

madı. Bu araştırmalar kendi ivmelerine ulaştılar ve Elias'ın eseri yayınlandığında, hâlihazırda demode kaçan işlevselcilikten ziyade Clifford Geertz gibi sembolik antropologlardan etkilenme eğilimi gösterdiler. Elias'ın *Court Society* adlı eserinin sıra dışı basım hikâyesi sembolik antropolojiye yönelen ilgiyle birleştiğinde, 1977 yılında basılan, 1400 ila 1800 yılları arasındaki Avrupa saraylarını inceleyen geniş çaplı araştırmaların Elias'ın bu alana katkılarıyla neden hiç ilgilenmediğini açıklamaya yardım edebilir belki.[178]

Saray incelemeleri, Avrupalı prenslerin sanat eserlerini siyasi beyan yerine geçecek ve siyasi mesajlar iletecek şekilde nasıl ısmarladıklarını ve saray festivalleri düzenlediklerini örneklerle açıklayan Frances Yates'in (1899-1981) *The Valois Tapestries* (1959) adlı ve sonraki çalışmalarında ortaya koyduğu engin bilgisinden de büyük ölçüde etkilenmiştir. İspanya kralı II. Philip'e karşı çıkan Hollanda İsyanı'nın lideri, Valois Hanedanı'nı, Orangeli William'ın önerisiyle tasarlanan ve üretilen muhteşem bir goblen serisi vasıtasıyla, bağımsızlık mücadelesi veren Hollanda'nın yardımına koşması için teşvik etmeye çalışmıştı.[179] Bayan Frances Yates ve onun takipçilerinin uzun soluklu başarısı, imgelerin yaşamda ve erken modern Avrupa felsefesinde oynadığı önemli rolü ve bunun neticesinde, sanat ile güç arasındaki ilişkinin yakınlığını açığa çıkartmak oldu. Sarayda verilen şölenlerin muhteşem betimlemelerinde "soylu güç" kendini sanatla ifade etti. Çatışmaları dağıtmakta ısrar edip ahengi yansıtarak güce vekâlet eden; gözlemcilere, yönetenlerin hayal ettikleri, haliyle olması gereken dünyayı göz ucuyla da olsa görebilme şansı veren, ideal koşullarda gücün alanını genişleten bir sanattı bu. Hakikatin imgeler vasıtasıyla öğrenilebileceği varsayılıyordu. Amblemler ile mecâzi tasvirler, görünmeyen ve ahenkli bir dünyanın daha derin gerçekliğine ait ipuçları görevi gördüler.[180]

Yates'in siyasi, entelektüel ve sanat tarihinin standart alanlarından topladığı temaların imgesel anlamda birbirinin içine geçişleri, bütünleşmiş yaklaşımdan kazanılacak ne çok şey olduğunu ispatlamaktadır. Zengin yazılı kayıtları ve saraylar için üretilen çok sayıda nesnenin günümüze kadar varlığını sürdürmesi sayesinde saraylar ve saray toplumu, bu tarz bir yaklaşım için özellikle uygun bir zemin sağlamıştır. Örnek olarak saray ortamı bir yandan siyasi tarih çalışmalarını zenginleştirirken, aynı zamanda Avrupa Portre Sanatı Tarihi'ne de ışık tutabilir.[181] Bir saray sanatçısı olan Velázquez, İspanyol kraliyet portre geleneği sınırları içinde çalışmış ve kasıtlı olarak abartısız eserler üretmiştir. Bu, Velázquez'in kraliyet portrelerini neden kendi tarzında yaptığını anlatmanın yanı sıra, İspanyolların Kraliyet'e yaklaşımları hakkında da bir şeyler söylemektedir. Dünyanın en büyük kralı, dünyayı gücü ve görkemiyle etkilemek için gösterişli imgelere ihtiyaç duymayacaktır. Toskana Granddükü Medici, metaforik semboller ve gözbağcılığı becerilerinin yardımı ile statüsünü genişletmek isteyebilir; ancak İspanyol Habsburg Hanedanı üyesinin bu tür suni araçlar kullanmaya ihtiyacı yoktur. Kralın ağırbaşlı ve gerçekçi bir yansımasının gözlemcide büyük bir saygı ve huşu duygusu uyandırmaya yetmesi gerekir.[182]

Son yıllarda müzelerde ve galerilerde düzenlenen birkaç sergi sayesinde, tabloların ve diğer sanat eserlerinin, üretilmelerine vesile olan saray ya da kilise kültürü bağlamında sergilendikleri takdirde daha iyi anlaşılacaklarını ve takdir edilebileceklerini görmek mümkün oldu. Örneğin 2002'de Jonathan Brown ile birlikte Prado Müzesi'nde, 17. yüzyılın ilk yarısında İspanya ile Büyük Britanya arasındaki siyasi, sanatsal ve kültürel ilişkileri göstermeye yönelik bir serginin küratörlüğünü yaptık. Karşılıklı duvarlarda dönemin başlıca siyasi kişiliklerinin, bilhassa İspanyol IV. Philip ve 1623 yı-

lında Galler Prensi'yken, Philip'in kız kardeşi Infanta Doña María'ya evlenme teklif etmek için tebdili kıyafet Madrid'e yolculuk eden İngiliz I. Charles'ın portreleri konulmuştu. Uygun düştüğü şekilde, onların soyunun zamanımız temsilcileri olan Galler Prensi Charles ve Asturias Prensi Philip tarafından açılan serginin devamında, bu ziyaret sonrasında İngiliz ve İspanyol sarayları arasındaki ilişkinin nasıl etkilendiği örneklerle izah edilmekteydi. İki kral, ziyaretin etkisiyle estetik anlayışlarını geliştirmişler ve koleksiyonlarını süsleyecek başyapıtlar için yarışmışlardı. Sergi, I. Charles'ın 1649'daki idamını takip eden yıllarda doruk noktasına ulaşıyordu. O sene İspanya'nın Londra büyükelçisi, 'merhum Kral'ın eşyalarının satışı' sırasında, aralarında Philip'in büyük bir cömertlik göstererek 1623 yılında Prens'e takdim ettiği Titian'ın muhteşem İmparator V. Charles portresi de olmak üzere Charles'ın koleksiyonundaki başlıca eserleri Kral'ı için el altından satın almıştı.[183]

Önemli belgeleri sergileyen ve yayınlayan, aynı zamanda sanat eserlerini yaklaşık bir tarihi bağlama yerleştiren bu tarz bir sergi, tarih, sanat tarihi ve müze küratörlüğünün birlikteliğinin ne kadar verimli olabileceğini göstermektedir.[184] Sanat eserlerinin üretim nedenleri olan saray kültürü bağlamına yerleştirilmesi, zevk ve duayenlik gibi daha geleneksel temaların ötesine uzanan toplumsal ve kültürel tarihe dair soruları gündeme getirerek, sanat koleksiyoncusu ve sanat koleksiyonculuğu tarihine duyulan ilgilinin büyük ölçüde canlanmasını sağlamıştır.[185] Bunun aynı zamanda, geleneksel açıdan minör sanatlar sınıfına dâhil edilen "artefaktlara" ilginin artmasını sağladığı da söylenebilir. Sanat tarihi sıralamasında tablolar uzun zamandır en imtiyazlı yerlerden birini işgal etmektedir. Oysa Buen Retiro'ya sanat eseri iktisabını incelerken, bunun çağımızın önceliklerini yansıtmadığını gördük. 17. yüzyıla gelindiğinde Ruben gibi hayattaki bazı

ressamların yüksek meblağlar talep edebilmesine ve 16. yüzyıldaki selefleri arasında Titian gibi birkaç tanesinin herkesin peşinde koştuğu 'eski ustalar' sınıfına kabul edilmesine rağmen, şövale tablolarının bedelini, pahalı malzeme ve yüksek seviyede bir ustalık gerektiren goblen ya da süslemeli mobilya parçalarının bedelleriyle karşılaştırmak mümkün değildi. IV. Philip'e sunulan zengin süslemeli bir dolaba 30.000 düka altını bedel biçilmişti ve tek bir goblen işleme, 5.000 ya da 6.000 düka altınından fazla edebiliyordu; ama 500 ya da 600 dükadan fazla eden bir tabloya çok ender rastlanmaktaydı.[186] Lüks nesneler için ödenen bedeller, kendi dönemlerinde çeşitli sanat biçimlerinin değerine ilişkin kendi hikâyelerini anlatır ve böylelikle, tarz ve zevk konusundaki dalgalanmalar için faydalı bir rehber görevi görürler.

Sanatkârlık ve köken, ayrı başlarına incelenmesi gereken konular olmakla birlikte, aynı zamanda ihmal edilemeyecek toplumsal, siyasi ve kültürel çıkarımlar da içeriyorlar. Buen Retiro'daki sanat eserlerinin iktisap edilme işlemlerinin izini sürme teşebbüsümüz, şahsi koleksiyonların toplanmasında ve kraliyet ve soylu meskenlerinin dekore edilmesinde hediyenin muazzam önemini sarsıcı bir açıklıkla gözler önüne serdi. Bu, pek şaşırtıcı değil aslında. 1920'lerde Marcel Mauss'un *The Gift* adlı incelemesiyle çizdiği yolu izleyen antropologlar, toplumsal bütünlüğün kurulmasında ve devamında hediye alıp vermenin önemiyle yoğun şekilde ilgilendiler.[187] Erken modern dönem Avrupa toplumu tarihçileri, bu süreci incelemekte oldukça yetersiz kalmışlardı. Bunun nedeni bir ihtimalle Mauss'un, karşılıklı hediye vermenin zaman içerisinde azaldığına ve yerini tek taraflı bir eylemle, hediye vermenin aldığına dair varsayımıydı.[188] Nihayet, tebaası tarafından ya da yabancı hükümdarlar tarafından sunulan zengin duvar kumaşları, süslü mobilyalar ve değerli tablolar, IV. Philip'in yeni sarayının dekorasyonunda kritik öneme ha-

izdiler. Bazıları diğerlerine göre daha gönüllü verilen bu tür hediyelerin izi sürülerek, günümüzde büyük ulusal müzelerde bulunan tabloların menşei konusuna açıklık getirmek mümkün olabilir. Aynı şekilde, hediyeyi veren ve alan arasındaki ilişkinin niteliğini ve kuvvetini anlamak için de kullanılabilir; özellikle bir hükümdarla diğeri arasındaki uluslararası diplomasi âleminde önemli bir karşılıklı saygı, minnettarlık ve itaat göstergesi olarak kabul edilmeye başlanan bir dönemde.[189]

Bol miktarda goblen ve tablolarıyla Retiro Sarayı'nın muazzam süslü iç mekânı, Avrupa saraylarında merkezi öneme haiz bir soruyu gündeme getirmektedir: krallara yakışır şatafât ve gösteriş. Saray sanatını ve mimariyi, saray törenlerini ve şölenlerini bir dizi 'mesaj' taşıyormuş gibi göstermek, standart bir uygulama haline gelmişti. Ancak farklı nitelikte izleyici olduğu gibi, farklı nitelikte mesajlar da var. Ayrıca mesajın amacının ne olduğunu ve hangi mesajın kimi hedef alarak hazırlandığını bulmak da önemlidir. Alenen çok tüketmenin sosyal statü olduğu toplumlarda, toplumsal piramidin tepesinde olanlardan ve en çok da krallardan gösteriş yapmaları beklenmekteydi. Buen Retiro'nun da iç mekânı buna uygun şekilde muhteşemdi ve içeri girmesine izin verilen nispeten sınırlı sayıdaki Hükümdar maiyetini, diplomatları ve imtiyazlı ziyaretçileri etkilediği açıkça belliydi. Dışı yeterince görkemli olmadığı ve böylesine büyük bir krala yakışmadığı gerekçesiyle eleştirildiyse de saray, devlet meseleleri için değil, kişisel zevk düşünülerek inşa edilmişti.

Bu bile, başlı başına bütün dünyayı hayran bırakacak nitelikte bir ihtişam taşımaktaydı. Ne var ki buna ilaveten, savaş ve ekonomik kriz zamanlarında krallardan, kendilerinden beklenen *liberalitas* ile saray harcamalarında *prudentia* arasında dikkatli bir denge kurmaları beklenmekteydi. Buen Retiro, kısmen saray harcamalarının aşırılığı yönündeki eleştirilere

karşılık, saray kutlamaları ve tiyatro performansları için tasarlanmış olan merkezi *Krallıklar Salonu* aynı zamanda devlet işlerine uygun hale getirilmiş ve siyasi bir mekân olarak önemini vurgulamaya yarayan dekoratif bir düzen uygulanmıştı. Özellikle Kral'ı ve yakın aile fertlerini, hükümdarlığı sırasında kazanılan bir dizi zaferi betimleyen ısmarlama tablolardan oluşan bu düzen, salona girenleri Kral'ın kudretiyle ve Hanedanlığın parlaklığıyla etkilemek üzere tasarlanmıştı.

Bu, Kral'a ait mekânlarda yaygın görülen türden, Kral'ın gücüne dair bir mesajdı. Bununla beraber, bilinçli ziyaretçiler birden fazla mesaj algılıyorlardı. Philip tahta geçtikten sonra kazandığı on iki zaferin tasvirleri, rejimin ülke içinde ve dışında uyguladığı siyasetin güçlü eleştiriye hedef olduğu bir dönemde, İspanya'nın devam eden başarılarının yanı sıra dünya çapında bir krallığı büyütmeye ve savunmaya çalışan Kral'ın ve Başnazır'ın devlet işlerini beceriyle yürüttüklerini de hatırlatmaktaydı. Velázquez'in *Breda'nın Teslim Edilişi* gibi tasvirlerin, muzaffer İspanya Kralı'ndan beklenen kusursuz imajı naklettiği söylenebilir.[190]

Ancak, bu mesajlar kimin için hazırlanmıştı? Medyanın egemenliğindeki çağımızda propaganda üzerinden düşünme eğilimi göstermemiz çok doğal, fakat erken modern çağda, prenslerin ve hükümetlerinin öz-temsillerinin ve döneme özgü itibar takıntılı kaygılarının dışavurumu olarak düşünüldüklerinde daha iyi anlaşılacaktır. Krallıklar Salonu'ndaki tablolar nispeten sınırlı sayıda kişi tarafından görülmekteydi ve bu kişiler, tabloları ısmarlayan rejimin özlemlerine, iddialarına ve niyetine zaten sempati duymaktaydılar. Onların açısından tablolar, rejimin eylemleriyle sahiplendiği itibarının görsel onayından ibaretti. Ne var ki, itibarın yalnızca döneme özgü tepkilerle ilgili bir mesele olmadığı bir gerçek. Yaşam kısa olabilir, ancak şöhret ebedidir ve görsel imgeler

de gelecek nesillere, kendilerinden önce gelenler tarafından kazanılan görkemli başarıları anlatacaktır. Sahip olduğu doğrudan siyasi önemin ötesinde Krallıklar Salonu'nun ikonografik programı, Ruben'in Palais du Luxembourg'daki Marie de Médicis'in çalkantılı hayatını anlatan tablo serisinin ya da Whitehall Banqueting House'da yer alan, I. James'in ustalıklı ve cömert yönetimi sayesinde krallığına faydalarının tasviriyle aynı işlevi görmektedir. Esas amacı, ele alınan karakterlerin ölümsüz şöhret kazanmasıydı.[191]

Bu tarz betimlemeler, rejimin kendi hakkında söylediklerine inanmaya başlaması gibi bir siyasi risk taşıyor. Hükümdarlık gücü, öz-yüceltme tuzağına kolaylıkla düşebilir. I. Charles'ın başına gelenlerde görüldüğü üzere, saray balosunun idealize dünyasının dışarıdaki karışık dünyanın yerini almasına yetmediği gibi, bu dünyanın saray duvarlarından içeri girmesine de sonsuza dek engel olamamaktadır. Gene de bütün rejimlerin içe bakan bir yüzleri olduğu gibi dışa bakan bir cepheleri de bulunmaktadır. Rejimin kendini ve dünya önündeki eylemlerini meşrulaştırma çabasının kendisi, genel olarak şekil verilebilecek ve amaçlarına hizmet edecek şekilde yönlendirilebilecek bir çeşit kamuoyunun mevcudiyetini gerektirir. Habermas'ın 'kamusal alanın' ancak 18. yüzyılda ortaya çıktığı varsayımına büyük önem vermekle birlikte, erken modern Avrupa'da en azından ilkel safhada bir kamuoyunun mevcut olduğu ve rejimlerin bu tarz araçları, kendi davranışlarını haklı göstermek ve hedeflerini desteklemek için kullandıkları şüphesiz.

Bu araçlar arasında, hem halka ait hem de sonradan öğrenilen çeşitli biçimlerdeki yazılı ifadelerin dışında, sürekli sergilenen ağaç baskılar, gravürler ve kraliyet portreleri kullanan görsel imgeler de vardı. Ancak bir ulusu kitleler halinde yönlendirmek, erken modern devletlerin teknolojik kapasi-

tesinin ötesindeydi. Krallar, Catherine de Médicis tarafından Fransa'da ya da I. Elizabeth tarafından İngiltere'de girişilen halka açık kutlamalar ve kraliyet gezileri vasıtasıyla tebaalarını geniş kitleler halinde etkileme ve yönlendirme şansı bulmaktaydılar.

Bu tür halk manifestolarının hepsinin gerisinde illaki saray yoktu. Lüzum olduğunda kentlere törensel girişlerin hazırlanması ve şölen mimarisinin ısmarlanması, genelde kentlere düşmekteydi. IV. Philip'in kardeşi Cardinal-Infante Ferdinand'ın 1634'de kente törensel girişi için Rubens'i görkemli sokak süslemeleri tasarlamakla görevlendiren Antwerp gibi büyük bir kent, yolu üzerinde sergilenen imgeler ve semboller vasıtasıyla bu soylu ziyaretçiyi kentin önemine ve vatandaşların sadakatine inandırarak etkilemeyi, ama aynı zamanda, kente özgü kaygıları nakletmeyi ummaktaydı.[192] Bu tür sunumların bize soylulardan ziyade kentler hakkında bir şeyler anlattığı bellidir. Bu anlamda, törensel girişlerin ve diğer şölenlerin, yani kraliyet mesajlarıyla krallık ailesine dâhil olmayanların mesajlarının üstünlük kazanmak için rekabet ettikleri 'siyasi çekişme alanları' haline geldikleri söylenebilir.[193] Tabii ki sarayın önayak olduğu ya da sahnelediği kraliyet etkinlikleri, rejimin niyetinin yanısıra rejimin kendini nasıl algıladığına dair de faydalı ipuçları verebilirler. Kültürel hayatı ve toplum genelinin yaklaşımlarını göstermek açısındansa, aynı derece faydalı olmadıkları bir gerçektir.

Bunların çok çeşitli kaynaklardan çıkartılması gerekiyor. Üstelik de, son yirmi otuz senede kültürel tarih, bir zamanlar 'kültür' olarak algılananın ötesine uzanan çok sayıda eylemi de içine alacak şekilde ağını genişletti. Sanatsal eserlerin en yüksek estetik değerlerine yoğunlaşmak yerine, halk kitlelerinin düşünme, konuşma ve davranma şekillerinin ifadesi olan, bilinen adıyla 'popüler kültür' araştırması, zamanımızın en hız-

lı ilerleyen tarih alanlarından birisi oldu. Carlo Ginzburg'un dedektifleri aratmayan araştırması sonucu meşhur olan Fruili Değirmencisi gibi, öncesinde kimsenin tanınmadığı tek bir bireyin düşünsel ve sosyal hayatını ortaya çıkartmış, böylece geri getirilemez oldukları düşünülen popüler yaklaşımları, varsayımları ve inançları aydınlığa kavuşturmayı amaçlayan bir takım kayda değer 'küçük ölçekli tarih' çalışmalarına yol açmıştır.[194] Bu şekilde, 1930'larda Eileen Power tarafından öncü muamelesi gören,[195] ancak gene de 1970'lere kadar ciddi anlamda ihmal edilen, kadınlara ait bir başka kayıp dünyanın daha büyük kısmını açığa çıkartmak mümkün oldu.

Küçük ölçekli tarihin ışığı, ister teolojik anlamda kafası karışmış bir değirmenciye, ister lezbiyen bir rahibeye düşmüş olsun,[196] saklı kalmış özel hayatların birçok karanlık köşesini aydınlatabilir. Ancak bireysel hayat hikâyelerine dair bütün şaşırtıcı keşiflere rağmen küçük ölçekli tarihin yüreğinde temel bir ikilem varlığını sürdürmektedir. Bir birey, ait olduğu geniş ölçekli toplumu gerçek anlamda temsil edebilir mi? Soruşturma ya da mahkeme tutanaklarının bu tarz hayatların yeniden canlandırılması açısından başlıca kaynak olduğu düşünüldüğünde, bu kişileri dünyadan geçişlerine dair en ufak bir yazılı iz bırakmadan giden büyük kitleden ayırmaktadır. Ne kadar büyük bir ustalıkla yürütülürse yürütülsün, bireysel vaka araştırmalarının, bu sessiz çoğunluğun 'popüler kültürünün' evrensel anlamına dair ne söyleyebileceği tartışmalıdır.

Bir parça şüpheci bir yaklaşım duruma uygun düşmekle birlikte, süreç sorgucudan kurbana ve tekrar sorgucuya döndükçe, ortaya çıkan yanlış anlaşılma ve manipülasyon kanıtları bozsa dâhi, büyük miktarda beklenmedik bilginin açığa çıkartıldığı da bir gerçek. Bunun en iyi kanıtı, geçtiğimiz yirmi otuz yılda büyücülük araştırmalarındaki büyük artış olsa gerek. Bu artış öylesine büyük ki, zaman zaman

erken modern Avrupa incelemeleri, Avrupa cadılarına dair araştırmalara indirgenmiş gibi görünmektedir.[197] Erken modern toplumların düşünsel evrenlerinde batıl itikat, büyü ve şeytanın yerine dair bildiklerimiz, yarım yüzyıl öncesine dair bildiklerimizden kat kat fazla.[198] Buna rağmen tarihçiler alanlarının yaklaşım ve davranış etnografyasını çıkartmaya teşebbüs ettiklerinde, hangi alanda çalışırlarsa çalışsınlar bütün tarihçilerin karşılaştıkları, kanıtların toplanması ve yorumlanmasıyla ilgili güçlüklere ilaveten, birçok soru da varlığını korumaktadır. Örnek olarak, erken modern –hatta modern ve çağdaş- toplumların düşünsel ve kültürel, sözlü ve yazılı geleneğinin göreceli katkısı nedir? Karnavallar gibi popüler festivalleri nasıl yorumlamamız doğru olur? Ayrıca bunun da ötesinde, erken modern Avrupa'daki popüler ve elit kültür arasında bir sınır çekmek gerçekten mümkün müdür?[199]

Bugüne kadar kanıtlar bir yandan böyle bir sınırın mevcut olduğunu ve zaman geçtikçe güçlendiğini gösteriyor. Ancak zamana ve mekâna göre farklı yoğunluk derecelerinde birbirinin içine giren ve etkileşime geçen elit-popüler, saraylı- kentli kültürlerin, içerdikleri farklı dünyalarda aynı zamanda büyük boşluklar içerdiklerini de ispatlamaktadır. Tören alayları ve karnavallar, sokak tiyatroları ve havai fişek gösterileri, apayrı grupların birbirleriyle temas kurmalarını sağladı. Hem halka açık tiyatrolarda hem de saraylarda sahneye çıkan oyuncu grupları, ortak bir dil, davranış ve anlatı dünyası yarattılar. Buna rağmen bilhassa saray kültürü, yalnızca işin ehli tarafından anlaşılabilecek kinayeli dokundurmalar ve görsel imgeler kullanan, kendine ait bir dil yarattı. Çoğunluğu büyük ihtimalle hükümdar, ailesi ve maiyetinin beğenisi ve eğlenmesi için hazırlanan ve saray hayatının sıkıcılığından kurtulmak için bir fırsat sunan, *jeux d'esprit*'den öte olmayan bu sözde mesajlara, kolaylıkla gereğinden fazla bir anlam yüklenebilir. Bütün betimlemelerin bir şeyleri 'yansıtmak' için tasarlandı-

ğını ya da her sembolün ciddi bir anlamı olduğunu söylemek mümkün değil elbette.

Aşkın yorum, yorumun imkânsızlığının çağımızın en büyük kusurlarından biri oluşunda ısrar eden Postmodern görüşle birleşse de, kültür ve sanat tarihçilerinin ortak çalışmaları sayesinde erken modern toplumların kısmen ya da tamamen gizli kalmış unsurlarına dair değerli anlayışlar geliştirmemiz mümkün oldu. Ne var ki kazançlar kadar kayıpların da bulunduğunu söylemek zorundayız. Hayatın bütünü 'sunuma' indirgenemez. Hükümetler imgelemi az ya da çok etkili bir araç olarak kullanmış olsalar da, sembollerin arkasında gücün acı gerçekleri yatmaktadır. Yeni kültür ve sanat tarihi imgelerin nasıl düşünüldüğünü, üretildiğini ve kabul edildiğini öğrenmemize ve anlamamıza yardım etse dâhi, açığa çıkan bilgi ne kadar ilginç olursa olsun, geçmiş toplumların karmaşık toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşamlarına dair ancak kısmi bir bakış açısı kazandırabilir. Sanat nasıl çözülmesi gereken bir dizi sembol ve 'mesaj'dan öte bir şeyse, siyaset de 'siyaset kültürü'nden ibaret değildir.

Bütün insan deneyimini içine almayı arzulayan yeni kültür tarihi, şekilsiz bir öteberi torbasına dönüşmek ile dünyanın kısmî bir betimlemesinden öteye geçemeyen bir ayrıcalık olmak arasında zorlu bir yolda ilerlemektedir. Bunun sonucunda uzun vadede entelektüel tarih, sanat, edebiyat ve bilim tarihi, ya da farklı alt alanların özerk karakterini yeniden ileri sürmeye yönelik bir hareket yaşanabilir. Bunu bazı açılardan, kültürel hareketlerin ve olguların toplumsal açıklamalarından yana kayan dengenin sağlıklı şekilde yeniden ayarlanması olarak görmek mümkün. Sanat dallarının kendilerine has bir dinamiği vardır. Bu dinamik, ortaya çıkmalarına imkân sağlayan toplumsal, entelektüel ya da siyasi çevrenin ötesinde, kendine has geleneklerinin ve yaratıcı başarılarının bir yan-

sıması olarak doğmuştur. Örnek olarak *Krallıklar Salonu*, bir dizi yerleşik geleneğe uygun olarak, krallar ve prensler için inşa ve dekore edilen Avrupa'daki uzun 'hükümdara yakışır salonlar' dizisinde yerini almıştır ve dönemin siyasi ve kültürel gerekliliklerinin yanı sıra bu bağlamda da anlaşılması doğru olur.[200]

Bu geleneklerin ortaya çıkartılması ve anlaşılması, bir gecede kazanılamayacak bir uzmanlığa ve bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bunlar olmaksızın sanat tarihi de, diğer tarih dalları gibi, göreli bir denizde sürüklenme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Bundan, kıyının güvenliğine dönme zamanı geldiği sonucu çıkartılmasın. Sanat tarihinde, ya da diğer tarih dallarında olguculuk günleri geride kaldı. Olguların yalnızca olgu toplamak adına biriktirilmesi ve kanıtların 'objektif gerçekliğine' dair basit kavramlar, tarih çalışmalarına yetersiz yaklaşımlar sundukları gerekçesiyle, haklı şekilde bir kenara bırakıldılar. 'Bağlam içinde sanat' ile 'bağlam içinde fikrin' ortak noktaları olduğu söylenebilir. Ne var ki bu bağlamın dikkatle tanımlanması, toplumun ve dönemin yalnızca genel özelliklerine değil, belirli bir sanat biçiminin kendine has niteliklerine ve gereksinimlerine, sürekli kendine atıf yapma biçimlerine de dikkat edilmesi gerekiyor.

Sanatın toplumla ilişkisi her zamanki anlaşılması zor karakterini muhafaza etse de, imgelerin ve nesnelerin incelenmesi sonucu, geçmişe dair evvelce kapalı bir takım kapılar açılmış oldu. Bu şekilde toplumların değerleri ve öncelikleri hakkında, sanat eserlerinin siyasi amaçlarla ya da itibar kazanmak amacıyla kullanılma yöntemleri hakkında yeni anlayışlar geliştirdik. Hepsinin ötesinde, bir topluma ya da çağa ait sanatsal eserler ve edebiyat, söz konusu toplumun karakterinin gelecek kuşaklar açısından betimlenmesinde her

şeyden daha faydalı oldular. Bu manada, son sözü yaratıcı sanatçılar söylemiştir.

Sanatçılara eserlerini mümkün olabildiğince niyet ettikleri yerlerde sergileme şansı verilmeli. Bu açıdan bakıldığında, bizim Buen Retiro'nun yeniden canlandırılması çalışmasının yarım kalmış bir iş olduğunu söyleyebiliriz. *A Palace for a King*'de, Krallıklar Salonu'nun açıldığı tarihte nasıl göründüğü ve salon için ısmarlanan üç tablo serisinin duvarlara nasıl yerleştirildiği hakkında bir fikir vermeyi başardık. Bu tablo serileri şunlardı: Velázquez'in binicilik temalı beş kraliyet tablosu, dönemin önde gelen İspanyol ressamlarına ait on iki adet savaş tablosu ve İspanya'nın yönetici hanedanının mistik kurucusu Herkül'ün yaşamından bölümleri tasvir eden, Zurbarán'a ait on tasvir. Hepsi sergilenmese de, bir tanesi dışında bu yirmi yedi tabloyu Prado'da bulmak mümkün. Hepsinden önemlisi, Krallıklar Salonu'nun orijinal binası da günümüze ulaşmayı başarmıştır ve Prado'yla aynı semtte bulunmaktadır.

Erken döneme ait bir sarayın en azından en göze çarpan unsurunun ve sarayı süslemesi niyetiyle üretilen tablo ya da diğer sanat eserlerinin günümüze ulaşması, sık görülen bir durum değil. İnigo Jones'un Banqueting House'unda Rubens'in tavan panelleri durmakla birlikte, orijinalinde duvarlarında asılı goblenler yok olmuştur. Diğer taraftan, Marie de Médicis dizisi günümüze ulaşmış, sergilenmeleri için tasarlandıkları Palais du Luxemburg ulaşamamıştır. Hazırladığımız Krallıklar Salonu dekoratif planı, bu 17. yüzyıl mekânının nispeten değişmeden günümüze ulaştığı düşünüldüğünde, orijinalindeki görünümüne yaklaşan bir şekilde restore etmenin mümkün olduğunu akla getirmektedir. Kitabımızın basımından bu yana, bu restorasyon çalışmasının başlatılması için mücadele ettik. Bu fikir, hem İspanyol hü-

kümeti hem de Prado Müzesi Vakıf Yöneticileri tarafından prensipte desteklendi.[201] Bu kampanyamız neticesinde, 19. yüzyıldan bu yana salonu işgal eden Ordu Müzesi 2010 yılında Toledo'daki Alcázar Şatosu'nda daha münasip bir yere nakledilirken, Krallıklar Salonu'nu boş bir kabuk gibi geride bıraktı.

Salonun restorasyonla Velázquez zamanında göründüğü şekle benzer hale getirilip getirilmeyeceği sorusunun hâlâ bir cevabı yok. Projenin geleceğiyse, evvelden verilen sözlere sadık kalınıp kalınmayacağına ve gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakların bulunup bulunamayacağına bağlı. Gene de Prado Müzesi'ndeki tablolar bir araya getirilerek oluşturulan 2005 Sergisi'nin açıkça gösterdiği gibi,[202] sonucun hem etkileyici hem de tarihi açıdan kayda değer olacağına şüphe yok (Görsel 8). *Krallıklar Salonu*, İspanya'nın Altın Çağ'ındaki zaferler yönünden sembolik bir önem taşımakta ve restore edildiği takdirde sadece 17. yüzyıla ait muhteşem bir mekân hayata dönmekle kalmayacak, aynı zamanda ve hepsinden önemlisi, sanat eserlerinin benzersiz bir şekilde donanımlı oldukları şey de gerçekleşecektir; bir döneme hayat vermek!

ALTINCI BÖLÜM

Karşılaştırmalı Tarih

1928'de Oslo'da düzenlenen Altıncı Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi'nde March Bloch, Avrupa toplumlarının karşılaştırmalı tarihine dair etkileyici bir çağrı yaptı.[203] Bloch, karşılaştırmalı bir yaklaşımın bütün tarihçilerin hem benzerlikler hem de farklar aramak suretiyle inceledikleri toplumun, varsa hangi açılardan eşsiz olduğunu teşhis etmelerine imkân vereceğine inanıyordu. Bloch aslında karşılaştırmalı yaklaşımın doğasında gizli fırsatlara dikkat çeken ilk tarihçi değildi. Ondan önceki kuşaktan, Fransız Charles-Victoire Langlois de 1890'da benzer bir çağrı yapmış ve büyük Belçikalı tarihçi Henri Pirenne de 1923'de Brüksel'de düzenlenen Uluslararası Tarih Kongresi için yaptığı açılış konuşmasında karşılaştırmalı tarih temasını seçmişti.[204] Ancak Bloch'un ifadesi daha sertti ve konuşmanın etkisi daha uzun soluklu oldu. Gene de tarihçiler Bloch'un söylevini uzun süre takdir etmekle birlikte, teorisini uygulamaya geçirmekte pek istekli davranmadılar. Sonuç olarak sistematik karşılaştırmalı tarih, geçmişe yaklaşım çeşitleri arasında kıymeti bilinmeyen bir cevher olarak kaldı.

Plutarch'ın zamanından bu yana tarihçiler paralellikler bulmaya ve karşılaştırmalar yapmaya devam ettiler, ancak bunların peşinden titizlikle gittiklerini söyleyemeyiz. 20. yüz-

yılın ilk yarısında Otto Hintze, özellikle karşılaştırmalı tarih alanında güçlü bir tarihçi olduğunu kanıtladı. Hintze'nin başladığı anayasal ve idari gelişmeler üzerine geniş ölçekli karşılaştırmalı tarih araştırması tam anlamıyla gerçekleşmemekle birlikte, Avrupa devlet yapılarıyla temsili kurumları karşılaştıran makaleleri, Hintze bu konuyu uzun uzadıya teoriye geçirmese de onun karşılaştırmalı tarihin barındırdığı fırsatların tümüyle farkında bir tarihçi olduğunu gösterdi. Hintze buna rağmen tarihçinin yaklaşımıyla sosyoloğun yaklaşımı arasında bir sınır çizecekti: 'Karşılaştırılan şeyleri vurgulayan genel bir kaide bulmak için karşılaştırma yapabilirsiniz veya karşılaştırdığınız şeyin eşsizliğini kavramak ve onu diğerlerinden ayırt etmek için karşılaştırma yapabilirsiniz. Sosyolog birinciyi yapar, tarihçi ikincisini.'[205]

Gerçekte Hintze de kendi çalışmalarında Max Weber'in eserlerinden etkilenmiş, ideal bir feodalizm tarzı belirleyip bununla Avrupa, Asya ve İslam âlemindeki toplumsal ilişkilerin kalıplarının ideale ne kadar uyduğunu değerlendirmek suretiyle bu ayırım çizgisini bulanıklaştırmıştı. 20. yüzyılın büyük kısmında karşılaştırmalı yaklaşımın keşfinde önde giden toplum bilimciler ve Marc Bloch ve Fernand Braudel gibi tarihçiler, toplumsal bilimlerin etkisini en çok hisseden araştırmacılar oldular.

Bu da şaşırtıcı değil elbette. Genel hatlarıyla toplum bilimleri olarak tasvir edilebilecek dalların Montesquieu ve Vico'ya ve bizzat Herodotus'a uzanan uygulayıcıları arasında uzun ve seçkin bir karşılaştırmalı gelenek mevcut. Ancak, karşılaştırmalı metodun çeşitli disiplinlerde yer bulmaya başlaması için 19. yüzyıla kadar beklemek gerekecekti: Franz Bopp'la karşılaştırmalı filoloji; Max Müller'le karşılaştırmalı din; Sir Henry Maine ile karşılaştırmalı içtihat bilimi; Sir James Frazer ile karşılaştırmalı antropoloji. 20. yüzyıl sosyal

bilimcileri bu uzun karşılaştırmalı geleneği kurdular ve tarihçilere de peşlerinden gitmek düştü.

Karşılaştırmalı yöntem açısından tarihçilerin 20. yüzyılın büyük kısmında gösterdikleri heyecan eksikliği, çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışıldı.[206] Bu tarihçilerin çoğu analiz yönünden eksik olan anlatı tarzında çalışıyorlardı. Karşılaştırmalı tarihin ise analitik bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğu bir gerçek. Tarihçiler de, eğitimleri gereği, eşsiz koşullara ya da olaylara odaklanmak üzere koşullanmışlardır ve genel kurallardan bahseden her şeye içgüdüsel şekilde şüpheyle yaklaşma eğilimindedirler. Toplumbilimcileri tarafından ortaya atılan her genel kural, bir şekilde uygunsuz kaçan bir olguya tosluyor gözükmektedir. Bundan dolayı tarihçiler, alakalı gözüken bütün olguları toparlamadıkça karşılaştırma yapmaya pek istekli olmuyorlar. Bu da zaman aldığı için, sentez süreci durmadan erteleniyor. Başarılı bir senteze ulaşıldığında bile, karşılaştırmanın amacı açısından, çalışmayı uygulanabilir hale getirecek genel hatlarıyla benzer seviyede bir sentez için bir alan ya da dönem belirleme ihtiyacı mevcudiyetini sürdürür. Bu koşullar altında, genelde harcanan zahmete değmediğinin düşünülmesi anlaşılır bir durum.

Karşılaştırmalı tarihe sırtlarını dönerken tarihçiler, kendi beyanlarının çoğunda az ya da çok gizli karşılaştırmaların saklandığı gibi biçimsiz bir gerçeği de gözardı etme eğilimindelerdir. Tarihî yazında sıklıkla rastlanan türden, farazi bir ifade ele alalım: 'İngilizler, tarihleri boyunca siyasi uzlaşma konusunda dehâ sergilemişlerdir.' Sonuç olarak bu ifade, İngilizlerin ülke içindeki çatışmalardan kaçınma konusunda kıta komşularına -en barizi Fransızlara- nazaran daha başarılı olduklarını ileri sürmektedir. Ancak bu bir savdır, tanıtlama değil; etkili bir tanıtlama, idealinde birden fazla, ama en azından bir kıta toplumuyla net bir karşılaştırma yapılmasını gerektirir.

Tarihçiler kendi tarihleri değil de yabancı tarih konuları üzerinde çalışırlarsa, karşılaştırmalı düşünme ihtiyacının varlığını daha kolay fark edebilirler. İspanya tarihi üzerinde çalışır ve özellikle de *Imperial Spain*'i yazarken, zaman zaman Britanya ve Avrupa tarihiyle aralarında bağ kurduğumu fark ettim. İspanya'nın geçirdiği gelişimin hangileri çağdaş toplumlarla paralellikler taşıyordu ve hangileri benzersizdi? Örnek olarak İspanyolların "şeref" takıntısı İspanyollara özgü bir fenomen miydi? Değildiyse, başka nerelerde rastlamak mümkündü? İspanyolların şeref duygusu başka toplumlarda, özellikle geniş kapsamlı araştırmaya konu olan Akdeniz âleminde karşılaşılan şeref duygusundan nitelik ve yoğunluk bakımından farklı mıydı?[207] Yola çıkarken aklımda özellikle bu tür soruları cevaplamak olmasa da, erken modern İspanya'da şerefle ilgili bir meseleyle her karşılaşışımda bunlar düşüncelerimin arka planında saklıydılar. İspanya tarihini İspanyol olmayan okuyucular açısından da ulaşılabilir hale getirme ihtiyacı nedeniyle bu soruların daha çok ayırdına vardım. Benzer referans noktaları tercihi, aşina olmadıkları toplumlar hakkında yazanlar açısından her zaman yararlı araçlar olmuştur.

Tarihçilerin sürekli yaptıkları dolaylı karşılaştırmalarla doğrudan karşılaştırmaları birbirinden ayırmak gerekir. Doğrudan karşılaştırmalar alanında tarihçiler, bir kısmı güçlü tarih eğilimi taşıyan toplumbilimcilerin öncü rolü üstlenmelerine izin vermişlerdir. Devletin oluşumu, devrim ve kapitalizmin başlangıcı, bütün bunlar geniş ölçekli karşılaştırmalı yaklaşıma uygun konular ve toplumbilimciler ile toplumsal bilinçli tarihçiler de bazen etkileyici sonuçlar getirecek şekilde bu fırsatları kaçırmadılar. Örnek olarak, Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*'si ülke ve kıtalara yayıldı. Sanayileşmiş dünyanın farklı kısımlarındaki farklı si-

yasi örgüt biçimlerine yol açan çeşitli ziraat toplumlarında değişken güç ilişkilerinin izini sürme ve açıklama yönündeki hayal gücü yüksek cesareti ve teşebbüsü nedeniyle de geniş çapta takdir gördüğü bir gerçek.[208]

Özellikle devrimler, karşılaştırma yapma ve 1640'lı yıllarda Avrupa'da yaşanan devrimlerin ve ayaklanmaların nedenlerini inceleme açısından zengin fırsatlar sunmaktadır. 1950'li ve 60'lı yıllarda 17. yüzyıldaki Genel Kriz üzerine yürütülen büyük tartışmalara katılanlar, sistemsiz nitelikte de olsa, karşılaştırmalı bir çalışma şekli benimsemişlerdi.[209] Sırf ayaklanmaları ve devrimleri kategorilere ayırma teşebbüsü bile bir derece karşılaştırma yapmayı gerektirir.[210] Ancak zamanı ve mekânı aşan sistemli karşılaştırmanın gelişmesinde en cesur davrananlar tarihçiler değil, sosyologlar olmuştur. Sosyologların karşılaştırmalı araştırmalarının arkasında, geniş çapta kabul gören devrim teorileri geliştirme yönündeki arzuları vardır. Ancak ne dereceye kadar teori kaynaklı olduklarına bağlı olarak farklılık gösterirler. Charles Tilly ya da Theda Skocpol gibi tarihçiler bazı genel ilkeler bulmaya çalışırken[211], tarihi gelişmeleri açıklamaya yardım eden bağlam içinde kullanılmış araştırmalara nazaran S.N. Eisenstadt'ın *The Political Systems of Empires'i* gibi her şeyi kapsayan teori ya da teorileri içeren vaka tarihlerini kullanan çalışmalarda kendilerini daha rahatsız hissetme eğilimindedirler.

Bilindiği adıyla 'Makro analitik' karşılaştırmalı tarih eserleri yazarlarının,[212] Skocpol'un seçtiği toplumlar kadar farklı toplumları -1789 Fransası, 1917 Rusyası ve 20. yüzyıl Çini- karşılaştırma konusunda tereddütleri yoktur. Zaman ve mekânla bağlı tarihçiler böylesine geniş tabanlı karşılaştırmalar konusunda kendilerini aynı derecede rahat hissetmeyebilirler. Karşılaştırmanın gayesi net bir şekilde ifade edildiği sürece, birbirinden böyle keskin şekilde ayrılan ya da farklı

çağlara ait toplumlar arasında karşılaştırma yapılmamasının geçerli bir nedeni de yok aslında. Karşılaştırmalı yaklaşım, sorunların çözümü için kullanılan birçok faydalı araçtan bir tanesi. Ancak sorunun yapısının, kullanılacak karşılaştırma türünün yapısına karar vermesine izin verilmeli. İmparatorlukların çöküşüyle genel bir sorun olarak ilgilenen toplumbilimciler ya da tarihçiler, toplayabildikleri kadar çok sayıda imparatorluktan kanıt toplayacak kaynaklara sahip olacaklardır. Öte yandan yalnızca belirli bir imparatorluğun, örneğin İspanya'nın çöküşüyle ilgilenildiği durumlarda, imparatorlukların çöküş sürecinde belirli şablonların tekrarlama eğiliminde olduğu İspanya İmparatorluğu, İspanyolların da şahsen farkında oldukları gibi, Roma İmparatorluğu'na kadar uzanan batılı imparatorluk geleneğinde yerini aldığına göre, Roma İmparatorluğu'nun örneğin Çin'e göre daha faydalı bir karşılaştırma birimi sunduğu düşünülür. Ancak İspanya-Roma karşılaştırması, Çin İmparatorluğu'yla yapılacak bir karşılaştırmayı devre dışı bırakmaz. Çin ne kadar uzak olursa olsun, karşılaştırmaya dâhil edilmesiyle, aksi takdirde çöküş süreciyle ilgili gözden kaçabilecek bir noktaya dikkatlerin yönelmesini sağlayabileceğinden, yararlı bir denetim unsuru sağlayabilir, örneğin bürokrasinin, imparatorluğun ayakta kalması için zorunlu olan reformları engelleyici rolü gibi.

Bu da, Marc Bloch'un farkına vardığı gibi, karşılaştırmanın birden fazla amaç için kullanılabileceğini göstermektedir. En yalın haliyle, misal vermek amacıyla kullanılabilir. Örnek olarak I. Charles'ın Fransa'daki *taille* ve İspanya'daki *millones* gibi[213] düzenli bir vergi yönteminin olmadığını söylersek, içinde bulunduğu kötü duruma örnek vermiş oluruz, ama İngiltere Kralı'nın nasıl bu duruma düştüğünü açıklamaya çalışmayız. Bu tür örnekleyen karşılaştırmalar bütün tarihçilerin repertuvarında mevcut olmakla birlikte, örneklemenin

ötesine geçerek açıklama ve analiz yapan gerçek karşılaştırmalı tarih yerine geçmezler.

Bir ucunda yalın örnekleyen karşılaştırma ve diğerinde makro analitik karşılaştırma olan yelpazenin ötesinde, March Bloch'un savunduğu "ortalama karşılaştırma" alanı uzanır. 'Karşılaştırmalı yöntem' diye yazıyor Bloch, 'çok işe yarayabilir... Ancak her şeyin altından tek başına kalkamaz: bilimde tılsıma yer yoktur.'[214] Bloch'a göre karşılaştırmalı yöntem, bir çeşit varsayım sınamasıydı.[215] Tarihçiler bu yöntemle bir toplumun ayırt edici özelliklerinin diğer çağdaş toplumlarda bulunup bulunmadığına bakarak, açıklayıcı varsayımlarını test edebileceklerdi. Aynı zamanda, bilhassa bazı tarihi olguların mevcudiyetine dair kanıtlar bir topluma göre diğerinde daha net ya da bol olduğunda, yeni tarihi gerçeklerin keşfedilmesine de yol açabilirdi. Karşılaştırma, farklı devlet ve toplumlardaki toplumsal, siyasi ya da ekonomik gelişmeleri teşhis etmeye ve ortak etkilenimlerin bulunmasına yardımcı da olabilir. Ancak hepsinin ötesinde Bloch, karşılaştırmalı tarihi, genelde ayrıntıya odaklanma eğilimi taşıyan tarihçilerin ufkunu genişletecek bir araç olarak görüyordu. 'Karşılaştırmalı araştırmalar' Bloch'un ifadesiyle, 'tek başlarına, bölgesel nedenlerin yarattığı bozuk serabı dağıtabilecek güce sahiptir.'[216]

Bloch'un da şahsen farkında olduğu gibi, karşılaştırmalı yaklaşımın üstünlüğünü iddia etmekle uygulamak aynı şey değil. En acil ve ısrarcı soru, karşılaştırmada kullanılacak birimlerin seçimi. Fernand Braudel son kitabı *L'identité de la France*'da karşılaştırmalı tarihi, 'benzeri benzeriyle karşılaştırmaya çalışan bir tarih çeşidi' olarak açıklıyor ve 'doğruyu söylemek gerekirse, bütün toplum birimlerinin durumu' diye de ekliyor.[217] Ancak 'benzerliği' belirleyen nedir? İki toplum birbirinden çok farklı olmakla birlikte, bir ya da iki ortak

özellik paylaşabilir. Clifford Geertz, incelediği Endonezya ve Fas İslam toplumlarının 'birbirinin karakterine bir tür tefsir getirdiklerini' düşünmüştü.[218] Geertz'e göre, benzerlikler değil ama zıtlıklar daha açıklayıcıydı. Gene de iki toplum paylaştıkları bir dinin ortak özelliklerini yaşamasalardı, bu karşılaştırma anlamını yitirebilirdi elbette.

Karşılaştırmalı tarih uygulaması açısından, benzerlikler kadar zıtlıkların teşhisi de bütünleyici bir önem taşımakla birlikte, bu zıtlıklar kavuşamayacak kadar keskin göründüğünde, akla ister istemez bu çalışmanın harcanan emeğe değip değmeyeceğine dair bir soru geliyor. Portakalla elmayı karşılaştırmak bir fayda getirir mi? Tat açısından karşılaştırılmaları mümkün olmasa da, nispi besleyici değerleri ya da üretim yöntemleri ve maliyetlerinin incelenmesi söz konusu olduğunda karşılaştırmanın bariz bazı faydaları olabilir. Bu, elmayla portakal karşılaştırmasına bir iki puan kazandırmakla birlikte, şekil, büyüklük ve ağırlık açısından kaba benzerlikler taşısalar da, elmayla ampul karşılaştırmasından pek bir fayda sağlanamayacağına şüphe yok. Bu nedenle karşılaştırılacak birimlerin seçimi, en iyi sorulan sorunun doğasıyla, kaba ya da suni bir benzerlik bile olsa, ilginç gerçekler açığa çıkartma ve anlamlı varsayımlar ileri sürme ihtimaliyle belirlenebilir.

Uygulamada, karşılaştırmalı girişimin merkezinde benzerlik ve fark arasındaki inatçı gerilim yatar. En iyisi, bu gerilimin varlığının dürüstlükle kabul edilmesi ve gerçekte ne olduğunun anlaşılmasıdır: Clifford Geertz'in Fas'ı Endonezya'yla karşılaştırırken takdir ettiği gibi, aşikâr bazı sınırlar içerisinde yaratıcı olasılıklar için bir fırsattır bu. Bu sınırların kabulü, karşılaştırmalı tarihe, yöresel gerçeklerin gerçekten de daha geniş bir yankılanımı olup olmadığını ya da genelin özeli aydınlatıp aydınlatamayacağını test etmenin bir aracı şeklindeki Marc Bloch yaklaşımının doğasında mevcut türden bir mik-

tar ılımlılık gerektirir. Karşılaştırmanın sonuçlarıysa aynı şekilde ılımlı olmayabilir.

16. yüzyıl Avrupası'nda yoksulluğa yaklaşımla ilgili tarihi sorun, bu açıdan yararlı bir örnek oluşturmaktadır. Nüfustaki muazzam artış ve zengin ile fakir arasındaki gelir farkının büyümesiyle Avrupa'nın dört bir yanındaki merkezi ve yerel idareler, serserilik ve asayişin bozulması gibi büyük çaplı sorunlarla karşı karşıya kaldılar. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Britanyalı tarihçiler, Tudor İngilteresi'nin bu zorluklara müdahalesi üzerine (iyi planlanmış sosyal yardımlaşma planlarıyla ağır sosyal yasaları birleştiren müdahaleler gibi) etkileyici bazı araştırmalara imza attılar. Bu tarihçiler, 16. yüzyıldaki diğer Avrupa devletlerinin de yoksulluk ve toplumsal bölünme sorunuyla baş etmek için yasalar çıkarttıklarının farkındaydılar. Bu farkındalık, güçlü iş ahlakının egemen olduğu Protestan toplumlarının fakirliğe yaklaşımlarıyla, sadaka vermeyi ruhların kurtuluşu açısından önemli bir araç olarak gören Roma Katolik Kilisesi'nin yaklaşımı arasında keskin farklar mevcut olduğu yönündeki tesirli savı doğurdu. Aralarında öğrencilerimden birinin, 16. yüzyıl Venediki'ni inceleyen Brian Pullan'ın da olduğu sonraki kuşaktan tarihçiler, Katolik Avrupası'nda teorinin yanı sıra uygulamayı da yakından incelediler ve Protestan ve Katolik toplumların fakirlerin kurtarılmasına yaklaşımlarında tezattan ziyade benzerliklerin olduğu sonucuna vardılar.[219] Buna rağmen, geriye açıklanması gereken farklılıklar kaldı. Paul Slack, İngiliz ve Fransızların yoksullukla mücadele şekillerindeki önemli farklılıkları teşhis etmek üzere araştırmalarına devam etti ve İngiltere'de büyük şehirlerin ve taşra özerkliğinin nispeten olmaması gibi bazı olası sonuçlara ulaştı.[220]

Bu örnek, karşılaştırma yapmak ve arılaştırmak suretiyle tarihsel anlayışın nasıl geliştirilebileceğini göstermektedir. Bu

süreçte yanlış anlaşılmalardan kurtulup araştırma için yeni sorular bulmayı umut edebiliriz. Bununla beraber, karşılaştırılacak birimler seçildikten sonra başka bir sorun ortaya çıkar. Eşit bir oyun alanı nasıl kurulacaktır? Karşılaştırılacak toplumların ve olayların eşit şekilde iyi belgelenmiş olma ihtimalleri düşüktür. Karşılaştırmanın bir ya da iki birimi zengin belgelenmiş olsalar dâhi, tarihçiler aynı şekilde ya da aynı oranda faydalanamayabilirler. Bu da kaçınılmaz olarak, adil karşılaştırma yapma görevini karmaşık bir hale getiriyor elbette.

1983'de Cambridge'de verdiğim Trevelyan Dersleri için[221] Richelieu ve Olivares üzerine karşılaştırmalı araştırmama başladığımda, ben de bunu doğrudan tecrübe ettim. İlk düşüncem İspanya'dan Olivares'i ve Fransa'dan Richelieu'yü karşılaştırarak, Fransa'nın nasıl olup da neticede zafere ulaştığını görmekti. Bu, daha geniş kaynaklara sahip olmakla mı ilgiliydi, yoksa daha iyi bir orduya, daha etkili liderlere, coğrafî konuma ya da siyasi ve dini kültür gibi ilk bakışta algılanamayan başka etkenlerle mi? Çok geçmeden, tarih yazınının mevcut durumu yüzünden, böyle bir karşılaştırmanın en azından o dönemde aşırı hevesli bir proje konumuna düştüğünü anladım. 17. yüzyıl Fransası'na dair muazzam edebiyata nazaran aynı yüzyılda İspanya'nın çoğu yönü hakkında yazılanlar kıttı. Denklemin İspanya tarafını denk bir derinlikte temsil etmenin imkânsızlığı açıktı. İspanya açısından bir noktaya kadar kendi araştırmalarımdan yararlanabilirdim elbette; ancak kendi incelemelerimi destekleyecek geniş ölçekte bir yardımcı edebiyat bulunmuyordu. Öte yandan, Fransa açısından doğrudan arşiv deneyimim olmasa da, ihtiyaç duyduğum bilgilerin çoğuna basılmış şekilde kolayca ulaşmak mümkündü. Üzerinde çalıştıkları toplumların her ikisine ya da hepsine aşina olmadıklarından, karşılaştırmalı tarihçiler kendilerini sıklıkla bu tür bir asimetriyle karşı karşıya buluyorlar.

Bu koşullarda ihtiyatlı hareket etmeyi tercih ettim ve karşılaştırmamı, Fransa'nın neticede zaferiyle sonuçlanan en önemli yirmi yılı olan 1620 ve 1630'larda kendi ülkelerinin kaderine yön veren iki devlet adamıyla sınırlandırmanın daha akıllıca olacağına karar verdim. Bu, hem daha kolay üstesinden gelinebilecek bir görev gibi görünüyordu, hem de daha yüksek bir bütünlük oranı vadediyordu. Ne var ki o zaman bile bilgi eksikliğini bilgiyle ve bilgiyi de bilgi eksikliğine karşı dengelemek zorunda kaldım. Örneğin 17. yüzyıl Fransası'ndaki soylular sınıfı hakkında İspanya'ya göre çok daha fazla şey bilinmekteyken, kraliyet maliyesinin incelikleri alanında İspanya, Fransa'yı geride bırakıyordu.

Braudel'in iddia ettiği gibi karşılaştırma 'benzerin benzerle' karşılaştırılmasından doğuyorduysa, Richeliue ile Olivares'i karşılaştırmak ümit vaadeden bir girişim olabilirdi. Elimizde amansız rekabet halindeki, neredeyse tam eş zamanlı iki devlet adamı vardı. Richelieu 1585'de ve Olivares de ondan iki sene sonra doğmuştu. Olivares 1621'de, Richeliue 1624'de görev başına gelmişti ve görev süreleri de –Richelieu'nün 1642'de ölümü ve Olivares'inse birkaç hafta sonra azliyle- birbirlerinden birkaç hafta arayla sona erdi. Benzerlikler bununla da kalmıyor. Her ikisi de soylu babalarının kraliyet hizmetine giren üçüncü oğullarıydı. Ancak bu basit gerçek, karşılaştırmalı tarihin doğasında saklı sorunlardan birini akla getirmektedir. Burada bir tesadüften mi bahsediyoruz, yoksa benzerlik geniş çaplı ve kayda değer bir etkeni mi işaret etmektedir? Bu örnekteki benzerlikler, iki soylu ailenin hayatta yolunu çizmeye çalışan iki küçük oğlunun karşılaştıkları sorunların altını çizdiğinden, en azından bir fikir vermektedir. Küçük oğullar hakkındaki genel kanı kilisede kariyer yapmalarının doğru olduğu yönündeydi. Richelieu de Olivares de bu gözönünde tutularak eğitim almışlardı. Ancak ağabeyinin

ölümüyle Olivares'in ailenin reisi olacağı, bu yüzden de evlenmesi ve soyun devam etmesi gerektiği anlaşılmış, Richelieu ise kilise kariyerinin devamını getirmişti.

Bu vakada başta yalnızca tesadüflerden söz edebilsek de, söz konusu tesadüfler, başta iki adamın eğitimsel geçmişi olmak üzere, birkaç benzerlik yaratmıştı. Kilise eğitimi almaları, iki adamın kültürel bakış açılarını etkilemişti. Gelecekte izledikleri kariyer, karşılaştırmalı tarihçilerin ilgisini çekebilecek niteliktedir. Örnek olarak, Richelieu'nün de Olivares'in de kütüphanelerinde Justus Lipsius'un eserlerini bulundurmaları ve bu eserlerin insancıl güdülere dair ayrık ve alaycı algılama şekli, disiplin ve düzenin önemi üzerinde duruşu ve bir devlet adamı için sağduyunun önemli bir gereklilik oluşunda ısrar etmesi açısından[222] iki yöneticimizin de Neo-Stoik felsefeden derinden etkilenmiş olmaları bariz bir önem taşımaktadır. Ancak diğer tesadüfler hiçbir yere çıkmıyor da olabilir –iki adamın da aşağı yukarı aynı yaşta ölmeleri mesela; Richelieu elli yedi, Olivares elli sekiz. Bu nedenlerle, yazgılardaki benzerlikler her ne kadar ikili portrelere güzel bir renk ve ayrıntı zenginliği katsalar da, ölüm yaşı ya da iki devlet adamının da hastalık hastası olmaları gibi benzerliklerin keşfi ille de verimli sonuçlar doğuracak diye bir şart yok.

Ancak tesadüfler kadar taklidin de benzerliğe götürdüğünü unutmamak gerekiyor. Richelieu ve Olivares'in görev başına geçtikleri ilk yıllarda benimsedikleri reformist politikalar arasında birçok benzerlik vardı. Bu benzerliklerin çoğu, iki adamın çalıştığı ortamdan kaynaklanıyordu –kraliyet otoritesini desteklemenin ve devletin kaynaklarını savaş için daha kullanışlı şekilde nakletmenin zorunlu göründüğü ortamlar. Dönemlerinin Avrupası üzerinde hâkimiyet kurmak için rekabet halinde olduklarından, ikisi de diğerinin ne yaptığını dikkatle takip etmekteydi. Bu yüzden de, 1623 İspanyol

Reform Kuralları'nın *Mercure français* ile aynı yılda basılmış olması ve kısa süre sonra Richelieu tarafından ortaya atılan reform tekliflerine bariz şekilde ilham kaynağı olması, şaşırtıcı değildir.[223]

Bu da, karşılaştırmalı tarihçilerin durumlardaki benzerlikler yönünden gözlerini açık tutmaları ve karşılaştırdıkları birimler açısından tepki benzerliğine olanak sağladığını açıklamaları gerektiği doğru olmakla birlikte, az ya da çok benzer davranışlar için doğrudan alıntı yapılmasının olası bir açıklama olabileceği ihtimalini unutmamalarının önemini akla getirmektedir. Bu tarz bir alıntı, aynı zamana ait toplumlarda olduğu kadar, geçmiş ve gelecek arasında da görülebilir. İki rakip devlet adamı olarak Richelieu ve Olivares, iki kedi gibi birbirlerinin hareketlerini gözlüyor olsalar da, Justus Lipsius'tan öğrendikleri disiplin ve düzeni temsil eden Romalı örneklerde de ilham aramış ve bulmuşlardır. Karşılaştırmanın kapsamlı olması isteniyorsa, sürekli bağlantılar kurulmasına ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

Karşılıklı bağlılık ve bağlantı kurmak, geçtiğimiz yıllarda toplumbilimcilerin ve tarihçilerin giderek artan oranda ilgisini çekmeye başladı ve *histoire croisée* diye adlandırılan ve İngilizceye talihsiz bir tercümeyle 'dolaşmış tarih' olarak geçen tarih türünün gelişimini teşvik etti.[224] *Histoire croisée* savunucuları, onun karşılaştırmalı tarihe yöneltilen itirazlardan birine cevap verdiğini düşünüyorlar –karşılaştırmalı yaklaşımın, karşılaştırdığı objelerin dışında bir noktadan olaya baktığı yönündeki itiraz. Buna karşılık *histoire croisée,* toplumlar, uluslar ve medeniyetler arasındaki geçiş sürecine ve bunun sonuçlarına odaklanır. Bu da, iddia edildiğine göre, çoğulluk fikrini kabul eden çok boyutlu bir yaklaşıma izin vermektedir. Ulaşılabildiği ölçüde arzu edilir olmakla birlikte, *histoire croisée* eski bir yöntem için bulunan yeni bir isimden ibaret as-

lında. Tarihçiler kültürel geçişlerle her zaman ilgilenmişlerdir ve iyi bir karşılaştırmalı tarihçinin de karşılıklı etkileşimin ve fikirlerin, kurumların ve kültürel uygulamalardan alıntı yapılmasının ve taklidinin karşılaştırdıkları birimlerin gelişimi ve karakteri üzerindeki etkisini dikkate almaması imkânsızdır. Karşılaştırma ve bağlantı kurma, bir madalyonun iki yüzü gibidir ve bu şekilde muamele edilmelidir.

İleride çalışmalarına ABD ve Güney Afrika'da beyazların egemenliği üzerine yararlı bir karşılaştırma yayınlayarak devam edecek olan seçkin Amerikalı tarihçi George Fredrickson, 1980 tarihli bir yazısında, 'karşılaştırmalı tarihin, tarih içerisinde yerleşik bir alan olarak, hatta tarih incelemelerinde iyi tanımlanmış bir yöntem olarak mevcudiyetinden bahsedemeyiz' diye yakınmaktadır.[225] İyi tanımlanmış bir yöntem olup olamayacağı ya da olmasının gerekliliği, benim görüşüme göre, sorgulamaya açık bir konu. Farklı karşılaştırma türleri ve dereceleri mevcut; bunların hepsinin ayrıca içerdiği olasılıklar ve sınırlar var. Karşılaştırmalı tarihi, bir yöntemden ziyade bir sanat olarak tanımlamak daha doğru olabilir. Örnek olarak Alman tarihçi Jürgen Kocka, merkezinde *tek bir* vakayı başka vakalarla karşılaştırmak suretiyle tanımlama, açıklama ve yorumlamakla ilgilenen bir karşılaştırma çeşidini kastederek, 'asimetrik karşılaştırma' adını verdiği karşılaştırmayı savunmaktadır. Bu yöntemde, diğer vaka ya da vakalar kendi yararlarına incelemeye dâhil edilmezler ve tamamen incelenmektense, bir nevi arka plan gibi kabaca tarif edilirler.[226] Bunun, karşılaştırılan birimlerden birine ya da diğerine ilişkin kanıtların yetersizliği ya da tarihçinin iki birim üzerinde de eşit bir ustalığa erişmekteki acizliği nedeniyle ulaşılması son derece güç olan simetrik karşılaştırmaya nazaran daha kolay üstesinden gelinebilir bir karşılaştırmalı tarih biçimi olduğu açık. Gene de, şahsen, iki farklı birim arasında başın-

dan sonuna kadar aynı seviyede sürdürülen bir karşılaştırmaya göre daha az geçerli bir karşılaştırma yöntemi olması için bir sebep görmüyorum. Burada da karşılaştırmanın derecesi, sorulacak soruların türüne bağlıdır.

Kendi ilgi alanlarım, beni başından sonuna aynı seviyede sürdürülen karşılaştırma türüne yönlendirdi. Bu bir noktaya kadar, başlangıçta Kont-Dük'ün kariyerini ve politikasını daha iyi anlayabilme yönündeki umutlarımdan ilham alan, ancak 17. yüzyılda devlet adamlarının sorunlarına dair daha genel bir değerlendirmeye götüren "Richelieu – Olivares" karşılaştırması teşebbüsümde başlamıştı. Ancak Olivares ve onun İspanyası üzerine farklı incelemelerimi tamamladıktan sonra, bu sefer Amerika anakarasında Britanya ve İspanya tarafından oluşturulan toplumlar üzerine geniş ölçekli bir karşılaştırmalı tarihle ilgilenme ihtimalini düşünmeye başladım.

Kuzey Amerika ortamında ve özellikle -üniversitesi, muharebe alanı ve Quaker Kilisesi sayesinde koloni Amerikası havasını koruyan- Princeton'da geçen on yedi sene, doğal olarak okyanusun bu yakasındaki hemşerilerim tarafından kurulan türden uygarlıklara yönelik ilgimi canlandırdı. Bu koloni kalıntıları üzerinde düşünürken, aklımın bir köşesinde hep Meksika ve İspanyol Güney Amerikası'na yaptığım yolculuklarda gördüğüm kentler ve kiliseler vardı. İspanya üzerinde araştırmaya başladığım ilk yıllarda İspanya'nın denizaşırı yayılımı özellikle ilgimi çekti ve bilhassa Hernán Cortés'le, Cambridge'de bir dönem üzerinde dersler verdiğim Meksika'nın işgali konularıyla ilgilendim. Bu yüzden ilk olarak zihnimdeki karşılaştırmaya, İspanyollar ile İngilizlerin Amerika'da benimsedikleri sömürgeleştirme biçimleri, kurdukları toplumlar ve bu toplumları yönetme şekilleri arasında başlamam da doğaldı.

Bu iki sömürge dünyası hakkında daha ciddi düşünmeye ve Britanya Kuzey Amerikası üzerine engin eserlerin derinliklerine dalmaya başladıkça, sürdürülebilir bir karşılaştırmanın yalnızca bu iki sömürge toplumunun değil, parçasını oluşturdukları imparatorluk sistemlerinin gelişimine de ışık tutmaya yardım edebilecek fırsatlar içerdiğini fark ettim. Britanya ve İspanyol kolonisi Amerika üzerine yüksek kalitede yazılı eser mevcut olmasına rağmen, bu iki alandaki eserlerin birbiriyle uzaktan yakından ilgilerinin olmaması gerçeği karşısında şaşkınlığa düştüm. İki dünya da, aynı anda diğerinde olup bitenlere ya hiç gönderme yapmıyordu, ya da yok denecek kadar az bir göndermeyle kendi müstakil dünyasında varlığını sürdürmekteydi. Oysa iki dünya belli noktalarda el ele vermiş -her ne kadar ana akım Kuzey Amerika tarihinden her zaman için ayrı kalsa da- ABD'de İspanyol sınır bölgesi tarihi alt alanı yaratmışlardı. Bu alanın karakteri, ABD'nin istisnai karakterine ve aşikâr yazgısına duyulan yoğun inançla çizilmiş ve kendine ait bir yol izlemişti. İspanyollar tarafından sömürgelerde kurulan toplumlarsa en fazla Anglo-Amerika'nın İber medeniyetleri karşısındaki sözde üstünlüğüne dramatik bir örnek teşkil etmek suretiyle, ABD Tarihi'ne paralel bir karşıt bir unsur sunacaklardı.

İngiliz ve İspanyol Amerikası arasında bir karşılaştırma yapma görevini kabul ettiğim anda, bilinmeyen sulara yelken açıyordum. 18. yüzyılda böyle bir karşılaştırma özellikle İngilizler ve sömürge sakinleri tarafından yapılmış, ancak genelde 'ticaret imparatorluğu' olan İngiltere'nin 'fetih imparatorluğu' olan İspanya karşısında üstünlüğünü göstermeyi amaçlamıştı. 19. yüzyılda ABD yarışta ileri geçer ve İspanya'nın Amerika İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kurulan devletler siyasi istikrara ve ekonomik başarıya ulaşmakta yetersiz kalmış görünürken, Kuzey Amerika'nın üs-

tünlüğüne dair iddialar daha yüksek sesle ifade edilmeye ve Latin Amerika toplumlarına yönelik eleştiriler ağırlaşmaya başladı. 20. yüzyılda, ABD'nin zafer öyküsüyle karşılaştırılan 'Latin Amerika'nın başarısızlığı'nın nedenleri, siyaset ve toplumbilimcilerinin, ekonomist ve tarihçilerin en sevdikleri konu başlığı haline geldi.

Anglo-Amerikan dünyasında bile genelde Latin Amerika aleyhine çıkan hükümlerin istisnaları gene de mevcuttu. Bunlar içerisinde en önemlilerinden birisi, New York'ta kölelik üzerine karşılaştırmalı araştırmalar arasında çıkacaktı. 1963 yılında Columbia Üniversite'sinde seminerlerine girdiğim Frank Tannenbaum, 1946'da çığır açan *Slave and Citizen* adlı eserini yayınladı ve İber dünyasındaki kölelerin Britanya Amerikası'ndaki emsalleri kadar sert muamele görmediklerini iddia etti.[227] Özünde tam bir karşılaştırmalı tarih olmasa da Tannenbaum'un kitabı, Amerika'daki Afrikalı kölelerin teorik, uygulamalı ve kültürel çerçevede karşılaştırmasını içeren değerli ve sürekli bir münazara ortamı açmış oldu.[228]

Kölelik, hem geçmişte hem de günümüzde açık ve net bir karşılaştırma noktası görevini görmüştür. Beklenmedik hamle, klasik tarihçi Ronald Syme'nin İspanyolların Roma İmparatorluğu'ndaki rolü ve İngiliz ve İspanyol Amerikası'nın sömürgeci seçkinlerinin davranışlarını mukayese ettiği bir dizi konferansla karşılaştırmalı Amerikan tarihine yönelik deneysel girişiminden geldi.[229] Esasen Yeni Zelandalı olan Syme, özellikle taşralı ya da sömürgeci seçkin sınıfın imparatorluk merkeziyle ilişkileri ve merkezdeki yaşama katkılarıyla ilgilenmekteydi. Üç bölümden oluşan bu karşılaştırmadan, İspanyol Romalılar açık farkla önde çıktılar. Syme'ın sınırlı eseri her ne kadar sömürgelerdeki seçkin sınıfın oluşumu, karakteri ve davranışlarına şöylesine dokunsa da, tartıştığı imparatorlukların varlığını sürdürmesi ve uzun vadede istikrarı

açısından önemli sonuçlar içeren bir özne belirlemiş oldu.

Syme'nin çalışması, özünde semaya yükselen deneysel bir balon niteliğindeydi ve Tannenbaum'un kölelik araştırmasının aksine, gözden kaybolup gitti. İyi bir bilim adamı olan James Lang, 1975'de *Conquest and Commerce*[230] adı altında, Britanya ve İspanya sömürgesindeki Amerika üzerine geniş çaplı bir karşılaştırmaya girişti. Başlık, iki imparatorluk arasındaki 18. yüzyıl ayrımını anımsatmaktaydı. Kitabın, söz konusu imparatorlukların başlangıçlarının farklı gelişimlerini ve kurdukları sömürge toplumlarını nasıl şekillendirdiğini göstererek aradaki tezadın keskinliğini vurgulamak gibi bir etkisi oldu. Lang'ın kitabı bu anlamda, gene bir toplum bilimci olan Louis Hartz tarafından izlenen eski bir yolu takip ediyordu. Hartz, *The Founding of New Societies* adlı eserinde, Avrupa'nın denizaşırı ülkelerdeki yerleşkelerini, 'Batı'yı modern dünyaya taşıyan devrim sürecinde geniş çaplı Avrupa'dan kopan parçalar' olarak betimliyor ve öncelikle, başlangıç noktalarının zamanlamasıyla programlandıklarını iddia ediyordu.[231]

Lang'ın *Conquest and Commerce'i* kolay anlaşılır ve bilgilendirici bir metin olmakla birlikte ben, iki imparatorluğun ve başlattıkları sömürge toplumlarının sürdürülebilir karşılaştırması yönünden yetersiz olduğunu düşündüm. İçerik açısından, ana ülkenin bakış açısını yansıtarak bütünlük sağladığı bir gerçekti. Ancak sömürgeleşmenin sözde ilk aşamalarını betimleyen fetih/ticaret ikileminin uzun vadede sonuçlarını belirlenmiş bir gerçek olarak kabul edip değişen koşulların etkisini görmezden geldiğinden, değerinden kaybediyordu. Lang'ın karşılaştırma yaklaşımı da beni tatmin etmemişti. Kitabını, ilki İspanyol Amerikası ve diğeri Britanya Amerikası olmak üzere iki ayrı bölüme ayırmakla Lang, ancak kısa bir sonuç bölümü şeklinde kitaba dâhil olan 'sürdürülebilir karşılaştırma'dan ziyade, 'karşıtlık yaratmak için bir araya ge-

tirme' yöntemini tercih etmiş görünüyordu.

Sorunlar ve olasılıklar üzerinde düşündükçe, Lang'ın çalışması gibi sömürgeciliğin başından bağımsızlığın kazanılmasına uzanan, kronolojik açıdan onun kitabını çağrıştıran, ancak karşılaştırma ve çelişkiler bulma yönünden daha iddialı bir kitap yazma fırsatı gördüm. Bu, benim becerebildiğim kadar sürdürülebilir bir karşılaştırma olacaktı. Döneme egemen olan Latin Amerika'nın sözde 'başarısızlığı'na göre ABD'nin 'başarısı' sorusunu bu tarz bir karşılaştırmanın arka planından ayırmak imkânsız olsa da, bunu kitabın ana teması yapmamaya kararlıydım. Gene de bazı okuyucuların kitaba bu düşünceyle yaklaşacaklarından emindim. Amacım aksine, iki koloni dünyasını 19. ve 20. yüzyıldaki gelişmelerin merceğinde geriye dönük olarak incelemek değil, sıkı sıkıya kendi dönemlerinin çerçevesine yerleştirmekti. Alexandar von Humboldt'un betimlediği şekilde, 18. yüzyıl Meksikası'nın inkâr edilemez zenginliği ve refahı, ileride Kuzey Amerika'daki yerleşkenin gölgesinde kalacağının o dönemde hiçbir şekilde kaçınılmaz bir yazgı gibi görünmediğinin sürekli bir hatırlatıcısıdır.

Beklenmeyene, rastlantıya ve öngörülemeyene de yer vermek suretiyle, iki Amerika'nın tarihi hakkında bir tarihçinin görüşünü yansıtmak istiyordum sanırım. Kitabı planlama ve yazmak üzere işe koyulma fırsatını ancak 1997'de, Oxford'daki görevimden emekli olduktan sonra buldum. Kitap nihayetinde 2006 yılında *Empires of the Atlantic World*[232] adıyla yayınlandı. Öncesindeki yılları, bir yandan İspanya'nın Batı Hint Adaları'ndaki imparatorluğu hakkındaki bilgimi derinleştirirken, bir yandan da Britanya Amerikası sömürge tarihi üzerine basılmış muazzam miktardaki eserleri yakalamaya çalışmakla geçirdim. En büyük zorluk hiç şüphesiz, Amerika'daki bütün Avrupa imparatorluklarının karşılaştırmalı

bir araştırmasını yapmaktı, İspanya ve Britanya'nın yanı sıra Fransa, Hollanda ve Portekiz İmparatorlukları'nın. Ancak, üç imparatorluk daha eklemeden de iki imparatorluk üzerine sayıca giderek çoğalan yazılı eserlere yetişmek başlı başına bir meseleydi. Ayrıca üç imparatorluk daha eklediğim takdirde, karşılaştırmalı tarihin en önemli ikilemlerinden biriyle karşılaşacağım hissine kapıldım: karşılaştırılan birimlerin sayısı arttıkça, karşılaştırmanın içeriği o derece seyrelir.

Bir dereceye kadar, karşılaştırmalı tarihin içerdiği fırsatları ve sınırları test etme arzusuyla harekete geçtiğimi söyleyebilirim. Bu, umduğum gibi, Britanya ve İber Amerikası tarihinin suni bölümlere ayrılışı olarak gördüğüm ayırımın yıkılmasına yardım edebilir miydi? Bunu yaparken, Anglo-Amerikan, İspanyol ve Latin Amerikalı tarihçilerin kendi uygarlıklarının eşsizliğine dair varsayımlarına karşı çıkabilecek miydim? Karşılaştırmalı bir bakış açısı, en kötü ihtimalle, tarihî ufkun genişlemesine yardım edecektir. Kafamdaki araştırmanın iki sömürge dünyası hakkında geleneksel olarak sorulan soruların çoğuna cevap getirmeme ihtimali ve uzman okuyuculara hâlihazırda bildikleri şeyleri tekrarlamak gibi aşikâr bir tehlikesi olmakla birlikte, yeni sorular ortaya attığı ve yeni fikirleri canlandırdığı takdirde, görevini yapmış kabul edilebileceğini düşündüm. Karşıtlık yaratmak amacıyla bir araya getirilen iki imparatorluk projesinin incelenmesinden uzak, ayrıntılı bir karşılaştırmalı çalışmanın, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'nın denizaşırı ülkelere yayılışının ve yerleşkelerinin doğasına dair temel bazı sorular ortaya atacağı şüphesizdi. Örnek olarak, İngiltere ve Kastilya'nın denizaşırı girişimleri ne ölçüde benzer zorunluluklardan kaynaklanmış olabilirdi? Sömürgeciler ne dereceye kadar benzer sorunlarla karşılaşmış ve çözmek için ne derece benzer çözümlere başvurmuşlardı? Britanya ve İspanya'nın denizaşırı yerleşkeleri arasında

etkilemiş olmalıydı. Güney ve Kuzey Amerika'da bulunan ve bazılarına Avrupalılar tarafından göz dikilen çok çeşitli doğal ve mineral kaynak da benzer bir etki yaratmıştı. Bu kaynakların mevcudiyeti, fatihler saygın imparatorluklarının izlediği farklı güzergâhları belirlerken nasıl bir rol oynamış olabilirdi?

Zamanlama ve çevre farklarının yarattığı değişkenlerin yanı sıra, sömürgeci ülkelerin tarihlerinden, geleneklerinden, kanunlarından, kültürlerinden ve değerlerinden -David Hume'un deyişiyle 'ulusal karakterlerinden'- doğanlar da vardı. Hume, sömürgecilerin üzerindeki doğal olmayan, yetişmeyle ilgili etkilerin büyüklüğünün kanıtı olarak, tropik ortamlarda bile İngiliz, Fransız ve Hollanda sömürgeleri arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir.[233] Kültürel mirasa atfedilen yük ne olursa olsun, karşılaştırmalı denkleme dâhil edilmelerinin gerektiği açık. Ne var ki kültür, statik bir olgu değil ve ulusal karakterin de değişebileceğini kabul etmek gerekiyor. Bir kez daha, zamanın getirdiği değişimleri akılda tutmak zorundayız.

Nihayet, her türlü tarihi karşılaştırmada 'insan değişkeni' hesaba katılmak zorundadır, George Washington ya da Simón Bolívar dâhil, ön plana çıkan bireylerin olayların gidişatını şekillendirmekteki rolü gibi. İmparatorluk sistemlerinin karşılaştırmasında sonuç, büyük oranda imparatorluk hükümetinin bireysel temsilcilerinin emirleri uygulamaktaki istekliliğine ve yeterliliğine, aynı şekilde ortak tavır kadar bireysel eylemlere de bağlı olan, yönetilenlerin verdikleri tepkilere de dayanır.

Değişkenler böylesine geniş bir skalaya yayıldığında, bütün karşılaştırmaların defolu oldukları söylenebilir. *Empires of the Atlantic World*'u okuyan eleştirmenler, haklı olarak, çalışmanın hakkını vermekte yetersiz kaldığı ya da atlanmış

ken, kronolojik farklılıktı. İngiltere'nin Amerika'yı ilhakı ve sömürgeleştirmesi, Kastilya'dan bir yüzyıldan fazla bir süre sonra başlamıştı. Dahası bu Protestan Reformu, ulusal rekabetin şiddetlenmesi nedeniyle ve özellikle yüzyılın sonunda Amerika'nın bereketli gümüş yataklarını ele geçiren İspanya'nın Avrupa'nın egemen gücü haline gelişi nedeniyle Avrupa'da yaşanan dönüştürücü değişimlerin yüzyılıydı. İngilizlerin denizaşırı yerleşkelere yaklaşımlarının bu etkileri yansıtmaması mümkün değildi. Dinleri, kültürleri, politikaları, hepsi bu değişikliklerden ciddi ölçüde etkilenmişti. Dahası, sömürge girişimlerine başladıklarında önlerinde İspanya örneği vardı. Bilinçli şekilde bu örneği takip ettiklerinde, hatta bilinçli şekilde takip etmeyi reddettiklerinde bile İngilizlerin çabaları, karşılaştırmalı tarihçinin *histoire croisée*'yi karşılaştırmaya dâhil etmesinin önemine örnek teşkil ediyordu.

İspanya ve İngiltere sömürgelerini aşağı yukarı aynı zamanda kursalardı daha dolambaçsız olabilecek bir karşılaştırmanın doğası, yüzyıllık zaman aralığı yüzünden kaçınılmaz şekilde değişmektedir. Zaman farkının, sömürgeleştirme sürecinin doğası üzerinde çevresel farklılıklara nazaran nihayetinde daha az etkili olduğu iddia edilebilir. Karayip Adaları, girişilmesi düşünülen türden ayrıntılı bir tarihî karşılaştırma için nispeten homojen bir ortam sunarken, Avrupalılar tarafından ulaşılan Amerika anakarasının ayırt edici özelliği, muazzam bir iklim ve ekolojik farklılıktı. Yüksek And dağlarında yerleşmekle Kuzey Amerika'nın kıyı kesimlerine yerleşmek aynı şey değildi. Dahası, farklılık yalnızca iklim ve ekolojiden ibaret değildi. Avrupalıların işgal ettikleri topraklarda hâlihazırda yaşayan, yer yer yoğun, çok çeşitli halklar vardı. Bu halkların doğaları ve yerleşim alanlarının yoğunluğunun izlediği kalıplar, varlıklarını zorla kabul ettirmeye çalışan Avrupalı fatihlerin ve sömürgecilerin davranışlarını

etkilemiş olmalıydı. Güney ve Kuzey Amerika'da bulunan ve bazılarına Avrupalılar tarafından göz dikilen çok çeşitli doğal ve mineral kaynak da benzer bir etki yaratmıştı. Bu kaynakların mevcudiyeti, fatihler saygın imparatorluklarının izlediği farklı güzergâhları belirlerken nasıl bir rol oynamış olabilirdi?

Zamanlama ve çevre farklarının yarattığı değişkenlerin yanı sıra, sömürgeci ülkelerin tarihlerinden, geleneklerinden, kanunlarından, kültürlerinden ve değerlerinden -David Hume'un deyişiyle 'ulusal karakterlerinden'- doğanlar da vardı. Hume, sömürgecilerin üzerindeki doğal olmayan, yetişmeyle ilgili etkilerin büyüklüğünün kanıtı olarak, tropik ortamlarda bile İngiliz, Fransız ve Hollanda sömürgeleri arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir.[233] Kültürel mirasa atfedilen yük ne olursa olsun, karşılaştırmalı denkleme dâhil edilmelerinin gerektiği açık. Ne var ki kültür, statik bir olgu değil ve ulusal karakterin de değişebileceğini kabul etmek gerekiyor. Bir kez daha, zamanın getirdiği değişimleri akılda tutmak zorundayız.

Nihayet, her türlü tarihi karşılaştırmada 'insan değişkeni' hesaba katılmak zorundadır, George Washington ya da Simón Bolívar dâhil, ön plana çıkan bireylerin olayların gidişatını şekillendirmekteki rolü gibi. İmparatorluk sistemlerinin karşılaştırmasında sonuç, büyük oranda imparatorluk hükümetinin bireysel temsilcilerinin emirleri uygulamaktaki istekliliğine ve yeterliliğine, aynı şekilde ortak tavır kadar bireysel eylemlere de bağlı olan, yönetilenlerin verdikleri tepkilere de dayanır.

Değişkenler böylesine geniş bir skalaya yayıldığında, bütün karşılaştırmaların defolu oldukları söylenebilir. *Empires of the Atlantic World*'u okuyan eleştirmenler, haklı olarak, çalışmanın hakkını vermekte yetersiz kaldığı ya da atlanmış

birkaç noktayı teşhis ettiler. Eleştirmenlerden bazıları kitabın, bu topraklara yerleşen sömürgecilerin Güney ve Kuzey Amerika'da yaşayan yerli halka ve Afrikalı kölelere verdiği zarara fazlasıyla odaklandığını düşünmüştü. Diğerleri, Britanya'nın Batı Hint Adaları ve İspanya'nın Amerika'nın kıyı bölgeleri yerine imparatorluğun kalbinin attığı bölgelere –bir yanda Britanya'nın anakara sömürgeleri ve diğer yanda Meksika ve Peru- yoğunlaşmam yüzünden, ortaya karşılaştırmalarımı bozan çarpık bir tablo çıktığını düşündüler. Bir eleştirmen, imparatorluk tavırları arasındaki benzerlikleri teşhis eden bir kitapta Peru ve New England arasındaki bir karşılaştırmanın, Küba ve Jamaika arasındaki bir karşılaştırmaya göre sömürgelerin yapıları arasındaki farklılıkları daha iyi vurgulayacağını iddia etti.[234] Benzerlikler kadar farklılıkları da teşhis etme ve sonrasında açıklama kaygısı taşıdığımdan, benim umudum da kesinlikle bu yöndeydi.

Bu tür karşılaştırmalı bir projede seçici davranmak kaçınılmaz. Üstelik yazarı da genelde, eserin gerektirdiği kapsama ve çıkartma sorunlarının herkesten daha çok farkında oluyor. Benim amacım, bazılarının tercihi bu yönde de olsa, Amerika'daki Britanya ve İspanyol İmparatorlukları'nın gelişimi üzerine cesur ve yeni bir tez geliştirmekten ziyade, belirli durumlarda kültüre ve çevreye verilen göreceli ağırlık gibi, belli başlı tarihi sorunlara odaklanılmasını sağlayacak bir dizi karşılaştırma yapmaktı. Burada Amerika ortamının göçmen gruplar üzerinde memleketlerindeki topluma ait özelliklerin bir kısmını pekiştirirken, diğerlerinden vazgeçiren etkisini görüp şaşkına dönüm. Örneğin, Meksika ve Peru'daki büyük çaplı yerleşik nüfusun ve zengin mineral kaynaklarının keşfi, sömürgeciler arasında, Ortaçağ'daki Kastilya toplumunda da gözlemlenen, zenginliği yağmalamak ve egemenlik kurmakla özdeşleştirme eğilimi yaratacaktı. Bu zenginliklerin mev-

cut olmadığı Britanya Kuzey Amerikası'ndaysa göçmenler, geride bıraktıkları toplumlarının, yeni ve görünüşe bakılırsa umut vaadetmeyen çevrelerinde hayatta kalabilmelerine yardım edecek nitelikteki değerlerine ve uygulamalarına başvurdular. Hepsinin ötesinde, diğeriyle karşılaştırmak suretiyle bir imparatorluğun yapısı, işleyişi ve karakterine dair yeni ve beklenmedik bir anlayış getirme kaygısı taşıdığımı söyleyebilirim. Bu kitabın, söz konusu iki imparatorluğun geleneksel şekilde yazılan tarihlerine bir etkisi olup olmadığını bekleyip göreceğiz sanırım.

Bütün tarihi anlatım ve analizler, nihayetinde, geçmişin daha olası keşfine ve yorumuna ulaşma yönünde bir arayıştır. Marc Bloch'un dediği gibi bilimde tılsıma yer olmasa da, şiddetle savunduğu karşılaştırmalı yöntem, ele geçirmesi zor hedefe ulaşmaya çalışan tarihçilerin kullanabileceği çok sayıdaki faydalı yöntemden bir tanesidir. Yalnızca bir başka tarih çeşidi olan 'karşılaştırmalı tarihin' bütün cevapları içermesi mümkün olmamakla birlikte, heyecanlı yönlerini tecrübe ettikten ve zorluklarıyla boğuştuktan sonra, Bloch'un karşılaştırmalı tarihin daha geniş çaplı uygulanması yönündeki güzel dile getirilmiş çağrısının bugüne kadar yarattığı etkiden daha fazlasını hak ettiği yönündeki düşüncemin değişmediğini söyleyebilirim.

YEDİNCİ BÖLÜM

Daha Geniş Bir Bakış Açısı

Amerikalı tarihçi J.H. Hexter, Christopher Hill'in 17. yüzyıl İngilteresi üzerine bir çalışmasına yazdığı eleştiride, tarihçiler hakkında 'yığanlar' ve 'dallandıranlar' şeklindeki meşhur ayrımını yapıyordu. *'Dallandıran tarihçiler'* diyor Hexter, *'görüş ayrılıklarını göstermeyi, farklılıkları algılamayı ve ayrım yaratmayı severler. Tarih sistemlerinden ve genel kurallardan uzak dururlar; karşılaşma ihtimalleri olan her türlü kural için kafalarında bir istisna listesiyle dolaşırlar. Geçmişin içerdiği karmaşa ve tesadüflerden rahatsız olmak bir yana; bundan hoşlanırlar bile.* Yığan *tarihçilerse, dağınıklık ve tesadüflerin ortadan kalkmasını tercih ederler. Farklılıkları görmek yerine benzerlikleri, ayrıklık yerine bağları görürler. Yığan tarihçiler geçmişi kutulara sığdırmak isterler, her yönüyle; bunu yaparken fazla kutu kullanmayı da istemezler ve sonrasında, bütün kutuları düzgün bir şekilde birbirine bağlarlar.*[235]

Benzer bir ayrım, ileride Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie tarafından yapılacaktı. Ladurie, tarihçileri paraşütçüler ve yer mantarı avcıları olarak ikiye ayırıyordu[236]. Sonrasında bana teyit ettiği gibi, paraşütçüleri yazarken kafasında, genelde varsayıldığı şekilde, kuşbakışı bir perspektif benimseyenleri değil, 1960'lı yıllarda Cezayir'deki savaşta geniş çaplı arazileri süratle araştıran Fransız askerleri vardı. Bazı tarihçiler, bu paraşütçüler gibi, alanın üzerinde geniş

çaplı dolaşırlarken, diğerleri gömülü hazineler bulmak için toprağı kazıyorlardı.[237]

İki tarihçinin kendine özgü ayırımlarının içerdiği anlamın tonu ne olursa olsun, Hexter ve Ladurie, bir tanesi yoğun ve dar odaklı, diğeriyse büyük kalibreli ve geniş ölçekli iki tür tarihçi ve tarihî projelere iki farklı yaklaşım arasında ayrım yapmaktaydılar. Bu ayrım, bir yere kadar, Batı dünyasında gelişen tarih yazımında mevcut genelleme ve ayrıntı arasındaki gerilimin yansımasıydı. Bu ayrım bir yandan da, bazıları doğası gereği noktacı, kanvas üzerinde içgüdüsel olarak düzgün ve kesin izler bırakmaya meyledenler ile geniş fırça darbelerini tercih eden tarihçiler arasındaki yaradılıştan gelen farkları yansıtmaktadır. Uygulamada bu ayrım, tarihçileri dallandıranlar ve yığanlar ya da mantar avcıları ve paraşütçüler olarak sınıflandırmak kadar keskin hatlı olmayabilir. Çok sayıda tarihçi iki yaklaşımı da benimsemeye muktedirdir; kanıtların ve çözülmesi gereken sorunun doğasına göre iki yönde de ilerleyebilir. İdealinde, iki yaklaşım uyum içinde var olabilmeli ve en iyi ihtimalle, genelle ayrıntının harmanlandığı bir sentez üretebilmeliler. Bir konuda yoğun uzmanlaşma, tarihçilerin sayısındaki muazzam artış ve akademik tezlerin yaygınlaşması, çoğunlukla benim çalıştığım dönemde, geçmişin araştırmacıların sahiplenebilecekleri şekilde küçük alanlarla sınırlandırılmasını teşvik edecek şekilde etki yaptı. Alanda uzmanlaşmanın bedeli genelde odağın daralması ve nihayetinde, tarihi cesaretin kaybı olabiliyor.

Son birkaç senedir bir tepkinin oluşmaya başladığını ve giderek hız kazandığını söyleyebiliriz. Söz konusu tepkinin birden fazla nedeni var. Odağın daralması, kendiliğinden diğer yönde bir tepki oluşturdu. Bu tepki, tam uzmanlaşan ve çoğunlukla kendi aralarında konuşmaya alışkın tarihçilerin halkın geçmişin anlatılması talebini karşılayamamasıyla

beslendi. Bu da, bilimsel standartlar göz önüne alındığında, tam anlamıyla başarılı oldukları söylenemese de, geçmişi geniş kitlelere izah etmek ve yorumlamak için televizyonu ve radyoyu kullanan yeni bir tarihçi kuşağının doğmasına yol açtı. Bir yandan geçmişin karmaşıklığına dair farkındalığı korumaya çalışırken, bir yandan da basite indirmek kolay değil elbette.

Tarihin alanının genişlemesi ve yeni yeni alanlara yönelinmesinde en önemli etken, geleneksel kategorilere inancın yitirilmesi ve geleneksel sınırlara karşı hissedilen tahammülsüzlük oldu. 19. ve 20. yüzyıl tarih yazınını karakterize eden yukarıdan aşağıya yaklaşım, halk yığınlarını hariç tuttu: toplumsal ve siyasi açıdan ötekileştirilen, istismar edilen, haksızlığa uğrayan ve kazananların bakış açısından yazılan anlatıların kötü tarafına düşen herkesi. Kadınlar –insanlığın yarısı- neredeydi ayrıca? Tarihin sicili giderek yükselen eleştiri dalgasının iddia ettiği kadar iç karartıcı olmasa da, çok büyük bir kitleye hak ettiği önemin verilmediğine dair haklı bir kanı mevcuttu.

Bu arada, tarihçilerin kendilerini içinde buldukları dünyanın karakterinde yaşanan büyük değişiklikler, standart tarihî sınıflandırmaların ayrıntılı incelenmesini getirmekteydi. Günümüzde 'küreselleşmenin' fazlasıyla reklâmı yapılmakla birlikte, aslında 'tek dünya' fikri o kadar da yeni bir fikir değil. 16. yüzyıl Avrupalısı'nın ufku, sonuçlarını haritalarında ve dünya kürelerinde takip edebildikleri keşif gezileri sayesinde genişlemişti. 'Bütün insanlar' diye yazıyor Jean Bodin, 'tek bir site devletindeymiş gibi, dünya devletinde iş görüyorlar.'[238] Bu gözlem bir parça zamanından önce dile getirilmiş olmakla birlikte, hem fiziksel hem de kavramsal açılardan, küreselleşme sürecinin çoktan başladığı gerçeğini yansıtmaktaydı. 20. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, bilginin aktarılma, fi-

kirlerin ve imgelerin yayılma hızı, tek kent-devletini Bodin'in hayal bile edemeyeceği biçimde gerçek haline getirdi.

Küreselleşmenin bu yeni yükselişinin bir etkisi de, geçmişe dair metinlerin çoğunun birdenbire dar görüşlü kabul edilmeleriydi. Tek tek ulus devletlerin, hatta imparatorlukların tarihi, iklim değişikliklerinin sonuçları ve küreselleşmenin hızıyla baş etmeye çalışan bir dünya açısından fazlasıyla sınırlı kalıyordu. Çevre tarihçisi Alfred Crosby'nin unutulmaz ifadesiyle 'Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk', esasen karahindiba imparatorluğuydu.[239] Çok sayıda tarihçinin karşısına çıkan zorluk, eski engelleri amansızca yıkıp geçen bir dönüşüm süreci yaşayan bir dünyaya uyarak, sınırların ve dar görüşlülüğün ötesine geçme zorunluluğuydu. 20.'den 21. yüzyıla geçerken, ulus ötesi ve imparatorluk ötesi tarihin ani yükselişine dair birçok örnek mevcut olmasına karşın, devletler ve imparatorluklar üzerine tarih yazını da bu dönüşümün etkisini hissetti. Braudel'in *Méditerranée*'si bir içdeniz tarafından tanımlanan bir uygarlığın özelliklerini hatırlatmaya teşebbüs ederken, ulusal sınırların üzerinden kaygısızca aşan bir eser değil miydi nihayetinde? Politika ve jeopolitik de, benzer şekilde, tarihçileri referans çerçevelerini genişletmeye ya teşvik etti ya da bunu yapabilmelerine olanak sağlayacak yeni bir zihniyet geliştirmelerine yardımcı oldu.

Bu sürecin mükemmel örneklerinden birisi, ulus ve imparatorluk sınırlarından kurtulmaya çalışan 'Atlantik Tarihi'nin doğuşuydu. Daha erken örnekler mevcut olmakla birlikte, Atlantik Tarihi'nin kaynağının izini II. Dünya Savaşı'na ve Atlantik toplumuna kadar sürmek mümkün.[240] Soğuk Savaş döneminde Batı dünyasını kaynaştıran Kuzey Atlantik Paktı Örgütü'nün kuruluşunun ve Atlantik İttifakı'nın algılanan öneminin Atlantikçi düşünce şeklini teşvik eden girişimleri doğurduğuna şüphe olmamakla birlikte, bunların tarihin

sorgulanmasını ne derece etkilediklerine karar vermek kolay değil. Bildiğim kadarıyla, 1969'da Belfast'taki Queen's Üniversitesi'nde verdiğim ve ertesi sene *The Old World and the New, 1492-1650*[241] başlığı altında basılan Wiles Seminerleri, siyasi bağlamdan ziyade, şahsi tecrübelerimle ve evvelki yıllarda özümsediğim tarihî yazınla bağlantılıydı.

Bu seminerlerde özetle, uygarlıkların genel tarihiyle ilgili geniş kapsamlı meselelerin tartışılması özendirilmekteydi. Bu da, ulusal tarihin ötesine geçen bir konuya duyulan ihtiyacı işaret etmekteydi ve söz konusu tema, doğrudan doğruya son dönemde yaptıklarımdan ve düşünce şeklimden doğmuştu. 1963 ve 1964 yıllarında, Cambridge Üniversitesi'nden ücretli izin hakkı kazandım. Aklımda uzun zamandır, İmparatorluğun Amerika'daki fetihlerini ve yönetim şeklini incelemek, böylece erken dönem İspanya tarihi üzerine bilgimi ve anlayışımı genişletmek vardı. Bu ücretli izin sayesinde Latin Amerikalı tarihçilerle temas kurma fırsatının yanı sıra, İspanya tarafından sömürgeleştirilen toprakları kendi gözümle görme şansı da bulacaktım. Bu arada Britanya'nın Latin Amerika üzerindeki etkisinin azalışına dair ulus çapında giderek artan kaygıların ve Britanya üniversitelerinde Latin Amerika araştırmalarını teşvik eden bir komitenin, Parry Komitesi'nin atanmasının, ilgi alanımı İber Amerikası tarihine yaymamı mümkün kıldığını da belirtmek zorundayım. Tarihçiler, yaşadıkları çağa özgü kaygılardan, inanmayı istedikleri kadar uzak değiller elbette.

Meksika'da başlayıp Venezuela'da bitecek şekilde Latin Amerika'da yedi ay kadar gezdikten sonra, o güne kadar yalnızca kitaplardan tanıdığım bir dünyaya dair bir izlenim edinmiş oldum. Edindiğim ilk ve belki de en kalıcı izlenim, sonsuz bir mekân duygusuydu. Koloni kentlerinin İspanyol tarzına uygun şekilde birbiriyle dik açıyla kesişen sokakları,

çok uzaklara uzanan boş topraklara açılıyordu. Diğer bir kalıcı izlenim de, İspanyolların ilk Avrupalılar olarak göz koydukları ve şekillendirmeye çalıştıkları bu muazzam ve sonsuz zengin Yeni Dünya'nın ekolojik, etnik ve kültürel açıdan sahip olduğu sıra dışı çeşitlilikti. Meksika vadisinde, Yucatân ve yüksek And dağlarında, yenilgiye uğrattıkları medeniyetlerin kalıntılarını her yerden görmek mümkün. Günümüz Bolivyası'nın yükseklerdeki soğuk, kuru havasında, aşıboyası renkli dağın eteklerine yayılan koloni şehri Potosí, gümüşün yükselişiyle ilk küreselleşme dalgasını başlatan İspanyol girişimciliğinin ve yerli halkın çektiği acıların karışımının kalıcı bir hatırası olarak durmaktadır.

Artık şahsen keşfettiğim bu Yeni Dünya üzerinde düşünmeye devam ettikçe, bu dünyayı 17. yüzyıl İspanyollarının gözünden görmeyi arzu etmeye başladım. Böylelikle karşılaştıkları manzaraları nasıl gördüklerini ve yorumladıklarını, zaman içerisinde temas kurdukları garip halkların kökenini ve özelliklerini nasıl anlamaya çalıştıklarını keşfedebilmek amacıyla, erken dönem günlükleri incelemeye yöneldim. Ürettikleri muazzam zenginlikteki metinlerin hacmi sayesinde, Avrupalıların Avrupalı olmayan dünya halklarıyla temaslarına nasıl tepki verdiklerini incelemek için sundukları fırsatların farkına vardım. Mesleki uğraşlarına rağmen Avrupalıların Amerika'ya verdikleri tepkilere dair etkileyici bir takım eserler üreten Antonello Gerbi'nin (1904-76) eserlerini okumak da beni bu yönde teşvik etmişti. Bu eserler arasında belki de en önemlisi, Güney ve Kuzey Amerika'nın doğal tarihi ve halklarının özellikleri üzerine Atlantik'in iki tarafında yürütülen büyük tartışmanın ilginç bir anlatımı olan *The Dispute of the New World*'dü.[242]

Aklımın bir ucunda Wiles Seminerleri, bu 16. yüzyıl kaynakları üzerinde düşündüğüm sırada, İspanya'nın Amerika

üzerindeki etkileri hakkında yığınla yazılı metin olmasına karşın, Amerika'nın keşfinin İspanya üzerindeki etkileri hakkında çok daha az eser olduğunu fark edip şaşırdım. Bunun en büyük istisnası, Earl J. Hamilton'ın her sene Meksika madenleri ve Potosí'den Seville'e ulaşan gümüş sevkiyatının İspanyol fiyatları üzerindeki enflasyon etkisini araştırdığı ekonomi tarihiydi. Pierre ve Huguette Chaunu, İspanya'nın Atlantik ekonomisinin bir buçuk yüzyıllık bir dönem içerisinde izlediği yolun haritasını çıkartmak amacıyla, nispeten yeni tarihli, ağır istatistiklerle yüklü, çok ciltli bir esere başlamışlardı.[243] Ancak İspanya'nın Yeni Dünya'nın kaynaklarını istismarının sonuçları, İber yarımadasının çok ötesine uzanıyordu. İspanya'nın Amerika'daki bütün eylemleri Avrupa'ya yansıdı. İspanyol gözlemcilerin ve oyuncuların raporları bütün kıtaya yayıldı. Bu raporlar, Avrupa'nın Yeni Dünya'ya ve orada yaşayanlara dair ortak hayalini şekillendirdi; sırasıyla Amerika'nın yerli halklarıyla yüz yüze gelen diğer Avrupa uluslarının tavır ve davranışlarını etkiledi.

Böylece Wiles Seminerleri'nin çerçevesini, sadece Amerika'nın fethine ve sömürgeleştirilmesine İspanya'nın verdiği tepkiye göre değil, bir de Avrupa açısından çizmeye yönlendim. İspanyollar, beklenildiği üzere, anlattığım hikâyenin öncelikli unsurları oldu. *The Old World and the New* adlı kitabı yazarken amacım, mevcudiyetinden habersiz oldukları Amerikan dünyasına müdahalenin Avrupa'daki başlıca entelektüel, ekonomik ve jeopolitik sonuçlarını, seminer dizisinin gerektirdiği şekilde kısa ve öz haliyle incelemekti. Kitabın son bölümünün adı 'Atlantik Dünyası' idi. Moliére'in kırk sene boyunca bilmeden sıkıcı konuştuğunu öğrenen *bourgeois gentilhomme*'u gibi, ben de 1960'larda bilmeden Atlantik Tarihi'ni yazdığımı anlayacaktım.

'Artık hepimiz Atlantikçiyiz' diye yazıyordu, ilk kez 2002 yılında basılan etkili denemesinde bu görüşün en etkili sözcülerinden birisi.[244] Haddinden fazla kendinden emin kaçan bu sözler, Atlantik Tarihi'nin önüne çıkan her şeyi silip süpürdüğü bir dönemde söylenmişti. Atlantikçi yaklaşımın neden cazip geldiği açıktı. Geleneksel imparatorluk ve koloni tarihiyle ilgili bir bıkkınlık yaşandığı kuşkusuzdu. Çok konunun başarısızlıkla sonuçlandığına dair bir inanış mevcuttu. Ayrıca sıklıkla görüldüğü üzere, çağdaş kaygılar tarihçilerin geçmişi algılayış şekillerine müdahale etmekteydi. Ağ yapı oluşumlarının ve bağlantı kurmanın giderek yaygınlaştığı bir çağda kendi ulusal kutucuklarına kapanmış erken dönem tarihçilerinin dikkatinden kaçan geçmiş ağ yapılarının ve bağlantılarının aranması çok doğaldı. Üç kıtayı hem birleştiren hem de ayıran Atlantik Okyanusu, bu tarz birbirine bağlı tarih yazımı açısından mükemmel bir saha gibi duruyordu. Sonuçta, halkların yayılımı ve halkların, malların, fikirlerin ve kültürel uygulamaların Atlantik çevresinde hareketi üzerine sıklıkla beklenmedik bağlantılar açığa çıkartan, yeni etnik gruplaşmalara ve cemaatlere şekil veren, Avrupa haritalarında çizilen sınır çizgilerini mütemadiyen bozan, enerjik ve çığır açan bir tarih yazımı ortaya çıktı.

Atlantik Tarihi'nin sunduğu fırsatlar açığa çıkarken, sınırlı olduğu yönler de aynı zamanda kaçınılmaz şekilde belirginleşmeye başlıyordu. Örneğin, bir 'Atlantik Dünyası'ndan bahsetmek tarihî açıdan ne dereceye kadar mümkündü? Etrafını çevreleyen topraklardansa okyanusun kendisini hikâyenin merkezi haline getirme yönündeki birkaç başarılı teşebbüsünden birinde Ian Steele, 18. yüzyılın büyük kısmında Britanyalıların gözünde 'Atlantik'in, Kuzey Atlantik'ten ibaret' olduğunu hatırlatmaktadır. Daha aşağıda kalan her şey 'Etiyopya denizi' idi.[245] 16. 17. ve 18. yüzyıllarda farklı Avrupalı devletler, Amerika yarımküresinin ilgilendikleri böl-

gelerine ve onları oraya taşıyan rüzgârlara ve akıntılara göre değişen, farklı transatlantik rotaları geliştirdiler. Endülüs ile Batı Hint Adaları arasında Colombus tarafından takip edilen rotayla başlamak üzere bu rotalar sistematikleştikçe, birden fazla Atlantik'ten -İspanyol, Portekiz, İngiliz, Hollanda ve Fransız- bahsetmeye başlayabiliriz. Bu farklı Atlantikler arasında köprü kurmaya çalışan bir tarihçinin muazzam bir dilbilimsel beceriye sahip olması ve geniş çaplı okuma yapması gerekmektedir. Bu koşullarda, arzu edilen bir dal olmasına rağmen, bugüne kadar yazılan Atlantik Tarihi'nin çoğunlukla tek uluslu Atlantik topraklarının çerçevesi içinde kalmış olmasına şaşırmamak gerekir.

17. yüzyılın ortalarından itibaren bu farklı Atlantikler ticaret ve kaçakçılık yoluyla birbirine bağlandıkça ve Batı Afrika köle ticareti aracılığıyla bu uluslararası ağla giderek daha çok birleştikçe, okyanusun Avrupa, Amerika ve Afrika kıyılarında yaşayan çok sayıda ulusla alakalı, giderek artan sayıda noktadan birleşen *Pan-Atlantik* bir sistemin ayrıntılarının izini sürmek de mümkün olacaktı. Yine de 19. yüzyılın bitiminden önce Birleşik Atlantik denilebilecek bir kavramın varlığını kabul etmek kolay değil. Köle ticaretinin kaldırılmasıyla Afrika'nın göç hareketinde giderek azalan rolü nedeniyle, 1900'lardaki Atlantik topluluğu bile çoğunlukla Avrupa-Atlantik topluluğuydu ve Afrika, ancak yirminci yüzyılın sonlarında, siyah bilincin yükselişiyle boyutunu geri kazanmaya başlayacaktı.[246]

Böyle olunca, okyanusun iki kıyısını içine alan tek bir 'Atlantik Medeniyeti' hipotezi, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında dini yönden bölünse de en azından kapalı bir denizin kıyılarında sınır komşusu oluşları nedeniyle çok sayıda ortak unsur barındıran Akdeniz Medeniyeti'ne kıyasla, müphem bir ifade gibi görünmektedir. Akdeniz, kapalı bir

alanı paylaşmaktan kaynaklanan nispi yakınlığın getirdiği ortak özellikleri paylaşma fırsatına sahip olmuştur. Buna karşılık Atlantik'i bütünleşme derecesi sürekli dalgalanan ve zaman içerisinde değişen etkilere ve ihtiyaçlara göre yükselip alçalacak bir dünya olarak düşündüğümüz sürece, 'Atlantik Dünyası' kavramı geçerli bir araştırma konusu olarak kabul edilebilir.

Atlantik'in açık bir alan olması, coğrafik sınırları kadar kronolojik sınırlarını da kolay tanımlamalara sığdırmanın mümkün olmadığı anlamına geliyor. İspanya'nın uzun bir Pasifik kıyı şeridine sahip Peru Genel Valiliği örneğin, Atlantik dünyasına dâhil edilmek için uygun bir aday gibi görünmüyor. Buna rağmen Potosí gümüş dağından çıkartılarak Pasifik limanı Callao'dan gemilere yüklenip Panama Kanalı'ndan geçen ve oradan da Seville'e gönderilen gümüş, İspanya'nın Atlantik ekonomisinin işleyişi açısından önemliydi.[247] Bunun sonucunda Genel Valilik erken yıllarından itibaren İspanya'nın Atlantik sistemiyle tamamen bütünleşmişti. Yani her ne kadar New England sömürgesini mantık çerçevesinde Atlantik toplumu olarak betimlesek de, Peru için aynı şeyi söyleyemeyiz. Aynısı, hatta daha da yüksek bir ölçekte, İspanya'nın Meksika Genel Valiliği için de söylenebilir. II. Philip'in hükümdarlığı sırasında Filipinlerin fethedilerek Meksika Genel Valiliği'ne bağlanması, Meksika ve Peru'ya boyalı paravanlar ve büyük miktarda Çin porseleni ve ipek taşıyan Trans-Pasifik ticaret bağlantılarının oluşmasına yol açtı. Doğal olarak 1600'e gelindiğinde, Yeni İspanya'nın kreole seçkinleri yalnızca Atlantik'i aşarak Avrupa'yı görmekle kalmayan, Pasifik tarafından da Asya'nın efsanevi adalarına açılan Meksika'yı dünyanın merkezi olarak düşünmeye başlamışlardı.

Meksika'yı da, Peru'yu da münhasıran Atlantik toplumu olarak görmek mümkün değildir. Buralara yerleşenler her ne

kadar Avrupa kökenlerine ve bağlantılarına sahip olsalar da, hem Kuzey hem Güney Amerika yerlileriyle benzer sorunlar doğdu. Atlantik'ten Pasifik kıyısına yol alan bu dalganın etkisinin iç kesimlerdeki Kızılderili halklar üzerinde önemli değişiklikler yarattığı yadsınamaz. Gene de bu halkları, istemeye istemeye de olsa, gelişen bir Atlantik dünyasının vatandaşları olarak sınıflandırmak kolay değil. Bu halkların çoğunluğu Atlantik tarihinin sınırları içine sokulmadığı takdirde, Kuzey Amerika düzlüklerinde fiziksel ve ruhani bağımsızlıklarını korumayı nasıl başardılarsa, tarihi bağımsızlıklarını korumalarına da izin verilmesi gerekmektedir. Aynı görüş, en azından 18. ve 19. yüzyıllardan önce, Atlantik'i aşarak batıya doğru taşınanların Sahra boyunca köleliğe zorladıkları alt-Sahra Afrikası'nda yaşayan halklara da uygulanabilir elbette.

Bunların hiçbirisi başlı başına Atlantik tarihinin geçerliliğini etkilemese de, Atlantik tarihçilerinin hegemonyacı haklar talep etmelerinin pek akıllıca bir hareket olmadığı anlamına gelebilir. Atlantik'in ötesinde de dünyalar vardı ve sayıları giderek artan Avrupalı tüccarlar, askerler, denizciler, yetkililer ve rahipler, sıklıkla Atlantik'i tekrar tekrar aşarak, ancak aynı zamanda Asya ve Afrika'ya da giderek, bu dünyaların içine ve dışına yolculuk ettiler. Atlantik'in uzak yakasında daha iyi fırsatlar arayan göçmenlerin yanı sıra tutsak, mahkûm ya da köle, istemedikleri halde yolculuk etmeye zorlanan binlerce insan da vardı. Bu hareketlilik çoğunlukla Avrupa'nın büyüyen imparatorluklarında yaşandı. Bu imparatorluğun ağına yakalanan kadın ve erkeklerin yolculukları, son zamanlarda tarihî ilginin odağı haline geldi. Bir yandan da yolculuklarının doğası, boyutları ve kıtalararası bağlantıları nedeniyle ilginç olan, unutulmuş ve nispeten önemsiz karakterlerin hayatlarına yoğunlaşan biyografik yaklaşımı da yeniden canlandırmış oldu.[248]

Hareket ve bağlantı, günümüzde uygulandığı haliyle Atlantik tarihinin merkezinde yatmaktadır. Günümüz dünyasının akıcılığı ve birbirine bağlı oluşu düşünüldüğünde, önyargılı davranılması da anlayışla karşılanabilir. Ancak erken çağları çağdaş merceklerle inceleyenler, Avusturalyalı tarihçi Geoffrey Blainey'nin unutulmaz deyişiyle 'uzaklığın tiranlığını' unutma riskine düşmektedirler.[249] Evvelki yüzyıllarda Atlantik çevresinde ve boyunca, şu anda inanılmaz gelen bir hareketlilik vardıysa bile, aynı zamanda insan ve emtia akışı çoğu kez kesintiye de uğramaktaydı. Denizcilik hatları hassastı ve rüzgârlar, dalgalar, korsanlık ve savaşlar bunları daha da istikrarsızlaştırıyordu. Hareketlilik uzun sessizlik dönemleriyle aralanıyor ve zaman, bir türlü gelmeyen gemileri ve malzemeleri beklemekle geçiyordu. 1580'lerde Roanoke Adası'nda bırakılan İngiliz göçmenlerin öğrendikleri gibi yalıtılmışlık, kolayca bu binlerce 'hareket halindeki Avrupalı'nın'[250] çoğunun kaderi olabiliyordu. 15. yüzyılın sonlarından itibaren akıcılık Atlantik dünyasının özelliklerinden birisi olmakla birlikte, aynı zamanda, belki de daha büyük ölçülerde, hareketin heyecanından yoksun durağanlık da vardı.

Yeni Atlantik Tarihi, Avrupalı imparatorlukların gözenekli yapısını ve insanların, malların ve fikirlerin imparatorluk sınırlarını nasıl kolayca geçtiklerini göstererek çok değerli bir hizmette bulundu. Ancak aynı zamanda bir dereceye kadar sıkıntılı olan bu hareket, imparatorluk kurumları, kanunlar, bürokrasi ve kaba kuvvet kullanılmak suretiyle kontrol altında tutuldu. İmparatorluk, hareketin oluşması için gereken kanalları açmakla birlikte, engel yaratma gücüne de sahipti ve imparatorluğun hem mümkün kılan hem de engelleyen eylemleri, Atlantik Tarihi'nde olduğu gibi, bağlantıların incelenmesinin hâkim ilgi alanı haline geldiği bir dönemde, imparatorluk tarihine süregelen anlamını verdi.

İmparatorlukların canlı bir tecrübe olmaktan çıkıp tarihi bir olgu haline geldikleri bir dönemde Avrupa'nın denizaşırı imparatorluklarının 20. yüzyıl sırasında çöküşü ve ortadan kalkışı, Sovyet İmparatorluğu'nun dağılışı ve ABD'nin gücünü kaybedişi biraraya gelerek, imparatorluk tarihinin yaşam süresine yenisini ekledi. 20. yüzyılın ortalarında, kısmen II. Dünya Savaşı'nın ardından gelen dönemde imparatorlukların genel olarak itibar kaybetmesi, kısmen de, artık çağdışı kabul edilen geleneksel önyargılar yüzünden, imparatorluk tarihi karanlıkta kaldı. Ancak o günlerden bu yana yeni tarihi yaklaşımlar, imparatorluk tarihinin süregelen potansiyelini açığa kavuşturdular. Tarihçiler ve antropologlar son yirmi otuz senedir 'bozguna uğrayanların vizyonu'nu ve 'tarihi olmayan halkların'[251] geçmişini iade etmeye çalıştılar ve bunu kısmen de olsa başardılar. Sömürgeciler ile sömürgeleştirilenler arasındaki ilişkilerin büyük çapta yeniden gözden geçirilmesi süreci, 'kurbanlara' da rol vererek ve farklı halkların aralarındaki farkları, yaratıcı ve sıklıkla aceleye gelen yanlış anlaşılmalar anlamına gelen bir süreç sonunda ayarladıkları bir 'orta alanın' varlığını ifşa ederek, bu ilişkilerin sıradışı karmaşıklığını bir parça da olsa ortaya çıkarttı.[252]Aynı zamanda, sonraki 20. yüzyıl tarihçileri tarafından toplumsal, kültürel tarih ve temsil tarihi üzerinde durulması sayesinde, 'İmparatorluk Kurumları Tarihi' ve 'İmparatorluk İdeolojileri İncelemeleri' yeniden hayat buldu.

İmparatorluk Tarihi kendini yenilemiş olsa dâhi, 'İmparatorluk'un bir örgüt olarak, 'ulus' ve 'devlet'in kusurlarına sahip olduğu giderek açıklık kazanmaya başladı. Atlantik Tarihi gibi İmparatorluk Tarihi de standart coğrafi sınırların ötesine geçer ve küresel bir bağlama konulmak için çırpınır. Gelişmeye başladığı 1980'lerden bu yana 'Dünya Tarihi'nin giderek yükselişi, en azından kısmen, geleneksel

tarihî kategorilerin algılanan yetersizliklerine tepkiydi. Bir kez daha ağ yapılarının, bağlantıların ve karşılıklı etkilenen sistemlerin incelenmesi, geçmişin sırlarının çözülmesi açısından bir anahtar oldu.

Ancak ulus ve imparatorluk tarihini küresel bir bağlama yerleştirmek isteyen Dünya Tarihi'yle süreç, ilerleme ve küreselleşmenin tarihi olarak görülen Dünya Tarihi arasında bir sınır çizmek gerekiyor. İki dünya tarihi de son dönemde, bağlantıların izini sürmek ve karşılaştırmalar yapmak ya da yaratıcı bitiştirmeler suretiyle açıklandı. Örnek olarak, çeşitli yerlerde geçmişin herhangi bir döneminde dünyanın nasıl göründüğüne ve insanların nasıl davrandığına dair bir görüntü çizmek için yerel manzaraların bir dizi hoş betimlemesi kullanıldı.[253] Bu yaklaşım da, Atlantik Tarihi'nin örnek oluşturduğu birleştirici tarih yönündeki güncel trendin bütün güçlü ve zayıf yanlarına sahip. Bağlantılar zaman zaman, halkların ve uygarlıkların birbirleriyle nasıl temas kurduklarına ve bunun görünümlerini ve davranışlarını nasıl etkilediğine dair yeni ve beklenmedik anlayışlar gelişmesine yardım edebiliyor. Diğer zamanlardaysa bağlantılar, gelişmeleri küresel ölçekte aydınlatmak üzere tasarlanmış bir temanın incelenmesi için kavramsal bir çerçeve sunmaya çalışan tarihçinin zihniyle sınırlı kalıyor. Bu şekilde makro tarihsel yaklaşıldığında, 'ayrıntı'nın 'genel' karşısında yenilgiye uğraması kaçınılmaz. Çok sayıda ufak çaplı tarihin, Çin'den Peru'ya uzanan bir dünyayı ele alan gerçek bir küresel tarihle aynı ölçekle nasıl ölçülebileceğini anlamak kolay değil.

Ne var ki Dünya Tarihi'ne yönelik hareketin büyük kısmı, küreselleşmeyi tasvir ve analiz etme biçimini almış durumda. Bu tarihin yazılması gerekmekle birlikte, 'Avrupa' ile başlayıp Batılı ya da Avrupalı bakış açısıyla tanımlanan bir kavram olan 'modernlik' ile biten bir hikâyeye de kolayca dönüşebi-

lir. Avrupalılar yaptıkları yolculuklar ve deniz seyahatleriyle, başka herhangi bir kıtaya göre dünyayı birleştirmek adına çok daha fazla şey başarmış olsalar da, gittikleri yerlerdeki mevcudiyetlerinin çok çeşitli etkiler doğurduğu da bir gerçek. Fetihler ve sömürgeleştirme sayesinde Güney ve Kuzey Amerika'da yeni uygarlıklar kurmuş olsalar da, Asya ve Afrika'daki eski uygarlıkların Avrupalıların düşünce tarzlarına ve davranışlarına karşı dayanıklı ya da nispeten kapalı oldukları, zaman içerisinde anlaşıldı. Batı, 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar askeri ve teknolojik üstünlüğü sayesinde öne geçti. Küreselleşme de bir anlamda, Batı'nın kendi ürünlerini, kültürünü ve değerlerini ihraç etmek ve zorla kabul ettirmek çabalarının bir yansıması olarak görülebilir. Gene de bu değerlerin iletimi istikrarsızdı, kabul derecesi değişkendi ve çoğunlukla istenmeyen neticeler doğurdu.

Batı'ya ait bu ürünlerin ve değerlerin 'modernlik' ile bir tutulması, bir anlamda, geçmişe tutunan ya da geleceğe kucak açan toplumlar arasında bölünmüş bir dünya görüşü demektir. Ayrıca Batılı olmayan toplumların çağdaş dünyanın oluşturulmasına katkılarını küçümseyen Avrupa merkezli bir küresel tarih görünü de yansıtmaktadır. Avrupa merkezli bu yaklaşım, Asya, Ortadoğu ve Afrika'nın büyük kesiminin 1800'ler öncesi dönemde sahip olduğu ekonomik canlılığı gözlemleyenler tarafından elbette kabul edilmeyecek ve sanayileşmiş Avrupa'nın bütün kartları elinde tutma derecesi sorgulanacaktır.[254] Bundan doğan ve zamanla 'büyük ayrım'[255] olarak adlandırılan mesele –ileri Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki ekonomik farklılık- üzerine tartışmalar, Çin ve Hindistan'ın sanayi öncesi dönemdeki ekonomilerinin yanı sıra, 18. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başında Kuzeybatı Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin standart yorumları üzerine önemli revizyonist tartışmalara da yol açtı. Bu devrim, 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan ve hiçbir şekilde Batı

toplumuna özgü olmayan 'Sanayi Devrimi'[256] kavramı dâhil edilecek şekilde yeniden biçimlendiği takdirde, Avrupa deneyimi artık eskisi kadar yeni ve benzersiz olmayacaktır. Aynı zamanda, Batı'nın iki yüzyıllık zafer gösterisi ve imparatorluk hegemonyasıyla aynı döneme denk gelen 'büyük ayrım' da, Dünya Tarihi bağlamında, büyük ölçüde dönüştürücü olmakla birlikte, artık sonuna yaklaşan geçici bir olgu olarak sahneye çıkacaktır.

Sanayileşme üzerine son dönemde yapılan araştırmalar, geleneksel anlamda Sanayi Devrimi olarak bilinen kavramın, ancak küresel bağlama yerleştirildiği ve küresel ölçekte muamele gördüğü takdirde tümüyle kavranabileceğini ortaya koymuştur. Bu da, her türlü tarihçe de olduğu gibi, Karayip Adaları'nda köleliği temel alan çiftlik ekonomilerinin kuruluşuyla 18. yüzyıl Avrupası'nda tüketim toplumlarının artışı ve Hindistan'da tekstil sanayinin gelişimi arasındakine benzer bağlantılar kurulmasını ve karşılaştırmalar yapılmasını gerektirir. Küreselleşme, esasen küresel bir tarihe gereksinim duyar ve bu da, dolayısıyla, Batılı önyargıların ve yerleşmiş fikirlerin bir kenara bırakılmasını gerektirir.[257] Aynı zamanda bütün yolların 'modernliğe' çıktığını düşünen, teknolojik türden bir yaklaşımdan da kaçınılması gerekmektedir.

S.N. Eisenstadt, 'çoklu modernlik' hakkında yazarken söyler; 'modernlik', tekil değil çoğuldur; aynı şekilde 'modernlik', otomatik olarak batılılaşmayla denk tutulmamalıdır.[258] Toplumlar kendi yollarını çizerler ve neredeyse anında aktarılan bilgiyle bağlanan bir dünyada giderek daha sık görüldüğü üzere, küresel modalardan, trendlerden ve hareketlerden etkilenseler dahi, kendi geleneklerinin rüzgârına göre eğilirler. Çağdaş dünyaya bir anlam vermeye çalışmak tarihi projelerin geçerli ve arzu edilebilir bir parçası olmakla birlikte, tamamı demek değil. Dünyaya farklı bakış açılarından

ve egemen paradigmaya bakış açısına bağlı olarak, faydalı ya da zararlı alternatiflerin mevcudiyetine dair bir farkındalıkla bakma becerisi ve arzusu gerektiriyor. Örnek olarak bu paradigma bilim, mantık ve laikliğin ilerlemesi açısından tanımlandığında, 'modernlik' arayışının çıkmaz bir sokağa girmesi kaçınılmazdır. 20. yüzyıl sonunda ve 21. yüzyılın başında yaşanan küresel gelişmeler her ne kadar laikliğe fazlasıyla açık ve güçlü bir vurgu yapsalar da, dinin dirilme ihtimali oldukça yüksek. Bilimin ilerlemesi, köktenciliğin ilerleyişinde antitezini buluyor; çok uluslu şirketlerden ve örgütlerden oluşan uluslarüstü dünya da, eski usul ulusalcılığın 'mantıksız' gücünün artışıyla zorlanıyor. Geçmişin nedense esrarengiz yollardan geri dönüp şimdiki zamanı taciz etmek gibi bir alışkanlığı var. Tarihi de bir dirgenle toplayıp pencereden dışarı fırlattığınızda, geri döneceğine kesin gözüyle bakabilirsiniz.

Geçmişin incelenmesinin bir değeri varsa, bu değer, insan deneyiminin karmaşıklığını ortaya çıkartabilmesinde ve kısmen takip edilen ya da hiç girilmeyen yolların önemsiz görülüp bir kenara atılmaması yönünde bizi uyarma becerisinde yatmaktadır. Bu yollar, bir dönemeçte bir kez daha beklenmedik şekilde görüş alanına girebilirler. Şimdiki zamanın sürprizlerle dolu olduğunun kabul edilmesi, geçmişin de o dönemi yaşayanların gözünde sürprizlerle dolu olduğunun kabul edilmesini gerektirir. Tarihçinin karşısındaki zorluk, sonrasında neler olduğunu bilmesine ve bunu unutmaya çalışmasına rağmen, geçmişi o dönemde yaşayanların gözünden görmek ve deneyimlemektir. Çok farklı bir ortamda yaşayan kişilerin ve bu kişilerin hareketlerinin nedenlerinin, değerlerini, yaklaşımlarını ve bakış açılarını paylaşmayanlar tarafından anlaşılabilmelerini sağlamaktır. Bir ayağı şimdiki zamandayken geçmişe hayal gücüyle yaklaşmak ve yeni yaklaşma şekillerinin mevcudiyetinin mütemadiyen farkında olmaktır.

Geçmişe yaklaşım şekillerinin değişimini incelerken, her zaman kendi özel ilgi alanlarımla yakından alakalı olanlar üzerine yoğunlaştım. Kendi alanlarımı doğrudan etkilemeyen tarih alanlarına, dönemlerindeki metot ve moda değişikliklerine ve ilgimi çekenlere kıyasla daha önemli ya da ilginç olanlara ya daha az alaka gösterdim, ya da hiç alakadar olmadım. Tarih, çok odalı bir köşke dönüştü ve bu odalar kimi zaman heyecan verici gelişmelere ve yeniliklere sahne olurken, zaman zaman da yıkımla tehdit edildiler. İki bariz örnek oluşturan 'Edebiyat Tarihi' ve 'Din Tarihi', kendi alt disiplinlerin geliştirdiler ve uygulayıcılarının sayısı arttıkça ve yeni yaklaşım yolları keşfedildikçe, yeni alanlara kucak açmak üzere genişlediler.

Tarih yazını meraktan ilham alır ve merak baki kaldığı sürece, sürekli yeni fırsatlar doğar. Bu fırsatlar, kitapların ve arşivlerin dijitalleşmesi sayesinde kolaylıkla ulaşılabilen bilgilerin miktarının artışıyla muazzam boyutlarda çoğaldı. Gene de, T.S. Eliot'ın *The Rock* şiirinde nakarat kısmında öngördüğü gibi, dijitalleşmenin kendine özgü bazı tehlikeleri de mevcut:

> Bilginin içinde kaybettiğimiz bilgelik nerede?
> İstihbaratın arasında kaybettiğimiz bilgi nerede?[259]

İyi tarih, her zaman olduğu gibi, gelecekte de istihbarat toplanmasından ve bilginin yayılmasından fazlasını gerektirecektir. Tarihçinin geçmişe yaklaşımı, kişinin mizacı ve deneyimiyle şekillenir; ancak hiçbir tarihçi tek başına var olamaz. Bilgelik de, en azından kısmen, geçmiş ve şimdiki zamana ait tarihçilerin eserlerinin okunması ve üzerinde düşünülmesiyle ve bilinçli bir şekilde, kuşaklara yayılan ve artık mevcut olmayan ve bugün bildiğimiz haliyle dünyayı daha iyi anlamaya adanmış toplu bir projede yer alınarak kazanılır.

Birçok tarihçi gibi ben de bu ortak projenin diğer katılımcılarıyla bağlantıya geçmekten doğan kişisel bir zenginleşme duygusu hissettim. Onlar gibi ben de eserleriyle çalışmalarıma ilham ve bilgi sağlayan seleflerime, sıklıkla en olumsuz koşullarda olup bakmakla mükellef oldukları belgeleri korumak ve sınıflandırmak için mücadele veren arşivcilere, soruları, eleştirileri ve yorumlarıyla beni görüşlerimi gözden geçirmeye, formül kurmaya ve eski sorular üzerinde yeni bakış açılarıyla düşünmeye sevk eden meslektaşlarıma, öğrencilere ve okuyucularıma çok şey borçluyum. Hepsinin ötesinde, eski akıl hocalarını formda tutmak yolunda büyük işler başaran ve başarılarıyla benim için sürekli bir gurur kaynağı teşkil eden yüksek lisans öğrencilerim ve asistanlarımdan oluşan uzun listeye de teşekkür borçluyum.

Yapılacak işler bitmiş değil. Özel ilgi alanlarım içerisinde bile, İspanya'nın küresel imparatorluğunun hayatta kalma kapasitesi ve siyaset, kültür ve toplumların Hispanik ve erken modern Avrupa dünyalarında nasıl bir etkileşime girdikleri gibi, bu kitabın sayfalarında değinilen temalardan bazıları hakkında öğrenilecek çok şey var. Osmanlı Türkleri konusunda uzmanlaşma yolundaki zorluklarla mücadele edecek ve Ranke'nin *The Ottoman and the Spanish Empires*[260] adlı eserinin modern bir uyarlamasını yazacak cesarete sahip tarihçileri büyük fırsatlar beklemektedir, ben asla bu kadar cesur olamadım. Daha da önemlisi, ilk bakışta tıklım tıklım görünen alanlarda bile, yeni anlayışlar ve fikirler sayesinde her zaman yeni anlayışlar geliştirilebilir. Tarihi projelerin kalbinde anlama çabası yatar ve bu kitap da, anlamaya çalışan bir tarihçinin beyanları olarak okunduysa, amacına ulaştı demektir.

DİPNOTLAR

Önsöz

1 Rudyand Kipling, *The Complete Verse* (Londra, 2006), s. 272 ('*In the Neolithic* Age').

Neden İspanya

2 Britanya Hispanist Araştırmalar geleneği için, bk. David Howarth'ın *The Invention of Spain: Cultural Relations between Britain and Spain, 1770-1870* (Manchester, 2007) ve Tom Burns Marañón'un hikâyeyi yirminci yüzyıla taşıyan *Hispanomanía* (Barselona, 2000) adlı eserlerine bakınız.

3 Gregorio Marañón, *El-Conde-Duque de Olivares: La pasión de mandar* (Madrid, 1936, 3. Gözden geçirilmiş baskı, 1952)

4 Hume üzerine *Oxford Dictionary of National Biography*'deki makaleye bakınız, bs. H.C.G. Matthew ve Brian Harrison, 60 cilt (Oxford, 2004)

5 Martin Hume, 'La política centralizadora del Conde-Duque' *La Lectura,* 7 (1907),s. 209-23.

6 Bu belgeyi daha sonra, '*Gran Memorial*' adıyla basmayı tercih ettim, John H. Elliott ve José F. De la Peña (ed), Memoriales y cartas del Conde Duque de Olivares, 2 Cilt (Madrid, 1978-81), 1,doc.4.

7 Fernand Braudel'den yazara, 10 Aralık 1952.

8 Michael Bentley'in yeni tarihli, bir tarihçi olarak Butterfield incelemesi, *The Life and Thought of Herbert Butterfield: History, Science and God* (Cambridge, 2011). Şansi görüşüme göre, Butterfield'ın araştırma danışmanı olarak doğru bir tasvirini yapmakta başarısız kalmıştır.

9 Ulusalcı tarihin daha ayrıntılı incelemesi için, bk. aşağıda böl.2.

10 Manuel Moreno tarafından yazılan biyografiye bk. Moreno Alonso, *El mundo de un historiador: Antonio Domínguez Ortiz* (Seville, 2009).

11 İleride *Dietari de Jeroni Pujades,* başlığı altında basıldı, ed. J.M. Casas Homs, 4 Cilt (Barselona, 1975-6). Bk. Ayrıca James Amelang, 'The Mental World of Jeroni Pujades', Richard L. Kagan ve Geoffrey Parker (ed), *Spain, Europe and Atlantic World: Essay in Honour of John H.Elliott* (Cambridge, 1995) s. 211-26.

12 Cristófol Despuig, *Los col.loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) J.H.Elliott tarafından yapılan alıntı, *The Revolt of the Catalans: A Study in the Decline of Spain, 1598-1640* (Cambridge, 1963), s.13.

13 J.H.Elliott, *Imperial Spain,* 1469-1716 (Londra, 1963)

14 Bk. Elliott, *The Revolt of the Catalans, s.30-2.*

15 Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (New York, 1983) s. 55-6.

16 Age. S.56 ve 58.

17 Bk. Richard J. Evans, *Cosmopolitan Islanders: British Historians and the European Continent* (Cambridge, 2009).

18 Robertson'un İspanya'daki *History*'sinin kaderi için bk. Jorge Cañizares-Esguerra, *How to Write the History of the New World* (Stanford, Calif, 2001), s. 171-82.

19 Kara Efsane, deyişi icat eden İspanyol Julián Juderías'ın *La leyenda negra*'sının1914'deki basımıyla başlamak üzere, birçok araştırmaya konu olmuştur. Daha güncel anlatılar arasında Ricardo García Cárcel, *La leyenda negra: Historia y opinión* (Madrid, 1992) ve Joseph Pérez, *La leyenda negra* (Madrid, 2009) sayılabilir.

20 Bk. aşağıda, böl.4
21 'Hispanista' kelimesi, Miguel de Unamuna'nun 1906'da basılan bir makalesinin başlığında kullanılmıştır ve *'Hispanismo' Diccionario de la literatura española*'da 'İspanya'nın dil, edebiyat ve tarihinin yabancılar tarafından incelenmesi' olarak tanımlanmıştır. Bk. Richard L. Kagan. (ed) *Spain in America, The Origins of Hispanism in the United States* (Urbana, III. ve Chicago, 2002), s.2-3 ve 3 ve 4.notlar.
22 Bk. aşağıda, s.125.
23 Kenneth Clark, *Civilisation* (London, 1969) s. Xvii.

Ulusal ve Ulus-Ötesi Tarih

24 Bk. yukarıda, s.25.
25 Ferran Soldevila, *História de Catalunya,* 3 Cilt (Barselona, 1934-5). Tarihçi olarak Soldevila için bk. Enric Pujol *Soldevila Els fonaments de la historiografia contemporánia* (Barselona, 1995).
26 Bk. Pujol, *Ferran Soldevila,* s.37.
27 Vicens'in kariyeri için, bk. Josep M. Muñoz i Lloret, *Jaume Vicens i Vives: Una biografia intellectual* (Barselona, 1997).
28. J.H.Elliott, '1640 Katalan İsyanı: Tarihi Yeniden Gözden Geçirme Açısından Bazı Öneriler,' *Estudios de historia moderna,* 4 (1954), s. 275-300.
29 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra ve New York, 1983), s.15.
30 Bk. William R. Hutchinson ve Harmut Lehmann'ın editörlüğünü yaptığı bir dizi konferans belgesi, *Many are Chosen: Divine Election and Western Nationalism* (Harvard Theological Studies 38, Minneapolis, 1994).
31 Bk. aşağıda böl.4.
32 *Times Library Supplement,* 4 Ekim 1963.
33 *History Today,* Eylül 1963.
34 Juan Ramón Masoliver, *La Vanguardia Española,* 16 Şubat 1967.
35 Francesco Espinet et al., 'Lhistoriador dalt del cavall: A propósit de les reflexions d'un anglés sobre Catalunya i l'Europe del segle XVII.' *El País*-Quadern, 277 (21 Ocak 1988), s.1-3.
36 Pierre Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne, 3 cilt (Paris, 1962).*
37 Bk. Margaret MacMillan, *The Uses and Abuses of History* (Londra, 2009), s. 86-8.
38 Dengeyi yeniden kurma yönündeki son çaba için, bk. Daniel K. Richter, *Before the Revolution: America's Ancient Pasts* (Cambridge, Mass ve Londra, 2011).
39 Modern ulusalcılığın ortaya çıkışına ilişkin sayısız anlatı var. Bunlardan en faydalı olanları arasında, Benedict Anderson'un *Imagined Communities'i* dışında, E.J.Hobsbawn, *Nations and Nationalism since 1780:Programme, Myth, Reality* (Cambridge, 1990) ve Anthony D. Smith, *The Nation is History* (Hanover, NH.2000) var.
40 Lucien Febvre, *Philippe II e la Franche-Comté* (Paris, 1912), s.43-4.
41 Bk. Hobsbawn, *Nations and Nationalism,* s.54-7, 119-20.
42 Bk. James S.Amalang, *Honored Citizens of Barselona: Patrician Culture and Class Relations, 1490-1714* (Princeton, 1986), s. 190-5.
43 Bk. Joan-Lluis Marfany, *La llengua maltractada: El castellá i el catalá a Catalunya del segle XV al segle XIX* (Barselona, 2001).
44 Bk. örnek olarak, 'Hispanik Dünyasında Kral ve *Patria'* J.H.Elliott, *Spain, Europe and Wider World, 1500-1800* (New Haven ve Londra, 2009), böl.9, ve 'Erken Modern Avrupa'sında Devrim ve Süreklilik', *Past and Present,* 42 (1969), s. 35-36, J.H.Elliott, *Spain and its World, 1500-1700*'de yeniden basıldı (New Haven ve Londra, 1989), böl.5.

45 Vatanseverlik ve ulusalcılığın lisanının farklılığı üzerine, bk. Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism* (Oxford, 1996), kitabın öncelikli amacı medeni değerlerin cumhuriyetçi geleneğinin izini sürmek olmasına rağmen.

46 J.G.A.Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law* (Cambridge, 1957).

47 Elliott, *The Revolt of Catalans, s. 44-8.*

48 Bk. Elliott, *Spain and its Worl,* s.104-9.

49 Ayrı bir erken modern Avrupa'sı kavramının kaynağı ve gelişimi, son dönemde Saarland Üniversitesinde Profesör Wolfgang Behringer ve Dr. Justus Nipperdey tarafından yürütülen bir projeye konu oldu.

50 Sör Ernest Barker, Sör George Clark ve P. Vaucher (ed) *The European Inheritance,* 3 Cilt, (Oxford, 1954).

51 'Erken modern Avrupa'sındaki devletlerin çoğu birleşik devletlerdi.' 1975'de Londra, King's College'de verdiği açılış seminerine bk. *'Dominium politicum et regale',* H.G.Koenigsberger'in *Politicians and Virtuosi* adlı eserinde yeniden basıldı (Londra, 1986), s.12. Bk. ayrıca bana ait 'Birleşik Krallıklardan bir Avrupa,' *Past and Present,* 137 (1992),s.48-71, Elliott, *Spain, Europe and the Wider World* böl.1'de yeniden basıldı.

52 Bu tartışma üzerine yapılan bir araştırma için, 'Geçmişe Bakıldığında Genel Kriz: Bitmeyen Tartışma,' Elliott'un *Spain, Europe and the Wider World,* böl.3. Orjinalinde bu metni, bir parça değişik bir biçimde, tartışmaya katılanlardan biri olan T.K. Rabb'ın şerefine çıkartılan bir ciltte yayınladım: Philip Benedict ve Myron P. Gutmann (ed), *Early Modern Europe: From Crisis to Stability* (Newark, Del., 2005). Bu cilt, (s. 25-30) on yedinci yüzyıl kriziyle alakalı eserlerin bibliyografik bir listesini de içermektedir. O günden bu yana, *American Historical Review,* 'On Yedinci Yüzyıl Genel Krizi Yeniden Ziyaret Edildi,' üzerine bir Forum yayınladı. (113, 2008, s. 1029-99). Aynı zamanda, *Journal of Interdiciplinary History*'nin Sonbahar 2009 sayısı, 'On Yedinci Yüzyıl Krizi: Disiplinler Arası Bakış Açısı'na adandı. Küresel bağlamda bir kriz, Geoffrey Parker'ın çıkarmaya hazırlandığı *Global Crisis* adlı kitabın da konusu. (New Haven ve Londra, 2013).

53 H.R. Travor-Roper, 'On Yedinci Yüzyıl Genel Krizi', *Past and Present,* 16 (1959), s. 31-64, bu tartışmaya katkıda bulunan, benim yazım dâhil, diğer yazılarla birlikte Trevor Aston (ed) *Crisis in Europe, 1550-1660*'da yeniden yeniden basıldı.

54 Devlet ve devlet yapılanmasına dair yenilenen ilgi, European Science Foundation tarafından desteklenen, Wim Blockmans ve Jean Philip Genet'in genel editörlüğünde basılan 'Avrupa'da Modern Devletin Kökeni, 13. Ve 18. Yüzyıllar' başlıklı çok ciltli proje ile örneğini bulmaktadır. Bilhassa Wolfgang Reinhard tarafından editörlüğü yapılan cilde bakınız, *Power Elites and State Building* (Oxford, 1996).

55 Bk. Felix Gilbert (ed.) *The Historical Essays of Otto Hintze* (New York, 1975), bilhassa böl. 8 ('Temsili Hükümetin Dünya Tarihi Bağlamında Ön Koşulları') Orijinal Almanca metin, *Historische Zeitschrift*'de basıldı, 143 (1931) s. 1-47.

56 F.L.Carsten, *Princes and Parliaments in Germany from the Fifteenth to the Eighteenth Century* (Oxford, 1959); aynı zamanda bk. eleştiri makalem, 'Princes and Parliaments', *Past and Present,* 17 (1960) s. 82-7.

57 Conrad Russell, *The Causes of English Civil War* (Oxford, 1990), s. 29.

58 Belfast Queen's Universitesinde 21 Ocak 1955'de verilen açılış semineri, Michael Roberts, *Essays in Swedish History*'de yeniden basıldı (Londra, 1967), böl.7. Bu deneme, eski yüksek lisans öğrencim Geoffrey Parker'ın bilhassa önemli bir rol oynadığı, uzun soluklu ve sürekli bir tartışma doğurdu. Bk. Onun *The Military Re-*

volution (Cambridge, 1988) ve David Parrott tarafından yazılan eleştiri makalesine 'Güç Üzerindeki Sınırlamalar: Erken Modern Avrupa Tarihi Üzerine Yeni Tarihli Çalışmalar,' *European History Quarterly,* 30 (1990), s. 101-9.

59 James Casey, *The Kingdom of Valensiya in Seventeenth Century* (Cambridge, 1979), s. 201. Bk. ayrıca aynı sorunu ele alan, bana ait 'Devrimci Olmayan Toplum: Castile in the 1640s,' *Spain, Europe and the Wider World,* böl.4.

60 İyi bir örnek için, bk. Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeeth Century France* (Oxford, 1986).

61 Bk. William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France:State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc* (Cambridge, 1985).

62 Sör George Clark, *War and Society in the Seventeenth Century* (Cambridge, 1958).

63 Bk. Theodore K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe* (New York, 1975) ve İngiltere için, J.J. Plumb, *The Growth of Political Stability in England, 1675-1725* (Londra, 1967.)

64 J.H.Elliott, *Europe Divided, 1559-1598* (Londra, 1968: 2. Gözden geçirilmiş ed. Oxford, 2000). Bu seri, orijinalinde Fontana History of Europe olarak bilinmekteydi ve ardından Blackwell Classic Histories of Europe olarak yeniden basıldı. Genel ed. J.H.Plumb.

65 Clark, *War and Society,* s. 26.

66 Bk. 'Düşmandan Alınacak Dersler: Erken Modern Britanya'sı ve İspanya'sı.' Elliot, *Spain, Europe and the Wider World,* böl.2.

67 Kısıtlayan kalıplar üzerine bir dizi makale için, bk. Jon Arrieta ve John H. Elliott (ed.) *Forms of Union: The British and Spanish Monarchies n the Seventeenth and Eighteenth Centuries,* Riev'de (*Revista internacional de los estudios vascos*), Cuadernos 5 (Donostia, 2009).

68 Bk. Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 867* (Paris, 1904); bk. ayrıca daha yeni tarihli, R.J.Evans, *Austria, Hungary and the Habsburg:Central Europe c.1683-1867* (Oxford, 2006).

69 Bk. İngiliz ve Fransız mali ayarlamaların karşılaştırması için Roland Mousnier, 'L'évolution des finances publiques en France et en Angleterre pendant les guerres de la ligue d'Augsburg et de la succession d'Espagne', *Revue historique,* 205 (1951) s. 1-23.

70 Bk. Dietrich Gerhard, *Old Europe: A Study of Continuity, 1000-1800* (New York ve Londra, 1981) süreklilik üzerinde dururken, değişimleri de belirtir.

71 Bk. Arno J. Mayer, *Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War* (New York, 1981).

72 Bk. aşağıda, böl.7.

73 Avrupa'nın ulus-ötesi birliği teması, özellikle İspanya ve Belçika'da, V. Charles'ın doğumunun 2000 yılındaki beş yüzüncü yıldönümü için düzenlenen konferans ve sergilerde gündeme geldi.

74 Bk. Norman Davies, *The Isles: A History* (Londra, 1999).

Siyasi Tarih ve Biyografi

75 Bk. yukarıda s.16.

76 D.L.M. Avenel (ed.) *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu,* 8 Cilt (Paris, 1853-77); Gabriel Hanotaux ve Duc de La Force, *Historie du cardinal de Richelieu,* 6 cilt (Paris, 1893-1947).

77 Bkz. yukarıda s.7-8.

78 Antonio Cánovas del Castillo, *Estudios del reinado de Felipe IV.* 2 cilt (Madrid, 1888).

79 Elliott ve la Peña (ed.) *Memoriales y cartas.* José Francisco de la Peña, trajik bir şekilde, 1994 yılında, elli yaşında öldü. Halihazırda, İspanyol meslektaşlarımla birlikte, Kont-Dük ile IV. Philip'in kardeşi Kardinal-Infante arasında, Flanders dönemindeki yönetimi sürecinde geçen önemli yazışmaları içeren, üçüncü bir cilt hazırlamaktaydım.

80 Buna rağmen, önsözünde, ne biyografi ne de 'yargılama' olmadığını, ancak 'belki de tarihin asıl sorunu olan, tek bir enerji olan bir adamla alakalı olarak, bireyin bütünlükle, kişisel insiyatifin toplumsal gereklilikle ilişkisini ortaya çıkartmak' yönünde bir teşebbüs olarak betimlediği bk. Lucien Febvre, *Un destin: Martin Luther* (Paris, 1928)

81 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* çev. Siân Reynolds, 2 Cilt (Londra, 1972-3) 2, s.1244.

82 Peter Burke'nin yorumları haricinde, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-1989* (Cambridge, 1990), s. 40-1. aralarında benim de olduğum, Braudel'in eleştirenlerin determinizm suçlaması üzerine, Derek Beales tarafından, 1981'de Cambridge'de verdiği 'History and Biography' açılış semineri konuşmasında yapılan, Braudel'in tarihe biyografik yaklaşım üzerine görüşleri hakkındaki keskin gözlemlere bakınız. Bu seminer, T.C.W.Blanning ve David Cannadine'in (ed) *History and Biography: Essays in Honour of Derek Beales* (Cambridge, 1996) adlı eserinde yeniden basıldı. Söz konusu gözlemler s. 268-70'de bulunabilir.

83 Fernand Braudel, 'En Espagne au temps de Richelieu et d'Olivares', *Anneles, ECS, 2* (1947), s. 354-8.

84 Bk. Pedro Laín Entralge, *Gregorio Marañón: Vida, obra y persona* (Madrid, 1969), s.97-98.

85 Bu dönemdeki İspanyol psikiyatrisi için, bk. Michael Richards, 'Spanish Psychiatry c.1900-1945: Constitutional Theory, Eugenics, and the Nation', *Bulletin of Spanish Studies, 81 (2004),* s. 823-48. Dr. James Amelang'a bu başvuru için teşekkür borçluyum.

86 Gregorio Marañón, *El Conde-Duque de Olivares: La pasión de mandar* (Madrid, 1936; 3. ve gözden geçirilmiş bs. 1952), s. 4-5.

87 Age. s. 63.

88 *Anneles* ekolünün *mentalités* tarihine dönüşü için, bk. Burke, *The French Historical Revolution,* böl.4 ('The Third Generation'). Gene de, Burke'nin açıkça dile getirdiği gibi, kültürel tarihe karşı büyük ilgi duyan *Anneles* grubundan tarihçiler hiçbir zaman eksik olmadı.

89 Braudel, *The Mediterranean,* 1, s. 21.

90 Antonio Domínguez Ortiz, *Política y hacienda de Felipe IV* (Madrid, 1960); bk. ayrıca yukarıda, s.22.

91 Antonio Domínguez Ortiz, *La sociedad española en el siglo XVII,* 2 cilt (Madrid, 1963-70).

92 José Antonio Maravall, *La cultura del barraco* (Barselona, 1975); Terry Cochran'ın İngilizce çevirisi, *Culture of the Baroque: Analysis of a Historical Structure*(Minneapolis, 1986). Bk. ayrıca 'Concerto Barroco' adlı eleştirim, *New York Review of Books,* 9 Nisan 1987.

93 Bk. Michael Bentley, *The Life and Thought of Herbert Butterfield* (Cambridge, 2011) s. 321-3.

94 J.H.Elliot, *Richelieu and Olivares* (Cambridge, 1984); bk. ayrıca aşağıda, böl. 6.

95 Jonathan Brown and John. H. Elliot, *A Place for the King: The Buen Retiro and the Court of Philip IV.* (New Haven ve Londra, 1980; yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basım, 2003); bk. ayrıca aşağıda, böl.5.

96 Raymond Carr'ın 'The Don Quixote of Diplomacy' adlı eleştirisinde üzerinde durulan bir nokta, *New York Review of Books,* 20 Kasım 1986.
97 Ronald Syme, *The Roman Revolution* (Oxford, 1939), s.7.
98 Lewis Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III* (Londra, 1929) ve *England in the Age of American Revolution* (Londra, 1963); bkz. ayrıca Linda Colley, *Lewis Namier* (Londra, 1989)
99 Bk. Keith Thomas, *Changing Conceptions of National Biography* (Cambridge, 2005), s.51.
100 Çok sayıda örnek için, Antony Pagden (ed) *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*'daki (Cambridge, 1987) denemelere bakınız.
101 Bk. John. H. Elliot, *El Conde-Duque de Olivares y la herencia de Felipe II* (Valladolid, 1977) ve 'A Question of Reputation? Spanish Foreign Policy in the Seventeenth Century', Journal of Modern History, 55 (1983), s.474-83, İspanya'nın son büyük imparatorluk kuşağına ait erkeklere prosopografik yaklaşım isteyerek biten bir eleştiri makalesi.
102 Anahtar kelimelerin incelenmesinin doğurduğu fırsatlar ve tuzaklar için, bkz. özellikle Quentin Skinner, *Vision of Politics,* 3 cilt (Cambridge, 2002), 1, böl.9 (The Idea of Cultural Lexion')
103 Bkz. örneğin, Roger Chartier, *L'ordre des livres: Lectures, auteurs, bibliothèques en Europe entre XVe et XVIIIe siécles* (Aix-en-Provence, 1992); Lydia G.Cochrane'in İngilizce tercümesi, *The Order of the Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries* (Cambridge, 1994). İspanya kralı IV. Philip'in kişisel kütüphanesi üzerine şahane bir çalışma için, bk. Fernando Bouza, *El libro y el cetro: La biblioteca de Filipe IV en la Torre Alta del Alcézar de Madrid* (Madrid, 2005).
104 Nottingham Üniversitesi İspanyol, Portekiz ve Latin Amerika Araştırmaları Bölümü'nün himayesinde, büyük çaplı bir proje, Kont-Dük'ün kütüphanesinin incelenmesiyle ilgili olarak başlatıldı. Bu projeyle alakalı düzenlenen konferansın düzeni, *Poder y saber: Bibliotecas y bibliofilia en la época del conde-duque de Olivares,* adı altında yayınlandı, ed. O Noble Wood, J. Roe ve J. Lawrance (Madrid, 2011.)
105 Bk. Gerhard Oestreich, *Neostoicism and the Early Modern State* (Cambridge, 1982).
106 Bk. Elliott, *The Revolt of the Catalans,* s.41.
107 Ernst Kantorowicz, *The Kings Two Bodies: A Study in Mediaval Political Theology* (Princeton, 1957).
108 Clifford Geertz, *Negara: The Theater-State in Nineteenth-Century Bali* (Princeton,1980).
109 Bk. örnek olarak, David Cannedine ve Simon Price (ed) *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*'deki denemeler (Cambridge, 1987); ve saray ve saray kültürü ile ilgili aşağıda, böl.5.
110 Krallık ve din arasındaki ilişkinin, on yedinci yüzyıl boyunca değişen karakteri, Paul Kléber Monod tarafından faydalı şekilde araştırıldı, *The Power of Kings: Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715* (New Haven ve Londra, 1999).
111 Francisco Tomás Valiente, *Los validos en la monarquía española del siglo XVII* (Madrid, 1963; 2. Bs., Madrid, 1990).
112 Jean Bérenger, 'Pour une enquête européenne: Le probleme du ministériat au XVIIe siècle, *Annales,* 29 (1974), p. 166-92.
113 J.H.Elliot ve L.W.Brockliss (ed), *The Worlds of Favorite* (New Haven ve London, 1999).
114 J.H.Elliot, *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline* (New Haven ve Londra, 1986).
115 *Diccionario biográfico español* (Madrid, 2011-12).

Çöküşün Algılanışı

116 Anthony Sampson, *The New Anatomy of Britain* (Londra, 1971), Alıntı *Imperial Spain*'in (Londra,2002) Penguen baskısının 382. sayfasından.

117 Bk. Martin Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit, 1850-1980* (Cambridge, 1981), s. 160-2.

118 Peter Jenkins, 'Patient Britain', *New Republic,* 23 Aralık 1985, s.15. Yazar sonrasında bunları *Mrs. Thatcher's Revolution: The Ending of the Socialist Era* (Cambridge, Mass., 1988) adlı kitabında kullandı, s.47.

119 Paul Kennedy (ed) *Grand Strategies in War and Peace* (New Haven ve Londra, 1991).

120 Jenkins, *Mrs. Thatcher's Revolution,* s.44 ve 47.

121 Earl J. Hamilton, 'The Decline of Spain', *Economic History Review,* 1. Dizi, 8 (1938), s. 168-79 ve *American Treasure and the Price Revolution in Spain,* 1501-1650 (Cambridge, Mass., 1934).

122 J.H.Elliott,'The Decline of Spain,' *Past and Present,* 20 (1961), s. 52-75, Elliott, *Spain and Its World*'da yeniden basıldı, böl. 10.

123 Bk. Christopher Clark, 'Power', Ulinka Rublack (ed) *A Concise Companion to History* (Oxford, 2011), böl.6.'da.

124 *The Decline and Fall*'un entelektüel kökeninin izleri, son zamanda J.G.A.Pocock'un*Barbarism and Religion* (Cambridge, 2003) adlı anıtsal incelemesininC.3'ünde, sürüldü. Ayrıca bk. G.W.Bowersock, John Clive ve Stephen Graubard (ed), *Edward Gibbon and the Decline and Fall of the Roman Empire,* ilk kez *Deadalus,* 105:3 (1977)'de ve Santo Mazzarino, *La fine del mondo antico (Milan, 1959)*'debasıldı; İngilizce tercümesi George Holmes tarafından yapılan, *The End of the Ancient World* (Londra, 1966).

125 Roger B. Merriman, *The Rise of the Spanish Empire in the Old World and the New,* 4 cilt, (New York, 1918-34, rept. 1962).

126 Age. 4, s. 680 ve 671.

127 Bk. Randolph Starn, 'Meaning-Levels in the Theme of Historical Decline,' *History and Theory,* 14 (1975) s. 1-31 ve Peter Burke'nin, 'Tradition and Experience: The Idea of Decline from Bruni to Gibbon', Bowersock, Clive ve Gruabard (ed), *Edward Gibbon andthe Decline and Fall,* s. 137-52.

128 Age. Khaldūn, *The Maquaddimah,* çev. Franz Rosenthal, 3 Cilt (2. Ed. Princeton, 1967).

129 Bk. J.B. Bury, *The Idea of Progress* (Londra, 1920; repr. New York, 1955).

130 Bk. K.W. Swart, *The Sense of Decadence in Nineteenth-Century France* (The Hague, 1964). S.161-9.

131 Oswald Spengler, *The Decline of the West,* çev. Charles Francis Atkinson, 2 Cilt (Londra, 1926-8).

132 J.Huizinga, *The Waning of the Middle Ages* (Londra, 1955) s.334.

133 Arnold Tonybee, *A Study of History,* D.C. Somervell tarafından özetlenmiş versiyonu (Londra, 1946). Tonybee'nin sonraki ciltlerini kapsayan ikinci bir cilt, 1957 yılında basılmıştı.

134 Verdiğim tepki büyük ihtimalle Tonybee ile Pieter Geyl arasında geçen ve radyoda yayınlanan münazarayla bağlantılı olarak şekillenmişti. Münazara, benim de *A Study of History*'yikeşfettiğim yıl olan 1948'de yayınlanmıştı. Geyl'in, Tonybee'ye şiddetli saldırılar için, bk. Peter Geyl, *Debates with Historians* (Londra, 1962) böl. 5-8.

135 David. C. McClelland, *The Achieving Society* (New York ve Londra, 1961).

136 Carlo M. Cipolla, *The Economic Decline of Empires* (Londra, 1970); Jaime Vicens Vives, *An Economic History of Spain,* çev. Frances M. López Morillas (Princeton, 1969).

137 1700 öncesi yabancıların gözlemleri hakkındaki kısa incelemem için, bk. J.N.Hillgarth, *The Mirror of Spain,* 1500-1700 (Ann Arbor, 2000). Böl. 14 ('The Celebration of Spanish Decline').

138 Elliott'da alıntılanan, *Spain, Europe and the Wider World,* s.41.

139 *Encyclopédie méthodique ou pour ordre de matiéres'*de 'Espagne,', 'Geographic Moderne' dizisi, 1 (Paris, 1783) s.554-68.

140 Masson hakkındaki tartışmalar için, bk. Richard Herr, *The Eighteenth-Century Revolution in Spain* (Princeton, 1958), s. 220-30. On sekizinci yüzyıl İspanya'sının Aydınlanmaya genel tepkisi ve ayrıca Masson'a verdiği özel tepki için, ayrıca bk. Ricardo Garcia *Cársel, La leyenda negra: Historia y opinión* (Madrid, 1998), böl.2.

141 '1898 kuşağı' için, H. Ramsden tarafından yapılan faydalı araştırmaya bk.,*The 1898 Movement in Spain* (Manchester, 1974).

142 Bk. Joseph Pérez, *La leyenda negra* (Madrid, 2009), s. 163; ve Costa ve reformu teşvik etme yönündeki faydalı çabaları için, bk. Raymond Carr, *Spain, 1808-1939* (Oxford, 1966), s. 525-8.

143 Bk. E.J.Hobsbawn, *Industry and Empire* (Londra, 1968), s. 149.'dan alıntı yapan Jenkins, *Mrs. Thatcher's Revolution,* s. 35-6.

144 Bk. Swart, *The Sense of Decadence,* böl.5 ('The Year of Disaster').

145 Pérez'in *La leyenda negra* s.241, n.262'de alıntı yapılan.

146 Américo Castro, *La realidad histórica de España* (Meksiko, 1954), Edmund King tarafından *The Structure of Spanish History* (Princeton, 1954) diye çevrildi; Claudio Sánchez Albornoz, *España: Un enigma histórico,* 2 cilt (Buenos Aires, 1956; yeniden gözden geçirilmiş bs., 1962) ihtilaf üzerine sert ve ilginç yorumları için bk. Peter Russel'ın Sánchez Albornoz eleştirisi, 'The Shirt of Nessus,' *Bulletin of Hispanic Studies,* 36 (1959), s. 219-25.

147 Jaime Vicens Vives, *Approaches to the History of Spain,* çev. ve ed. Joan Connelly Ullman (Berkeley ve Los Angeles, 1967) s. Xxii.

148 Bunlardan bir kısmının çalışmalarına evvelki tarihte 'Spanish Mercantalism before 1700'de incelemişti, *Facts and Factors in Economic History,* (Cambridge, Mass, 1932) s. 214-39.

149 Pierre Vilar, 'Le temps du Quixote,' in Peter Earle (ed) *Essays in Economic History, 1500-1800* (Oxford, 1974), s. 100-13.

150 Bk. David A. Lupher, *Romans in a New World: Classical Models in Sixteenth-Century Spanish America* (Ann Arbor, 2003).

151 Sallust ve Orosius için, bk. Mazzarino, *The End of Ancient World,* s. 27-8, 58-61 ve Pocock, *Barbarism and Religion,* 3, s. 35-7, 78-86.

152 J.H. Elliott, 'Self-Perception and Decline in Seventeenth Century Spain', *Past and Present,* 74, (1977), s. 52-75, tekrar basılan haliyle Elliott, *Spain and its World,* böl.11.

153 Bk. Elliott ve la Peña (ed) için bk. *Memoriales y cartas,* 2, s. 176.

154 Bk. Jenkins, *Mrs. Thatcher's Revolution,* s. 42.

155 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers* (New York, 1987) s. 515.

156 Bk. Henry Kamen, 'The Decline of Spain: A Historical myth?', *Past and Present,* 81 (1978), s. 24-50, ve Jonathan Israel'in karşılığı, *Past and Present,* 91 (1981) s. 170-80.

157 İspanya'nın dört yüzyıldan fazla süren ekonomik sıkıntısının kaynağına karar vermeye yönelik yakın tarihli cüretkâr fakat hatalı çaba için, bk. Carlos Álvarez-Nogal ve Leandro Prados de la Escosura, 'The Decline of Spain (1500-1850): Conjectural estimates', *European Review of Economic History,* 11 (2007), s. 319-66. Yazarların iddiasına göre (s. 321-2), V.Charles ve II. Philip idaresi altında, 'İspanya'da kişi başına düşen gelir, Avrupa'nın en üst iyilerindendi, sadece İtalya'nın ve 'Alçak Ülkeler'in gerisinde kalmaktaydı. İspanya, 1590lardan bu yana, ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarında göreli hale gelen, büyük bir gerileme yaşadı.'

158 Bk. aşağıda, böl.7.

159 Britanyalı bir tarihçinin bu çerçeve içine düşen yeniden değerlendirmesi için, bk. Christopher Storrs, *The Resilience of Spanish Monarchy, 1665-1700* (Oxford, 2006), yazar gene de tartışmayı fazla açmamaya dikkat etmiştir.

160 A.D. Momigliano 'Gibbons Contribution to Historical Method'da alıntılanan haliyle, *Studies in Historiography* (New York ve Evanston, III. 1966) s. 49 (deneme orijinalinde *Historia,* 2, 1954'de basılmıştı.)

Sanat ve Kültür Tarihi

161 Jonathan Brown ve John H. Elliott, *A Palace for a King. The Buen Retiro and the Court of Philip IV.* (New Haven ve Londra, 1980; yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bs., 2003).

162 Millard Meiss, *Painting in Florence and Siena after the Black Death: The Arts, Religion and Society in the Mid-Fourteenth Century* (Princeton, 1961).

163 Jonathan Brown, *Images and Ideas in Seventeeth-Century Painting* (Princeton, 1978), s.15.

164 Per Palme, *Triumph of Peace: A Study of the Whitehall Banqueting House* (Stockholm, 1956).

165 George Kubler, *Building in Escorial* (Princeton, 1982). Agustín Bustamante Garcia tarafından yapılan nispeten karşılaştırmalı ve daha kendine has, sonraki tarihli bir anlatısı için, *Octava maravilla del mundo: Estudio histórico sobre el Escorial de Felipe II* (Madrid, 1994).

166 Bk. Arnold Hauser, *Mannerism: The Crisis of the Rennaissance and the Origins of Modern Art,* 2 cilt (Londra, 1965)

167 Francis Haskell, *Historyand Images: Art and the Interpretation of the Past*'da(New Haven ve Londra'da, 1993) alıntısı yapılan.

168 Bk. Haskell, *History and its Images,* bilhassa s. 363 ve 489-90.

169 Bk. on yedinci yüzyılın başlarında Roma'da yapılan bir manzara resminin sergisinin kataloğu. İlkin Louvre'da ve ardından Prado'da düzenlenmiş: *Roma: Naturaleza e ideal: Paisajes 1600-1650* (Madrid, 2011).

170 Dizi ve öneminin sonradan yansımaları için, bk. Giovanna Capitelli'nin 'The Landscapes for the Buen Retiro Palace' adlı denemesi. Deneme Prado Müzesinde 2005 yılında Buen Retiro için ısmarlanan ya da satın alınan eserlerin sergisi için hazırlanan katalog için yazılmıştı: Andrés Úbeda de los Cobos (ed), *Paintings for the Planet King: Philip IV and The Buen Retiro Palace* (Madrid ve Londra, 2005), s. 241-61; bk. ayrıca Úbeda de los Cobos, 'Las pinturas de paisaje para el palacio del Buen Retiro de Madrid', *Roma:Naturaleza e ideal,* s. 69-77.

171 Francis Haskell, *Patrons and Painters: Art and Society in Baroque Italy* (Londra, 1963; repr., Icon bs., New York, 1971).

172 Age. s. Xviii.

173 Michael Baxandall, *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy* (Oxford, 1972), s.3.

174 Resimler ve verilen karşılıklar için, bk. David Freedberg, *The Power of Images* (Chicago, 1898).

175 José Antonio Maravall, *Culture of Baroque: Analysis of a Historical Structure,* çev. Terry Cochran (Minneapolis, 1986) s. 72.

176 Norbert Elias, *The Court Society,* çev. Edmund Jephcott (Oxford ve New York, 1983). Bu basım, Ellias'ın *The Civilizing Process,* 2 Cilt (Oxford, 1978-82)'e kadar ortaya çıkmadı. Elias ve eserleri üzerine bir tartışma için, bk. Jeroen Duindam, *Myths of Power* (Amsterdam, 1995).

177 Çeşitli iddiaların özenli tartışıldığı, bk. Duindam, *Myths of Power.*

178 A.G. Dickens (ed) *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty, 1400-1800* (Londra, 1977). Erken modern sarayları üzerine daha yakın tarihli bir inceleme, saray incelemelerinin 1970lerden bu yana ne kadar ilerlediğini göstermektedir. Yalnızca Ellia'nın mutlakçı modeli özellikle reddedilmekle kalmıyor, ayrıca saray hayatının ve törenlerinin dini yönü ile beden dili üzerinde artık daha dikkatle durulmakta. Bk. John Adamson (ed) *The Princely Courts of Europe: Ritual, Culture and Politics under the Ancien Régime, 1500-1750* (Londra, 1975).

179 Frances A.Yates, *The Valois Tapestries* (Londra, 1959). Bk. ayrıca, yaklaşımının sonraki örnekleri için, *Astraea: The Imperial Theme in the Sixteenth Century* (Londra, 1975) adlı eserinde yer alan, kraliyetin imgeleri ve sembolizmi üzerine denemeleri.

180 Bk. örnek olarak, Roy Strong, *Splendour at Court: Renaissance Spectacle and Illusion* (Londra, 1973), bu temaların canlı bir sunumu için.

181 Bk. özellikle Michael Levey, *Painting of Court* (Londra, 1973).

182 Bk. Jonathan Brown, *Collected Writings on Velázquez* (New Haven ve Londra, 2008), s. 103-17 ('Enemies of Flattery: Velázquez's Portreits of Philip IV').

183 Bk. Jonathan Brown ve John Elliot (ed), *The Sale of the Century: Artistic Relation between Spain and Great Britain, 1604-1655* (New Haven ve Londra, 2002).

184 Başka bir örnek için, bk. 2009 yılında Victoria and Albert Museum'da düzenlenen, uluslararası bir tarz olarak barok üzerine serginin kataloğu: Michael Snodin ve Nigel Llewllyn (ed), *Baroque, 1620-1800: Style in the Age of Magnificence* (New Haven ve Londra, 2009).

185 Bu yeni ilginin göstergesi ve örnekleri için, bk. 1989'da kurulan *The Journal of the History of Collections.*

186 Bk. Brown ve Elliot, *A Palace for a King,* s. 105 ve 108. Bk. ayrıca Jonathan Brown, *Kings and Connoisseurs* (New Haven ve Londra, 1995), bilhassa s. 228-9.

187 Marcel Mauss, 'Essais sur le don: Forme et raison de l'echange dans les sociétés archaïques', *L'année sociologique,* n.s.1 (1923-4), s. 30-186; İngilizce çev. W.D. Halls, *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies* (Londra, 1990).

188 Bk. Natalie Zamon Davis için yazılan girişe bk.,*The Gift in Sixteenth-Century France* (Oxford, 2000), Mauss ve etkileri üzerine.

189 Bu konuya son zamanlarda giderek artan ilgiyi gösteren denemelerin bir koleksiyonu için, bk. Elizabeth Cropper, (ed) *The Diplomacy of Art: Artistic Creation and Politics in Seicento Italy* (Villa Spelman Colloquia 7; Milan, 2000).

190 Bk. Brown ve Elliot, *A Place for a King,* böl. 6. Bk. ayrıca Elliott, *Spain and its World,* böl. 8 (İspanya kralı IV. Philip Döneminde Güç ve Propaganda').

191 Bk. Palme, *The Triumph of Peace,*ve Ronald Forsythe Millen ve Robert Erich Wolf, *Heroic Deeds and Mystic Figures. A New Reading of Rubens: Life of Maria de'Medici* (Princeton, 1989).

192 Bk. John Rupert Martin, *The Decorations for the Pompa Introitus Ferdinandi* (Londra ve New York, 1972).

193 'Siyasi yoğunlaşma alanları' için bk. Teofilo F. Ruiz, *A King Travels: Festive Traditions in Late Medieval and Early Modern Spain* (Princeton ve Oxford, 2012) s. 9 ve muhtelif sayfalarda.

194 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller,* çev. John ve Anne Tedschi (Baltimore ve Londra, 1980). Engizisyon kayıtlarına dayanan, mikro tarihin bir başka aydınlatıcı örneği için, bkz. Richard L. Kagan, *Lucrecia's Dreams: Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain* (Berkeley, Los Angeles ve Oxford, 1990).

195 Bkz. Maxine Berg, *A Woman in History: Eileen Power, 1889-1940* (Cambridge, 1996), s. 113-35.

196 Judith C. Brown, *Inmodest Acts: The Life of Lesbian Nun in Renaissance Italy* (Oxford, 1986).

197 Cadılık üzerine güvenilir bir eser örneği olarak, bkz. Jonathan Barry, Marianne Hester ve Gareth Roberts (ed.) *Witchcraft in Early Modern Europe: Studies in Culture and Belief* (Cambridge, 1996).

198 Öne çıkan iki büyük çaplı girişimci projeler: Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Londra, 1971) ve Stuart Clark, *Thinking with Demons: The Idea of Magic in Early Modern Europe* (Oxford, 1997).

199 Bunun popüler kültür tarihinin sunduğu fırsatlar ve sınırlarıyla alakalı, diğer sorular üzerine faydalı bir tartışma için, bkz. Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978). Karnaval dünyası için, bkz. eserinin böl.7.

200 Bkz. Brown ve Elliott, *A Palace for a King,* s. 156-63.

201 Bkz. *El palacio del Buen Retiro y el nuevo museo del Prado* (Madrid, 2000), o dönemin kültür bakanı Mariano Rajoy tarafından yazılan önsözüyle. Bu kitapçıktaki planların açıkça gösterdiği gibi, saray için ısmarlanan ya da satın alınan, ve çoğunluğu şu anda sergilenmeyen, Roma ve manzara tabloları serisinin sergilenmesi için binanın diğer yerlerinde yeterli yer olacaktır.

202 Úbeda de los Cobos (ed), *Paintings for the Planet King.*

Karşılaştırmalı Tarih

203 March Bloch, 'Pour une historie comparée des sociétés européenes', *Revue de synthése historique,* 46 (1928), s. 15-50.

204 Bk. Benjamin Z. Kedar, 'Uygulaması Tarihçiler Tarafından Sunulan, Karşılaştırmalı Tarihin Genel Çerçevesi,' Benjamin Z. Kedar (ed), *Explorations in Comparative History* (Jerusalem, 2009), s. 1-28. Bu bölümü yazarken, Kedar'ın denemesinden ve aynı zamanda, bu konuda Oxford Üniversitesindeki *National and Comparative History* (Oxford, 1991) açılış seminerimde ve Temmuz 1993'de, Santiage de Compostela'da düzenlenen International Historical Congress 'A Historia a Debate'de verdiğim 'Karşılaştırmalı Tarih' başlıklı seminerlerde sunduğum ve sonrasında, Carlos Barros (ed) *Historia a debate,* 3 cilt (Santiago de Compostella, 1995), 3, s. 9-19'da yayınlanan, kendime ait eski tarihli gözlemlerimden yararlandım.

205 Felix Gilbert tarafından *The Historical Essays of Otto Hintze'ye* (New York, 1975) s. 23, yazdığı önsözde alıntı yapılmıştır. Hintze için bk. yukarıda, s. 66, ve Kedar, *Explorations in Comparative History,* s. 10-11.

206 Bk. Fritz Redlich, 'Karşılaştırmalı Tarihe Doğru," *Kyklos,* 11 (1958), s. 362-89.

207 Örnek olarak, antropolog Julian Pitt-Rivers tarafından yazılan, *The People of the Sierra* (Londra, 1954) ve *The Fate of shechem;* ya da, *The Politics of Sex: Essays in Anthropology of the Mediterranian* (Cambridge, 1977).

208 Barrington Moore, Jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Londra, 1967).
209 Bk. yukarıda, s.63-5.
210 Bk. örnek olarak, Perez Zagorin, *Rebels and Rulers, 1500-1660,* 2 cilt (Cambridge, 1982).
211 S.N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of Historical Bureaucratic Societies* (New York, 1963); Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992* (Oxford, 1993); Theda Skocpol, *States and Social Revolutions* (Cambridge, 1979
212 Theda Skocpol ve Margaret Somers, 'Makrososyal Araştırmada, Karşılaştırmalı Tarihin Kullanım Şekilleri' *Comparative Studies in Society and History,* 22 (1980), s. 174-97.
213 Kevin Sharpe, *The Personal Rule of Charles I* (New Haven ve Londra, 1992), s. 174-97.
214 Bloch, 'Pour une histoire comparée', s. 15
215 Bk. William H. Sewell, Jr. 'Marc Bloch ve Karşılaştırmalı Tarihin Mantığı', *History and Theory,* 6 (1967), s.208-18.
216 Bloch, 'Pour une histoire comparée', s.30, n.1.
217 Fernand Braudel, *L'identité de la France,* 2 Cilt, (Paris, 1986); İngilizce çev. Siân Reynolds, *The Identity of France,* 2 Cilt (Londra, 1987-91), 1, s.21.
218 Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (Chicago, 1971). Bk. Skocpol ve Somers, 'Karşılaştırmalı Tarihin Kullanım Şekilleri', s. 178-9, bu örnek için.
219 Brian Pullan, *Rich and Poor in Renaissance Venice* (Oxford, 1971) ve 'Erken Modern Avrupa'da Katolikler ve Fakirler', *Transactions of the Royal Historical Study,* 5. Seri, 26 (1976), s. 15-34.
220 Paul Slack, *Policy and Poverty in Tudor England* (Oxford, 1988), s. 8-14. Bu örneği, yukarıda bahsi geçen, *Historia a debate*'deki 'Karşılaştırmalı Tarih'den aldım.
221 Elliott, *Richelieu and Olivares.*
222 Age. s. 25-7.
223 Age. s. 79.
224 *Histoire croisée*'nin yapısı ve fırsatları üzerine teorik bir tartışma için, bk. Michael Werner ve Bénédicte Zimmerman, 'Karşılaştırmanın ötesinde: *Histoire Croisée ve* Yansıyabilirliğin Zorluğu,' *History and Theory,* 45 (2006), s. 30-50.
225 George M. Fredrickson, 'Karşılaştırmalı Tarihin Konumu,' *The Comparative Imagination: On the History of Racism, Nationalism and Social Movements* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1997), s. 24.
226 Jürgen Kocka, 'Karşılaştırmalı Tarih: Metodoloji ve *Ethos,*' Kedar (ed), *Explorations in Comparative History,* s. 33.
227 Frank Tannenbaum, *Slave and Citizens: The Negro in the Americas* (New York, 1946).
228 Bk. bilhassa David Brion Davis, *The Problem of Slavery in Western Culture* (Ithaca, NY, 1966) ve Herbert S.Klein, *Slavery in Americas: A Comparative Study of Virginia and Cuba* (Chicago, 1967).
229 Ronald Syme, *Colonial Elites: Rome, Spain and Americas* (Oxford, 1958). Syme için bk. yukarıda, s. 00.
230 James Lang, *Conquest and Commerce: Spain and England in the Americas* (New York, 1975).
231 Louis Hartz, *The Founding of New Societies* (New York, 1964) s. 3.
232 J. H. Elliott, *Empires of Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492-1830* (New Haven ve Londra, 2006).

233 David Hume, 'Ulusal Karakterlerin', *Essays: Moral, Political and Literary* (Oxford, 1963), s. 210.

234 Trevor Burnard, 'İmparatorluk Önemli mi? Erken Amerika'da İmparatorluk Tarih Yazımı, 1492-1830', *History of European Ideas, 33* (2007), s. 87-107.

Daha Geniş Bir Bakış Açısı

235 J.H. Hexter, *On Historians: Reappraisals of Some of the Masters of Modern History* (Cambridge, Mass. 1979) böl.5 ('The Historical Method of C.Hill'), sf.242.

236 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Paris-Montpellier P.C.-P.S.U., 1945-1963* (Paris, 1982), s. 207-8.

237 4 Mayıs 1999 tarihli mektup

238 Jean Bodin, *Method for Easy Comprehension of History,* çeviri Beatrice Reynolds (New York,1945), sf.301.

239 Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900* (Cambridge, 1986: Canto basımı, 1994) sf.7.

240 Bk. Bernard Bailyn, *Atlantik History: Concepts and Counters* (Cambridge, Mass., 2005) Atlantik tarihi fikri ve menşei için bölüm.1. Artık Atlantik tarihi üzerine geniş çaplı bir yazın mevcut. Özellikle Jack. P. Greene ve Philip Morgan (ed), *Atlantic History: A Critical Appraisal* (Oxford, 2009) ve Nicholas Canny ve Philip Morgan (ed), *The Oxford Handbook of Atlantic World, 1450-1580 (Oxford, 2011).*

241 J.H. Elliott, *The Old World and the New, 1492-1650* (Cambridge, 1970; gözden geçirilmiş Canto basımı, 1992).

242 Antonello Gerbi, *La disputa del Nuovo mondo: Storia di una polemica, 1750-1900* (Milan and Naples, 1955); Jeremy Moyle'nin, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımın, İngilizce tercümesi, *The Dispute of the New World: The History of a Polemic, 1750-1900) Pittsburg, 1973).*

243 Earl J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650* (Cambridge, Mass., 1934); Pierre ve Huguette Chaunu, *Séville et l'Atlantique,* 8 Cilt (Paris, 1955-9).

244 David Armitage, 'Atlantik Tarihinin Üç Kavramı,' in David Armitage ve Michael J. Braddick (ed), *The British Atlantic World, 1500-1800* (Basingstoke, 2002; 2. Basım, 2009), sf. 11.

245 Ian K. Steele, *The English Atlantic,* 1675-1740 (New York and Oxford, 1986) s. 14-15.

246 Bk. José C. Moya, 'Modernization, Modernity and Trans/formation of the Atlantic World in the Nineteenth Century,' Jorge Cañizares-Esguerra ve Eric R. Seeman (ed), *The Atlantic in Global History, 1500-200* (Upple Saddle River, NJ, 2006), s. 179-97.

247 Potosí'deki gümüş üretimi, eski yüksek lisans öğrencilerimden biri tarafından yazılan iki kitabın konusudur, Peter Bakewell: *Mines of the Red Mountain: Indian Labor in Potosí, 1545-1650* (Albuquerque, 1984) ve *Silver and Entrepreneurship in Seventeenth-Century Potosí: The Life and Times of Antonio López de Quiroga* (Albuquerque,1988).

248 Bk., örnek olarak, Alison Games, *The Web of Empire: English Cosmopolitanism in an Age of Expansion, 1560-1660* (Oxford, 2008), Linda Colley, *Ordeal of Elizabeth Marsh: A Woman in World History* (Londra, 2007), ve Emma Rothschild, *The Inner Life of Empires: An Eighteenth-Century History* (Princeton, 2011.)

249 Geoffrey Blainey, *The Tyranny of Distance: How Distance Shaped Australia's History* (Melbourne, 1966).

250 Nicholas Canny (ed.), *Europeans on the Move: Studies on European Migration, 1500-1800* (Oxford, 1994).

251 'Bozguna uğrayanların vizyonu' deyişi, bu deyişi ilk kez İspanyol fethinin yerel kaynaklarına ilişkin antolojisinin başlığında kullanan, seçkin Meksikalı etnograf ve tarihçi Miguel León-Portilla tarafından bulunmuş gibi görünüyor, *Visión de los vencidos: Relaciones indigenas de la conquista* (Meksika1959). 'Tarihi olmayan halklar' Kuzey Amerikalı antropolog Eric R.Wolf'un, *Europe and the People without History* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1982). adlı çalışmasının konusudur.

252 Richard White, *The Middle Ground: Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 1991) p.x.

253 Bk. John. E. Wills, *1688:A Global History* (Londra, 2001).

254 Bk. C.A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914* (Oxford, 2004) bölüm 2, içerdiği bazı meseleler üzerine hayranlık duyulacak kadar açık tartışmalar.

255 Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence, China, Europe, and the Making of the Modern Wold Economy* (Princeton, 2000).

256 'Sanayi devrimi' deyişi son dönemde Jan de Vries tarafından verilmiştir, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to Present* (Cambridge, 2008). Akira Hayami tarafından, Japonya'nın emek ağırlıklı sanayi gelişimiyle, batının sermaye ağırlıklı sanayileşmesi arasında karşılaştırma yapılırken bulundu. (de Vries, s.9, n.27).

257 Bk. Patrick O'Brien, 'Küresel Tarihin Restorasyonu için Tarih Yazımsal Gelenekler ve Modern Zorunluluklar', *Journal of Global History*'nin ilk sayısının proloğu. 1(2006), s.3-39.

258 S.N. Eisenstadt, 'İlk Çoklu Modernlikler: Kuzey ve Güney Amerika'daki Toplu Kimlikler, Kamusal Alanlar ve Siyasi Düzen,' Luis Roniger ve Carlos H. Wiasman (ed.), *Globality and Multiple Modernites* (Brighton, 2002) böl. 2; bk. Ayrıca aynı yazarın 'Multiple Modernities', Daedalus, 129:1 (2000) s. 1-29.

259 *The Complete Plays and Poems of T.S. Eliot* (Londra, 1969) s.147 (*The Rock* Nakarat 1).

260 Leopold Ranke, *The Ottoman and the Spanish Empires in the Sixteenth and Seventeenth Centuries,* çeviri Walter B. Kelly (Londra, 1843).

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Bu kaynakça, yazara ait olup da, metin içerisinde gönderme yapılan (ve burada yayınlanma tarihine göre listelenen) yayınlarla sınırlıdır. Kitapta alıntı yapılan diğer yazarlara ait eserlerin tam bibliyografik ayrıntıları, ilk göndermede verilmiş ve sonraki bölümlerde yeniden kullanıldıkları durumlarda, tekrarlanmıştır.

Kitaplar

The Revolt of the Catalans: A Study in the Decline of Spain, 1598-1640 (Cambridge, 1963)

Imperial Spain, 1469-1716 (Londra, 1963; gözden geçirilmiş rep. 2002).

Europe Divided, 1559-1598 (Londra, 1968; 2. Gözden geçirilmiş bs., Oxford, 2000).

The Old World and the New, 1492-1650 (Cambridge, 1970; gözden geçirilmiş bs., 1992).

John H. Elliott ve José F. de la Peña (ed), *Memoriales y cartas del Conde Duque de Olivares,* 2 cilt (Madrid, 1978-81).

Jonathan Brown ve John H. Elliott, *A Palace for a King: The Buen Retiro and the Court of Philip IV* (New Haven ve Londra, 1980; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bs. 2003).

Richelieu and Olivares (Cambridge, 1984).

The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline (New Haven ve Londra, 1986).

Spain and its World, 1500-1700 (New Haven ve Londra, 1989).

J. H. Elliott ve L.W.Brockliss (ed), *The World of Favorite* (New Haven ve Londra, 1999).

Jonathan Brown ve John Elliott (ed), *The Sale of the Country: Artistic Relations Between Spain and Great Britain, 1604-1655* (New Haven ve Londra, 2002).

Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492-1830 (New Haven ve Londra, 2006).

Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800 (New Haven ve Londra, 2009).

Jon Arrieta ve John H. Elliott (ed), *Forms of Union: The British and Spanish Monarchies in the Seventeeth and Eigheenth Centuries, in Riev (Revista internacional de los estudios vascos),* Cuadernos 5 (Donostia, 2009).

Makaleler ve Dersler

'1640 Katalan Devrimi: Tarihi Yeniden Değerlendirme için Bazı Öneriler,' *Estudios de historia moderna,* 4 (1954), s. 275-300.

'Hükümdarlar ve Parlementolar,' *Past and Present,* 17 (1960), s. 82-7.

H.R. Trevor-Roper'in, 'On Yedinci Yüzyılda Genel Kriz,' adlı tartışmasına katkı, *Past and Present,* 18 (1960), s. 25-31, Trevor Aston (ed), *Crisis in Europe, 1560-1660*'da yeniden basıldı (Londra, 1965), böl. 4.

'İspanya'nın Çöküşü', *Past and Present,* 20 (1961), s. 52-75, *Spain and its World, 1500-1700*'de yeniden basıldı, böl. 10.

'Erken Modern Avrupa'sında Devrim ve Süreklilik,' *Past and Present,* 42 (1969), s. 35-56, *Spain and its World, 1500-1700*, böl. 5.'de yeniden basıldı.

'On Yedinci Yüzyıl İspanya'sında Öz-Algı ve Çöküş,' *Past and Present,* 74 (1977), s.52-75, *Spain and its World, 1500-1700,* böl.11'de yeniden basıldı.

El Conde-Duque de Olivares y la herencia de Felipe II (Valladolid, 1977).

'Bir İtibar Sorunu mu? On Yedinci Yüzyılda İspanya'nın Dış Polikası,' *Journal of Modern History,* 55 (1983), s. 474-83.

'Devrimci olmayan bir Toplum: 1640larda Kastilya,' Études d'historie eurpéenne: Mélanges offerts á René et Suzanne Pillorget (Angers, 1990), s. 253-69, *Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800,* böl. 1'de yeniden basıldı.

National and Comparative History: An Inaugural Lecture (Oxford, 1991).

'Birleşik Krallıkların Avrupa'sı' *Past and Present,* 137 (1992), s. 48-71, *Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800,* böl.1'de yeniden basıldı.

'Karşılaştırmalı Tarih,' Carlos Barros (ed), *Historia a debate,* 3 cilt (Santiago de Compostela, 1995), 3, s. 9-19.

'Geçmişe Bakıldığında Genel Kriz: Bitmeyen Tartışma',*Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800,* böl.3.

'Düşmandan Öğrenmek: Erken Modern Britanya ve İspanya,' *Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800,* böl.2.

'Hispanik Dünya'da Kral ve *Patria*,' *Spain, Europe and the Wider World, 1500-1800,* böl. 9. (orijinalinde İspanyolca olarak basıldı, 'Rey y patria en el mundo hispánico' Victor Mínguez ve Manuel Chust (ed), *El imperio sublevado* (Madrid, 2004), s. 17-35.

Kitap Eleştirileri

'Barok Konçerto', *New York Review of Books,* 9 Nisan 1987.

'Amerika'ya Giden Şiddet Dolu Yol,' *New York Review of Books,* 9 Haziran 2011.

DİZİN

I. Elizabeth, 51, 82, 168.
II. Philip, 25, 30, 41, 48, 51, 70, 73, 78, 82, 95, 100, 103, 134, 161, 210.
IV. Philip, 23, 26, 27.
V. Charles, 25, 44, 66, 73, 86, 163.
XIV. Louis, 24, 81, 160.

A
Albornoz, Claudio Sânchez, 131.
Anderson, Benedict, 59.
Annales, 26, 77, 95, 100, 141.
Aragon Krallığı Arşivi, 34.
Avila, 20.

B
Baxandall, Michael, 157.
Bérenger, Jean, 116.
Blainey, Geoffrey, 212.
Bloch, Marc, 76, 176, 180, 182, 199.
Bodin, Jean, 72, 78, 203.
Bopp, Franz, 176.
Boxer, Charles, 62.
Braudel, Fernand, 25, 28, 37, 76, 176, 181.
Breda'nın Teslim Edilişi, 11, 142, 153, 166.
Brown, Jonathan, 11, 17, 105, 141, 153, 155, 162.
Buen Retiro, 11, 105, 140, 142, 143, 153, 154, 155, 163, 164, 165, 173.
Buenavista Sarayı, 32.
Burckhardt, Jacob, 146.
Butterfield, Herbert, 21, 22, 23, 29, 34, 69, 100, 102.

C
Carande, Ramón, 44, 49.
Carr, Raymond, 50.
Carsten, Francis, 77.
Casas, Bartolomé de las, 49.
Casey, James, 80.
Castillo, 25, 90.
Castro, Américo, 131.
Chaunu, Huguette, 207.
Cipolla, Carlo, 127.
Clark, G.N., 71, 83.
Clark, Kenneth, 51.
Cortés, Hernán, 11, 155, 189.
Costa, Joaquín, 129, 130.
Crosby, Alfred, 204.

D
de La Force, Duc, 90.
de Médicis, Marie, 167, 173.

de Morvilliers, Nicholas Masson, 128.
de Unamuna, Miguel, 130.
Dr. Roca, 30.
Dük Medici, 146.

E

Eisenstadt, S.N., 179, 216.
Elias, Norbert, 159.
Eliot, T.S., 218.

F

Febvre, Lucien, 26, 66, 76.
Ferdinand, 25, 42, 57, 65, 134, 168.
Ferran, 11, 56, 151.
Flanders, 92, 142.
Franche-Comté, 66, 78.
Fransız Devrimi, 72, 76.
Frazer, James (Sör), 176.
Fredrickson, George, 188.

G

Gasset, José Ortega j, 130.
Gasset, Ortega y, 42.
Geertz, Clifford, 46, 114, 161, 182.
Gerbi, Antonello, 206.
Gibbon, 123, 138.
Ginzburg, Carlo, 169.

H

Habermas, 167.
Hamilton, Earl J., 122, 132, 207.
Hanotaux, Gabriel, 90.
Hartley, L.P., 46.
Hartz, Louis, 192.
Haskell, Francis, 147, 157.
Hegel, 146.
Herder, 67.
Hexter, J.H., 201.
Hill, Christopher, 152, 201.
Hintze, Otto, 77, 176.
Hobbes, 81.
Hobsbawn, Eric, 74.
Huizinga, Johan, 126.
Hume, Martin, 26, 29.

İ

İngiliz İsyanı, 70.
İsabella, 25, 42, 65, 134.

J

Jenkins, Peter, 121.

K

Kantorowicz, Ernst, 113.
Kara Efsane –*leyenda negra*, 48.
Kardinal Richelieu, 24, 90.
Katalan İsyanı, 34, 39, 76, 89.
Katalan-Aragon Federasyonu, 74.
Kennedy, Paul, 120, 136.
Knowles, Dom David, 21.
Kocka, Jürgen, 188.
Koenigsberger, H. G., 73.
Kont Dük Olivares, 11, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 34, 35, 39, 41, 60, 62, 73, 80, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 101, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 115, 117, 120, 134, 135, 140, 141, 143, 144, 148, 156, 184, 185, 186, 187, 189.
Kretschmer, 97, 98.

L

Ladurie, Emmanuel Le Roy, 201.
Lang, James, 192.
Langlois, Charles-Victoire, 175.

M
Macmillan, Harold, 100.
Maine, Henry, 176.
Marañón, 24, 31, 90, 96, 97, 98, 99.
Maravall, 49, 102, 159.
Maravall, José Antonio, 49, 102, 159.
Martín, Felipe Ruiz, 101.
Mazarin, 80.
McClelland, David C., 127.
Meiss, Millard, 141.
Merriman, Roger B., 123.
Michelet, Jules, 146.
Moore, Barrington, 178.
Müller, Max, 176.

N
Namier, Lewis, 108.
Napolyon Savaşları, 85, 144.
Nueva Planta, 42.

O
Ortiz, Antonio Domínguez, 37.
Ortiz, Domínguez, 37, 49.

P
Pelayo, Marcelino Menéndez, 130.
Peña, 93.
Pirenne, Henri (Sör), 175.
Pocock, John, 69.
Power, Eileen, 169.
Prado, 11, 20, 23, 89, 140, 148, 155, 162, 173, 174.
Protestan Reformu, 115, 196.

R
Roberts, Sweden Michael, 79.
Robertson, William, 23, 48.
Rovira, Antoni, 57.
Rubens, 168, 173.
Runciman, Steven, 21.
Russell, Conrad, 78.

S
Salamanca, 20.
Sampson, Anthony, 119, 136.
Segovia, 20.
Seu d'Urgell Katedral Meclisi, 40.
Simancas Şatosu, 11, 30.
Skocpol, Theda, 179.
Slack, Paul, 183.
Soldevila, 11, 56, 57, 58, 59, 151.
Spengler, Oswald, 125.
Syme, Ronald, 108, 191.

T
Tannenbaum, Frank, 191.
Thomas, Hugh, 50.
Tilly, Charles, 179.
Toledo, 20, 174.
Toynbee, Arnold, 126.
Trevor-Roper, Hugh, 75.

V
Valiente, Francisco Tomás, 116.
Velázquez, 11, 20, 23, 89, 105, 140, 142, 144, 148, 152, 153, 162, 166, 173, 174.
Veraset Savaşı, 84.
Versailles Anlaşması, 86.
Vilar, Pierre, 63, 132.
Vives, Vicens, 11, 35, 45, 49, 56, 58, 59, 61, 62, 88, 127, 131, 151.

W
Weber, Max, 127, 176.
Whitehall Banqueting House, 143, 167.
Wiles Seminerleri, 205, 206, 207.

Y
Yates, Frances, 161.

Z
Zurbarán, 173.